

DEMOGRAFISCHE STUDIE OVER DE POPULATIE VAN TURKSE
HERKOMST IN BELGIË

door Schoonvaere Quentin

15 mei 2013

Centre de recherche en démographie et sociétés (Demo, UCL)

&

Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding

Inhoudstabel

Voorwoord	1
Inleiding	2
1. Turkse migranten: met hoeveel zijn ze en wie zijn ze?	3
1.1. Welke statistische indicatoren om populatie van vreemde herkomst in kaart te brengen?	3
1.2. De Turkse migrantenpopulatie kwantificeren, een moeilijke oefening	5
1.2.1. Steeds minder onderdanen met de Turkse nationaliteit en steeds meer nieuwe Belgen	5
1.2.2. Een migrantenpopulatie die aangroeit en een in België geboren populatie die stagneert	10
1.2.3. Populatie die buiten de statistiek valt	12
1.3. Demografische kenmerken en lokalisatie van de Turkse migrantenpopulatie	13
1.3.1. Een hoofdzakelijk mannelijke populatie	13
1.3.2. Veroudering van de populatie van Turkse herkomst	17
1.4. Ruimtelijke spreiding van de Turkse migrantenpopulatie	21
2. Turkse migratie in België: van rekrutering van werknemers tot huwelijksmigratie	28
2.1. Turkse migratie in het naoorlogse België	28
2.1.1. Komst van werknemers met de Turkse nationaliteit en hun gezinnen (1963-1974)	30
2.1.2. Van gezinshereniging tot gezinsvorming (1975-1983)	33
2.1.3. Huwelijksmigratie: de belangrijkste weg om België wettig binnen te komen (1984 tot op heden)	34
2.2. Aanzienlijke migratiewinsten door de beperkte terugkeer van Turken	43
2.3. Immigranten met de Turkse nationaliteit, waar komen ze vandaan en waar vestigen ze zich?	48
3. Vruchtbaarheid en mortaliteit bij de populatie van Turkse herkomst	51
3.1. Analyse van de vruchtbaarheid van de vrouwen van Turkse herkomst	51
3.1.1. Longitudinale benadering die rekening houdt met de generaties	52
3.1.2. Transversale analyse van de vruchtbaarheidsgegevens	55

3.2.	Analyse van de mortaliteit en van de gepercipieerde gezondheid van de populatie van Turkse herkomst	60
3.2.1.	Paradox van de ondersterfte van volwassen migranten	60
3.2.2.	De als Turk geboren populatie beweert in minder goede gezondheid te zijn	62
4.	Gezinssamenstelling bij Turkse migranten	63
4.1.	Algemene beschouwingen over huishoudens van vreemde herkomst	63
4.2.	Grootte van de huishoudens en evolutie ervan tussen 1991 en 2006	64
4.3.	Type van huishoudens en de evolutie ervan tussen 1991 en 2006	66
	Conclusies	69
	Bibliografie	72

Voorwoord

Migratie is een demografische component die als een rode draad door de geschiedenis van de mensheid loopt. Personenverkeer wijzigt de kenmerken van een populatie op vlak van leeftijd, geslacht, maar ook de geografische herkomst. In de 19de eeuw was België vooral een emigratieland (Morelli, 1998). Na de Eerste Wereldoorlog begint die tendens te keren als gevolg van de steeds grotere vraag naar arbeidskrachten in Belgische ondernemingen. Tijdens het interbellum komen heel wat Italiaanse en Poolse migranten in de mijn- en staalsector werken. In diezelfde periode, en vooral dan als gevolg van de economische crisis in 1929, neemt de Belgische overheid een eerste reeks maatregelen om de immigratie te reguleren (Grimmeau, 2004).

Na de Tweede Wereldoorlog moet de Belgische industrie worden heropgestart. Daarom gaat de overheid via akkoorden met andere landen, buitenlandse werknemers rekruteren. Zo wordt in 1946 een bilateraal akkoord met Italië gesloten. Na de mijnramp in Marcinelle in augustus 1956 gaan de Italiaanse overheden betere werkomstandigheden voor hun mijnwerkers eisen. Daarop beslissen België en de mijndirecties om zich voortaan te richten op arbeiders uit andere landen. In 1956 volgt een bilateraal akkoord met Spanje en in 1957 één met Griekenland. Tijdens de jaren 1960 gaat de geografische herkomst van arbeidskrachten zich verder diversifiëren na de ondertekening van akkoorden met Marokko en Turkije in 1964, met Algerije in 1969 en Joegoslavië in 1970.

Na de eerste oliecrisis beslist de Belgische overheid een einde te maken aan de arbeidsmigratie, door de toegangsmogelijkheden tot het grondgebied aan banden te leggen. Gezinshereniging, huwelijksmigratie en asielmigratie worden de belangrijkste migratieredenen voor vreemdelingen die na de periode van arbeidsmigratie zijn toegekomen. Denken we maar aan de asielstromen in de jaren 1990 uit de landen van ex-Joegoslavië (vooral na de oorlogen in Bosnië en Kosovo), maar ook uit Rusland (CGKR, 2010). Sinds het eind van de jaren 1990 is er vanuit de nieuwe EU-lidstaten een migratie op gang gekomen, die sinds de toetreding van die landen tot de Europese Unie in 2004 en 2007 alleen maar is toegenomen. In de jaren 2000 komen daar nog nieuwe stromen bij, waardoor de landen van herkomst zich steeds verder gaan diversifiëren. Zo is er de immigratie van Chinese studenten en Indische arbeidskrachten, maar ook de immigratie uit Latijns-Amerika (vooral vanuit Brazilië en Ecuador), en de nieuwe asielstromen uit sub-Sahara Afrika (Kameroen, Ghana, Guinee) en Azië (Irak, Afghanistan) (Martiniello, M.; Rea, A. et al. 2010).

De migratiestromen van Turken, die intussen zijn uitgegroeid tot een belangrijke gemeenschap in België, kadert binnen die naoorlogse migratiecontext. Deze studie gaat dieper in op de belangrijkste demografische problematieken die samenhangen met de ontwikkeling van die migratie binnen de Belgische maatschappelijke achtergrond.

Inleiding

Deze nota over de Turkse aanwezigheid in België sluit aan bij een vorige studie van het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding over de Congolese migratie en aanwezigheid in België. De Belgische migratiegeschiedenis van de 20ste eeuw is gekenmerkt door stromen vanuit de buurlanden (Frankrijk en Nederland) en uit Zuid-Europese landen die later tot de Europese Unie zijn toegetreden (Italië, Spanje, Portugal, Griekenland). Naast die landen zijn er drie grote herkomstlanden die de naoorlogse Belgische migratiegeschiedenis mee hebben bepaald: Marokko, Turkije en Congo. Die drie grote stromen hebben gemeen dat ze begin jaren 1960 op gang zijn gekomen, ook al is de Maghrebijnse migratie eigenlijk al vroeger begonnen (Martens, 2004). Migranten uit die drie landen hebben zich geleidelijk aan in België gevestigd, waardoor populaties zijn ontstaan met eigen demografische kenmerken, die vaak weinig gekend zijn door het grote publiek. Deze studie wil een beeld geven van de demografische realiteit van de Turkse migrantenpopulatie aan de hand van een analyse van de belangrijkste beschikbare demografische gegevens. Gegevens over arbeidsmarkt en scholingsgraad komen in deze studie niet aan bod omdat de multidisciplinaire expertise die zulke analyses vergen buiten het kader van de demografie vallen. Ter illustratie van zulke demografische analyses verwijzen we de lezer desgevallend naar bestaande onderzoeken in dat domein. We zullen de Turkse migratie en aanwezigheid in België analyseren in vier delen:

- **Turkse migranten: met hoeveel zijn ze en wie zijn ze?** In dit deel van het verslag overlopen we de statistische indicatoren die ons in staat stellen de migrantenpopulaties in kaart te brengen en lichten we toe waarom de variabele “nationaliteit” een minder betrouwbare indicator is geworden voor het meten van de populatie van Turkse herkomst. In dit eerste deel analyseren we verder de evolutie van de demografische kenmerken van de Turkse migrantenpopulatie en haar lokalisatie op het Belgische grondgebied.
- **Turkse migratie in België: van rekrutering van werknemers tot huwelijksmigratie.** In dit deel komt het specifieke karakter van de Turkse migratie in België aan bod. Wat is de socio-economische context waarin de migratie vanuit Turkije zich heeft afgespeeld? Welke veranderingen hebben zich binnen de Turkse migratiestromen voorgedaan? Wat is de demografische impact van de recente migratiestromen op de reeds in België aanwezige populatie? Op al die vragen zullen we een antwoord proberen te geven.
- **Vruchtbaarheid en mortaliteit bij de populatie van Turkse herkomst.** De demografische dynamiek van een vreemde populatie wordt niet alleen bepaald door de migratiestromen maar ook door de natuurlijke beweging van diezelfde populatie. We gaan dus uit van de belangrijke vaststelling dat reeds in 1971, 15% van de populatie met de Turkse nationaliteit in België was geboren en dat dit aan het begin van de jaren 1990, zelfs al 46% was. Een analyse van vruchtbaarheidsgedragingen en mortaliteit is dus essentieel, willen we inzicht krijgen in de demografische dynamiek van de Turkse migrantenpopulatie.
- **Gezinssamenstelling bij Turkse migranten.** Een studie van de gezinssamenstelling is van belang omdat het individu wordt geïntegreerd in een groep die wordt beschouwd als de basiseenheid van de sociale processen. Het huishouden is essentieel “voor het reproductieproces, maar is ook de hoeksteen voor de productie, de consumptie en de fiscaliteit” (Deboosere, P., Lesthaeghe, R and al, 2009). De analyse van de kenmerken

van huishoudens van Turkse herkomst moet voor een beter inzicht zorgen in een aantal socio-demografische mechanismen die eigen zijn aan die gemeenschap.

1. Turkse migranten: met hoeveel zijn ze en wie zijn ze?

1.1. Welke statistische indicatoren om populatie van vreemde herkomst in kaart te brengen?

Kader 1: gegevensbronnen om populatiestocks te meten

Sinds 1846 organiseert België ongeveer elke tien jaar een volkstelling om statistische informatie in te zamelen, waarmee een socio-demografische momentopname van de populatie kan worden gemaakt.

Sinds 1985 beschikt België over een gecentraliseerd bevolkingsregister, het zogenaamde *Rijksregister (RR)*. Het is echter pas sinds 1987 dat het Rijksregister over betrouwbare statistische gegevens beschikt met betrekking tot de wettig in België verblijvende populatie. Deze bron garandeert dan ook de officiële registratie van de wettig verblijvende populatie op 1 januari van elk jaar. Die jaarlijkse stocks kunnen worden opgedeeld per nationaliteit, nationaliteit bij de geboorte, geboorteplaats, leeftijd, geslacht, verblijfsgemeente en gezinstype. Een eerste beperking van die bron is dat hij geen rekening houdt met de onwettig in België verblijvende populatie. Een tweede beperking is dat sinds 1995, asielzoekers wiens procedure loopt, zijn uitgesloten van de populatiestocks. Die laatsten worden meegeteld bij de wettige populatie van het RR na toekenning van een internationale bescherming of na regularisatie van hun verblijf.

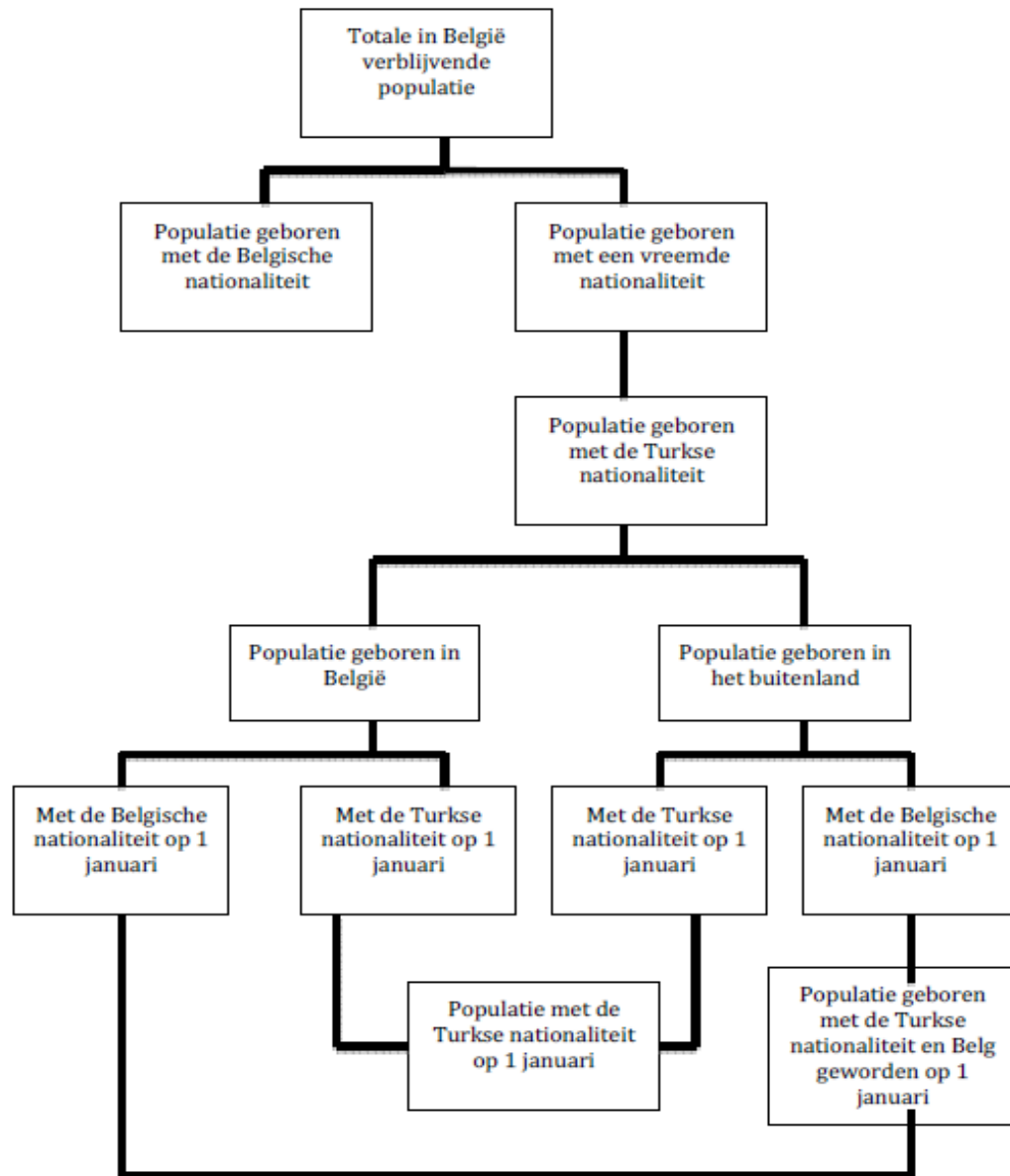
Er is ook de databank die door de Turkse diplomatieke overheden wordt bijgehouden met informatie over hun onderdanen die in België wonen. Net zoals talrijke andere onderzoeken naar de Turkse migratie in België, zal deze studie geen gebruik maken van die gegevensbron.

Een eerste statistisch instrument om de migrantenpopulaties in kaart te brengen is de variabele *nationaliteit*. Het is een relatief betrouwbare indicator voor zover de betrokken populaties hun oorspronkelijke nationaliteit behouden. De *nationaliteit bij de geboorte* is een statistisch instrument dat abstractie kan maken van eventuele nationaliteitsverwervingen van een migrantenpopulatie. Het *geboorteland* tenslotte is een derde statistische indicator om het aantal internationale immigranten te benaderen. Dit is het aantal personen dat in een ander land geboren is dan in zijn land van verblijf.¹

¹ Deze variabele overstijgt het concept van nationaliteit omdat een Belg in Turkije kan geboren zijn en een onderdaan met de Turkse nationaliteit in België. De eerste zal als migrant worden beschouwd, de tweede niet.

Op basis van die drie statistische indicatoren hebben onderzoekers van de UCL een typologie kunnen ontwikkelen om de herkomst van de wettig in België verblijvende populatie objectiever in kaart te brengen (Figuur 1).

Figuur 1. Typologie van de populatie van Turkse herkomst die in België verblijft volgens geboorteland, nationaliteit bij de geboorte en huidige nationaliteit

Bronnen: Perrin, Dal, Poulain 2007

Het voordeel van deze typologie is dat ze abstractie kan maken van het criterium nationaliteit op een bepaald ogenblik door gebruik te maken van de nationaliteit bij de geboorte die is opgegeven bij de volkstelling in 1991 of van de eerste in het Rijksregister geregistreerde nationaliteit voor personen die na 1991 zijn toegekomen. Via deze methode kan het concept van nationaliteit bij de geboorte worden benaderd. Een grote beperking van deze typologie is dat ze slechts een deel van de Turkse migrantenpopulatie in kaart brengt. Via de nationaliteit bij de geboorte kan een deel van

de tweede of derde generatie migranten niet in kaart worden gebracht om redenen die we in een volgend deel bespreken (cfr. 1.2.1).

1.2. De Turkse migrantenpopulatie kwantificeren, een moeilijke oefening

1.2.1. *Steeds minder onderdanen met de Turkse nationaliteit en steeds meer nieuwe Belgen*

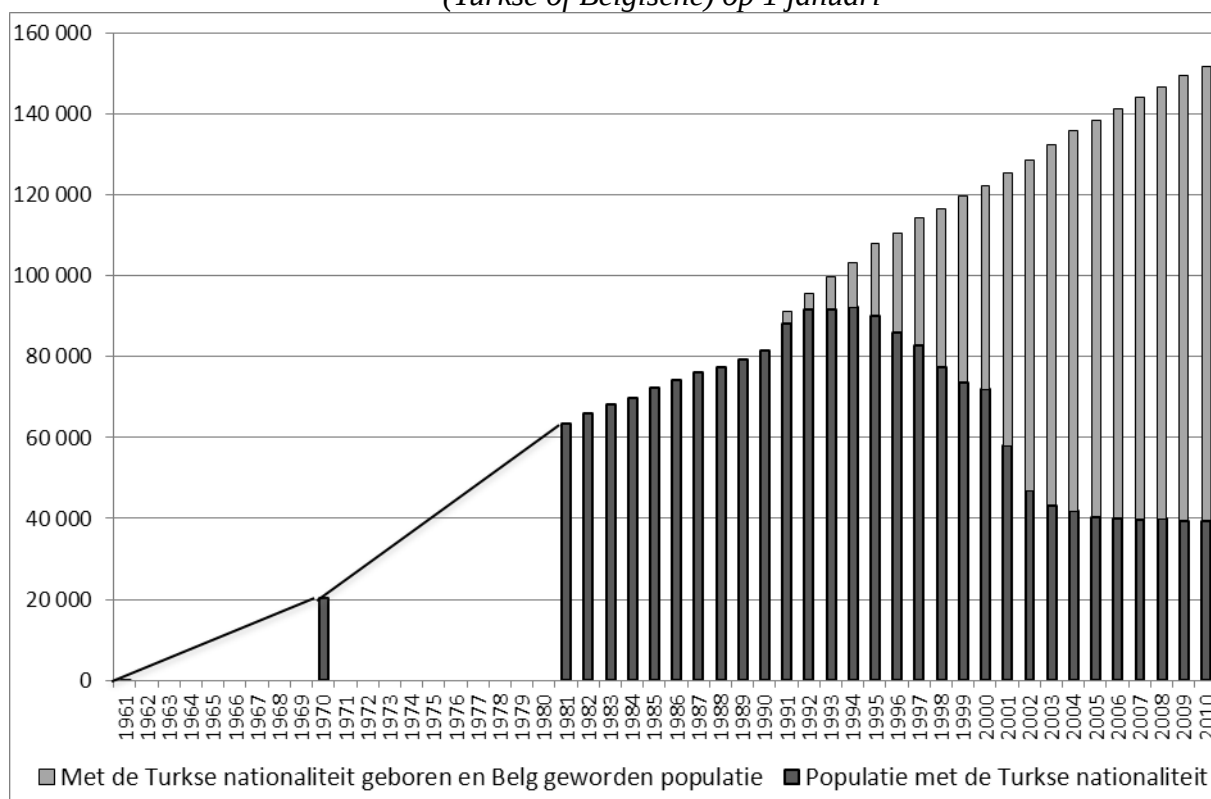
In 1961 bedroeg de populatie met de Turkse nationaliteit die in België verbleef amper 320 personen. Tien jaar later waren dat er na de rekrutering van Turkse werknemers al meer dan 20.000. Tijdens de jaren 1970 is deze populatie zich blijven uitbreiden en in 1981 verbleven ruim 63.580 Turkse onderdanen in België. Tijdens de jaren 1980 is de Turkse populatie verder blijven groeien om op 1 januari 1994 een historisch maximum te bereiken van 92.272 onderdanen met de Turkse nationaliteit die in België verbleven. Halverwege de jaren 1990 begint de populatie met de Turkse nationaliteit af te nemen, met een opvallende daling in 2000 en 2001. Sinds halverwege de jaren 2000 tenslotte lijkt de populatie met de Turkse nationaliteit zich te stabiliseren rond de 40.000 personen (Figuur 2). Om deze daling te verklaren moeten de verschillende bewegingen worden geanalyseerd die een impact kunnen hebben op het aantal personen met de Turkse nationaliteit.

Uit een analyse van de componenten van de beweging van de Turkse populatie blijkt dat nationaliteitsveranderingen een impact hebben op de afname en de stagnatie van de populatie met de Turkse nationaliteit sinds begin de jaren 1990. Zelfs een toename van het migratiecijfer en de natuurlijke bevolkingsaan groei konden een daling als gevolg van het verwerven van de Belgische nationaliteit niet compenseren. Die daling bereikte zijn hoogtepunt in 2000 en 2001 wanneer de nationaliteitsveranderingen bijdroegen tot een daling van de Turkse populatie met iets meer dan 20% tijdens deze twee jaren. Sinds halverwege de jaren 2000 compenseren de migratietoename, en in mindere mate ook de natuurlijke aangroei, de daling van de Turkse populatie als gevolg van de nationaliteitsveranderingen (Figuur 3).

Door de nationaliteitsveranderingen is het aantal nieuwe Belgen van Turkse herkomst in de jaren 1990 en 2000 sterk toegenomen en gestegen van 2.879 personen in 1991 naar ongeveer 112.000 Belgische onderdanen geboren met de Turkse nationaliteit op 1 januari 2010 (Figuur 2). De met de Turkse nationaliteit geboren populatie (d.i. de populatie met de Turkse nationaliteit én de nieuwe Belgen van Turkse herkomst) zit sinds begin de jaren 1990 continu in de lift en is tussen 1 januari 1991 en 2010 toegenomen van 91.214 naar ongeveer 152.000 personen. De samenstelling van die populatie is geëvolueerd. Op 1 januari 1991 had 3,1% van de met de Turkse nationaliteit geboren populatie de Belgische nationaliteit verkregen, in 1996 was dat 16%, in 2001, 51% en op 1 januari 2010, 74% (Figuur 2). Samengevat kunnen we stellen dat de Turkse migrantenpopulatie in de jaren 1990 en 2000 geleidelijk aan een populatie met de Belgische nationaliteit is geworden.²

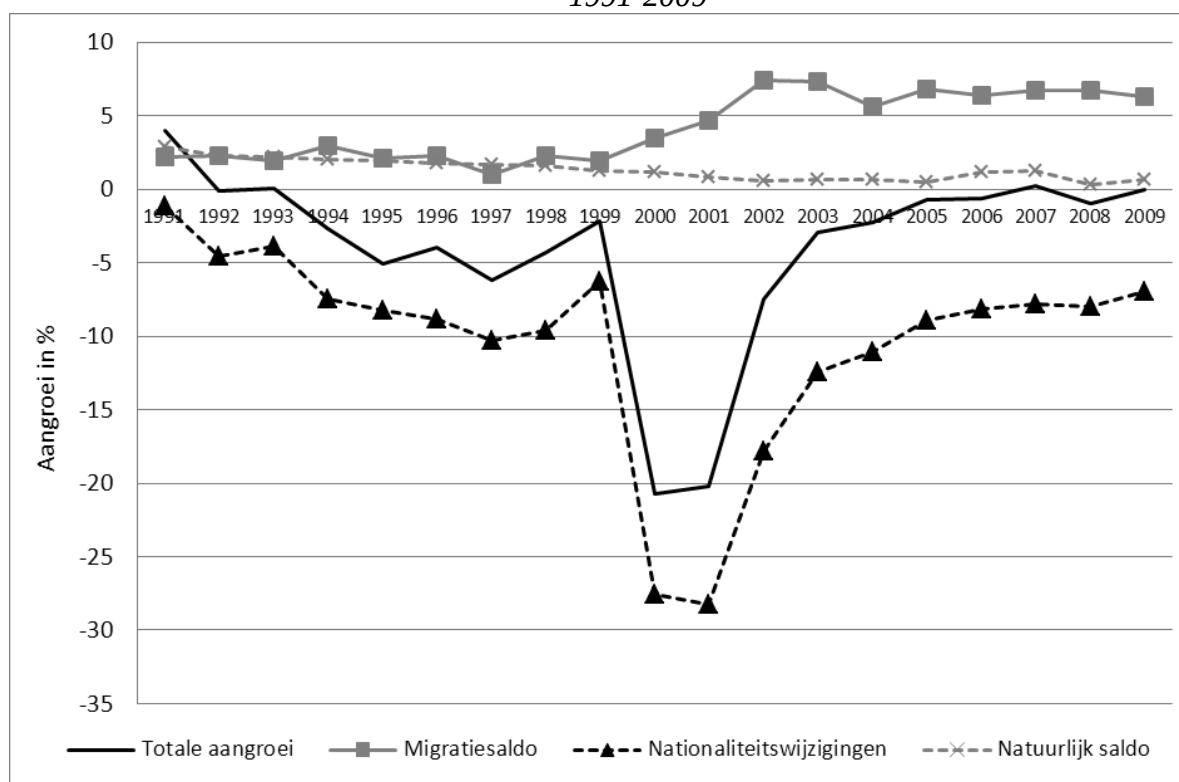
² De populaties uit derde landen zijn over het algemeen geleidelijk aan populaties met de Belgische nationaliteit geworden, terwijl de meeste EU-onderdanen vreemdeling blijven (CGKR, 2010).

Figuur 2. Met de Turkse nationaliteit geboren populatie volgens de nationaliteit (Turkse of Belgische) op 1 januari

Bronnen: Volkstellingen en Rijksregister, ADSEI

Figuur 3. Componenten van de beweging van de populatie met de Turkse nationaliteit, 1991-2009

Bron: Rijksregister, ADSEI

De geleidelijke versoepeling van de voorwaarden om de Belgische nationaliteit te verkrijgen, verklaart die verschuiving binnen de met de Turkse nationaliteit geboren populatie waarvan het aantal nieuwe Belgen is blijven toenemen (Figuur 2). Een analyse van de verschillende hervormingen van het Belgische nationaliteitsrecht moet die afname van de populatie met de Turkse nationaliteit en de toename van het aantal nieuwe Belgen van Turkse herkomst beter helpen verklaren.

De wet van 15 mei 1922 is tot in 1984 steeds de referentie gebleven voor het nationaliteitsrecht. Vreemdelingen konden de Belgische nationaliteit verwerven via naturalisatie (grote naturalisatie en gewone naturalisatie), door nationaliteitskeuze of het huwelijk voor buitenlandse vrouwen. Die wetsbepalingen hebben echter nooit veel aanleiding gegeven tot nationaliteitsveranderingen aangezien slechts 298 onderdanen met de Turkse nationaliteit tussen 1973 en 1984 de Belgische nationaliteit hebben verkregen.

Kader 2: dubbele nationaliteit.

Het verwerven van de Belgische nationaliteit betekent niet het verlies van de Turkse nationaliteit. Bijgevolg verblijven heel wat personen in België met de dubbele nationaliteit en hebben ze plichten t.o.v. beide Staten (legerdienst in Turkije, stemplicht in België, enz.). Voor de Belgische overheden wordt de persoon met de dubbele nationaliteit, waaronder de Belgische, administratief als Belg beschouwd. Dit betekent dat de tweede nationaliteit niet wordt bijgewerkt en statistieken en dat het aantal personen met de dubbele Belgische/Turkse nationaliteit dus onmogelijk kan worden bepaald.

Met de inwerkingtreding op 1 januari 1985 van het nieuwe Nationaliteitswetboek (goedgekeurd op 28 juni 1984), worden de voorwaarden voor het toekennen en verwerven van de Belgische nationaliteit uitgebreid. Het Wetboek heeft vooral de toekenningsvoorwaarden van de Belgische nationaliteit bij de geboorte aangepast voor kinderen geboren op het Belgische grondgebied van een Belgische moeder (Rea, A. en Bietlot, M. 2007). Vroeger kon het kind enkel Belg worden via de nationaliteit van de vader. Deze maatregel heeft een dubbele impact gehad. Om te beginnen kregen kinderen die zijn geboren uit een Belgische moeder en een buitenlandse vader door toepassing van de wet met terugwerkende kracht, de Belgische nationaliteit toegewezen. Door deze inhaalbeweging was er in 1985 een lichte piek van 661 nationaliteitsveranderingen voor onderdanen met de Turkse nationaliteit. Deze hervorming had ook een impact op het aantal geboortes van buitenlanders, dat daarna minder talrijk is geworden.

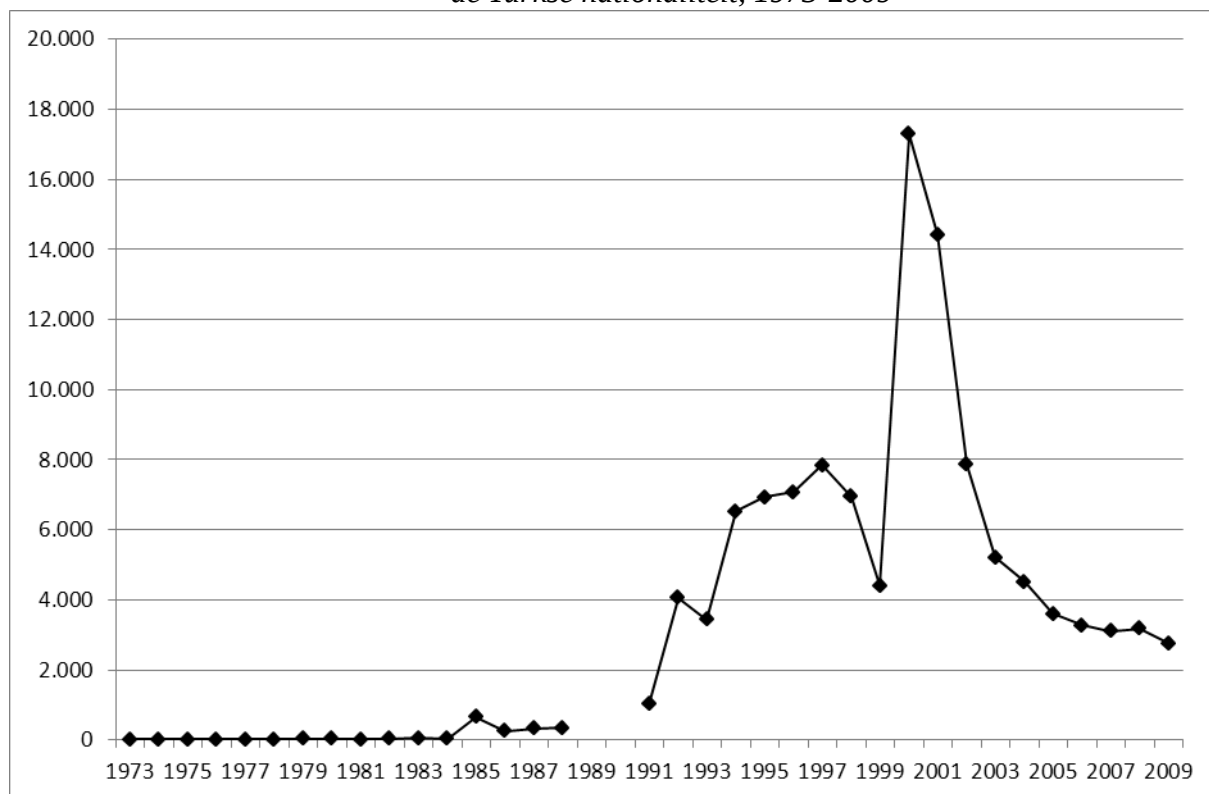
De hervorming van het Wetboek in 1991 moest het recht op nationaliteit invoeren voor buitenlanders die op het grondgebied waren geboren. Ten eerste voor kinderen van de derde generatie voor wie de toekenning van de Belgische nationaliteit automatisch en definitief is.³ Voor kinderen van de tweede generatie maakte het Wetboek vervolgens een onderscheid tussen: (i) de toekenning voor kinderen onder de 12 jaar die sinds hun geboorte op het grondgebied verblijven en van wie de ouders er tijdens de afgelopen tien jaar hebben verbleven en (ii) de nationaliteitsverklaring voor vreemdelingen tussen 18

³ De Belgische nationaliteit wordt automatisch toegekend aan personen onder de 18 jaar die in België zijn geboren, van wie een van de ouders ook in België is geboren en die er tijdens de tien jaar vóór de geboorte, minstens vijf jaar hun verblijfplaats hebben gehad.

en 30 jaar die in België zijn geboren. (Eggerickx, Kesteloot et al., 1999; Rea, A. en Bietlot. M. 2007). De statistische gegevens geven die evolutie van het nationaliteitsrecht ook weer, zo kunnen we vaststellen dat tussen 1992 en 1999, zo'n 60 à 80% van de nationaliteitsveranderingen betrekking had op mensen die in het koninkrijk zijn geboren (Figuur 5). Na deze hervorming uit 1991 is het aantal nationaliteitsveranderingen van onderdanen met de Turkse nationaliteit geleidelijk aan gestegen met over de periode 1991-1999, 48.220 nieuwe Belgen van Turkse herkomst.

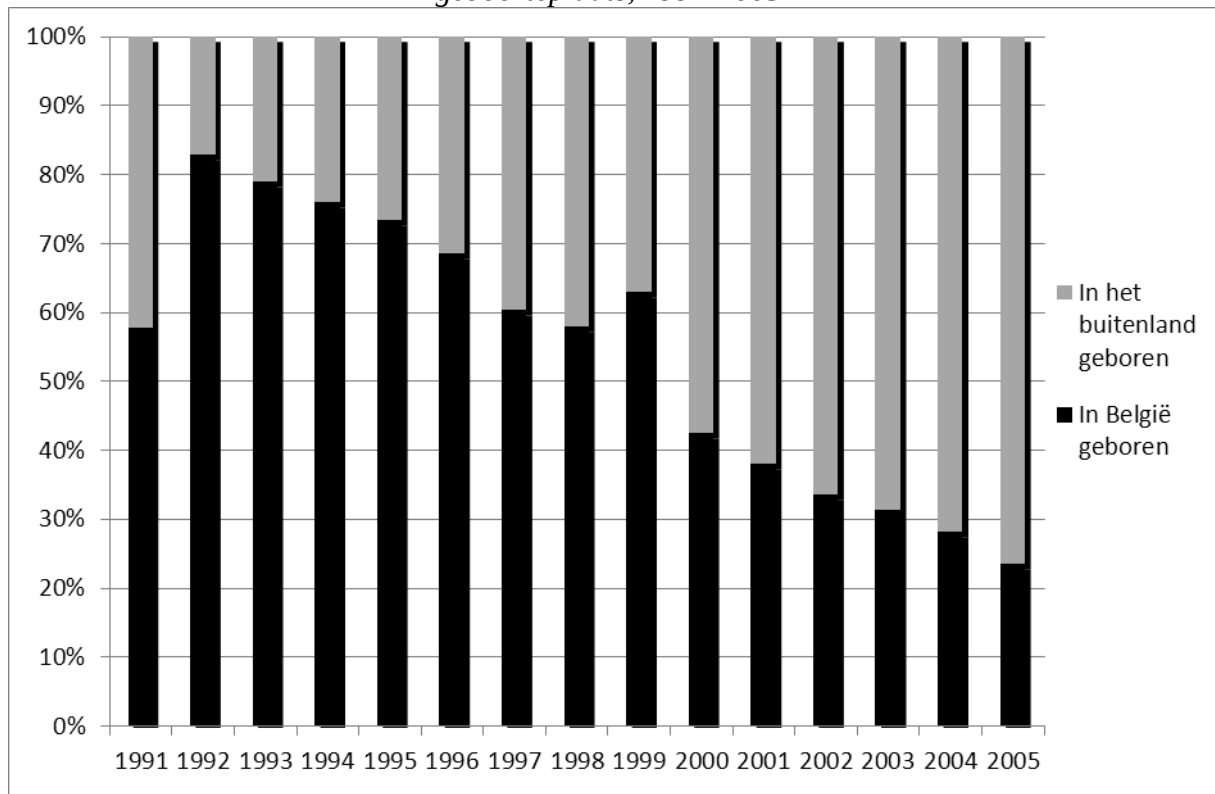
De hervorming van het Nationaliteitswetboek van 1 maart 2000 moest de procedure voor het verwerven van de nationaliteit vereenvoudigen en harmoniseren, en vooral dan de procedure van nationaliteitsverklaring. Een van de belangrijkste wijzigingen is dat vreemdelingen die sinds minstens zeven jaar hun hoofdverblijfplaats in België hebben, de Belgische nationaliteit kunnen aanvragen. Deze maatregel heeft de verwerving van de Belgische nationaliteit voor migranten van de eerste generatie vergemakkelijkt. Terwijl in 1992 meer dan 80% van de nieuwe Belgen met de Turkse nationaliteit in België was geboren, heeft sinds 2000 meer dan de helft van die nationaliteitsveranderingen betrekking op personen die in het buitenland zijn geboren. In 2005 was dit het geval voor 76% van de nieuwe Belgen. Deze hervorming heeft begin van de jaren 2000 gezorgd voor heel wat ingediende dossiers en een snelle behandeling ervan. Zo hebben in 2000 en 2001 alleen al, niet minder dan 31.717 personen van Turkse nationaliteit de Belgische nationaliteit verworven. Sindsdien is het aantal nationaliteitsveranderingen van onderdanen met de Turkse nationaliteit gedaald en blijven steken rond de 3.000 wijzigingen per jaar (Figuur 4).

Figuur 4. Evolutie van het aantal nationaliteitsveranderingen van onderdanen met de Turkse nationaliteit, 1973-2009

Bron: Rijksregister, ADSEI

Figuur 5. Onderdanen met de Turkse nationaliteit die Belg zijn geworden volgens de geboorteplaats, 1991-2005

Bron: Rijksregister, ADSEI

Door de recente wijzigingen van het recht op de Belgische nationaliteit is de variabele *nationaliteit* achterhaald voor het in kaart brengen van de Turkse migrantenpopulatie. De nationaliteit bij de geboorte is een betere indicator die ook toelaat om personen van Turkse herkomst die de Belgische nationaliteit hebben verworven in aanmerking te nemen. Aan de hand van deze variabele is het echter niet mogelijk kinderen die met de Belgische nationaliteit zijn geboren en wiens ouders Turkse migranten zijn, statistisch in kaart te brengen. Een van de alternatieven om met de herkomst van personen rekening te kunnen blijven houden is een statistisch model dat is gebaseerd op de afstammingsband. Het gebruik van variabelen die verwijzen naar de etnische herkomst van personen is echter wettelijk beperkt. De Belgische wet tot regeling van een Rijksregister voorziet niet in toegang tot informatie inzake bloedverwantschap.⁴ Daarbij komt nog de vraag tot welke generatie we moeten teruggaan om de herkomst van personen in kaart te brengen. Moeten we er niet vanuit gaan dat afstammelingen van migranten afkomstig uit Turkije een Belgische herkomst hebben? Stuk voor stuk vragen die vooral aan bod komen wanneer we het over oudere migratiestromen hebben zoals de Turkse. Uiteraard kan deze problematiek niet los worden gezien van politieke overwegingen, maar die komen in deze studie niet aan bod. Integratie en discriminatie zijn evenwel problematieken waar personen met de Belgische nationaliteit, die op het grondgebied zijn geboren en wiens ouders migranten zijn, mee te maken kunnen krijgen.

⁴ Wet van 8 augustus 1983 tot regeling van een Rijksregister van de natuurlijke personen.

1.2.2. Een migrantenpopulatie die aangroeit en een in België geboren populatie die stagneert

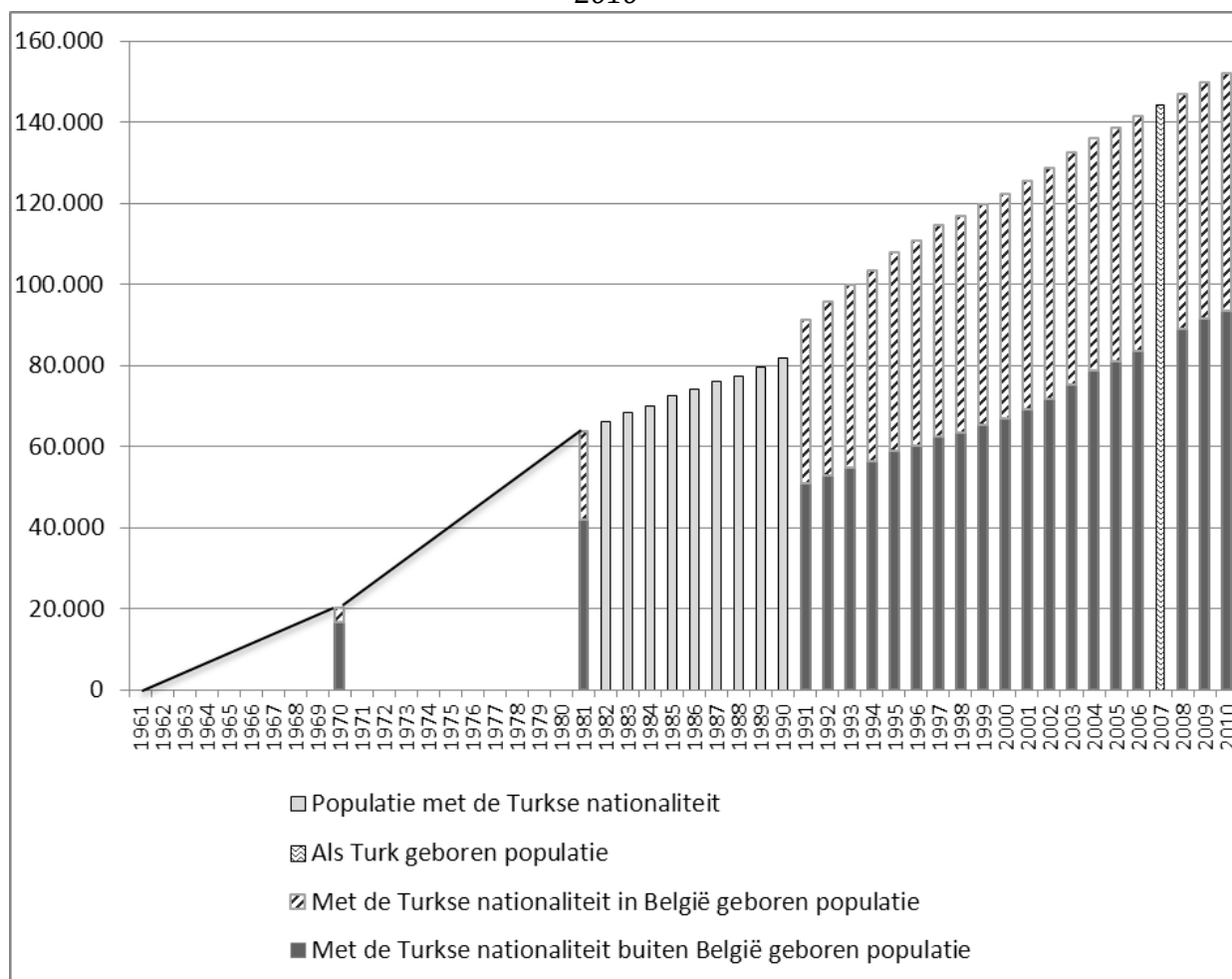
Het geboorteland is de variabele op basis waarvan het aantal internationale migranten, d.w.z. het aantal personen dat in een ander land is geboren dan het land van verblijf, kan worden ingeschat. Deze variabele overstijgt het concept van nationaliteit omdat een Belg in Turkije kan geboren zijn en iemand met de Turkse nationaliteit in België. De eerste zal als migrant worden beschouwd, in tegenstelling tot de tweede. Het concept migrant verwijst naar personen die in een vreemd land zijn geboren. Dat kan Turkije zijn maar ook een ander. Deze opmerking is niet zonder betekenis omdat de Turkse migratie betrekking heeft op verschillende Europese landen (Duitsland, Frankrijk, Nederland, enz.) en er zich in al die landen Turkse gemeenschappen hebben gevormd. Bij de analyse van de gegevens moet dus met dit kenmerk van het concept migrant rekening worden gehouden.

In 1970, amper tien jaar na de aankomst van de eerste werknemers met Turkse nationaliteit,⁵ was reeds 18% van de populatie met de Turkse nationaliteit op het Belgische grondgebied geboren. Onmiddellijk na ondertekening van het bilaterale akkoord tussen België en Turkije, wordt de vestiging en aanpassing van Turkse families bevorderd om een al te snelle rotatie van arbeidskrachten te vermijden. Ook de mijn- en industriële sector uit onze buurlanden probeerden de buitenlandse werknemers in België immers te rekruteren (Khojini, M. 2006 en 2007). De hereniging en duurzame vestiging van gezinnen, gekoppeld aan een relatief hoge vruchtbaarheid bij Turkse migrantenvrouwen, verklaren het stijgend aantal geboortes van kinderen van Turkse herkomst in België. Zo bleek uit de volkstelling in 1981, dat ongeveer 35% van de personen met de Turkse nationaliteit in België was geboren, goed voor in totaal 21.790 personen. In de jaren 1980 is de migratie als gevolg van gezinshereniging geleidelijk aan overgegaan in een huwelijksmigratie met het oog op het stichten van een gezin (Caestecker, F, Lievens, J. et al. 2011). Deze huwelijksmigratie heeft gezorgd voor geboortes van kinderen met de Turkse nationaliteit, naast de geboortes bij koppels die reeds vóór de migratie van de echtgenoot bestonden. Zo zijn begin van de jaren 1990 ongeveer 40.000 personen met de Turkse nationaliteit in België geboren, of 44% van de totale populatie die met de Turkse nationaliteit is geboren en in België verblijft.

Terwijl in de jaren 1980 de op het grondgebied geboren populatie met 85% is toegenomen, bedroeg die toename tijdens de jaren 1990 slechts 40% en tijdens de jaren 2000 slechts 4%. Deze daling illustreert dat afstammelingen van immigranten met de Turkse nationaliteit steeds vaker de Belgische nationaliteit bij de geboorte (cfr. 1.2.1) verwerven. Zo werden begin van de jaren 1990 iets meer dan 2.000 jaarlijkse geboortes van onderdanen met de Turkse nationaliteit geteld. Dit cijfer is vanaf 2002 tot minder dan 500 geboortes gezakt. De in België geboren populatie met de Turkse nationaliteit is er sinds begin de jaren 1990 dus aanzienlijk op achteruit gegaan, van 39.214 personen op 1 januari 1991 tot 5.689 personen op 1 januari 2006 (Figuur 7). De nationaliteit bij de geboorte is een statistische indicator die steeds vaker de generaties van afstammelingen van migranten die uit Turkije afkomstig zijn, onderschat. Zo ligt de in België geboren Turkse migrantenpopulatie een stuk boven de geraamde 58.000 personen waarvan sprake begin 2010.

⁵ Volgens Mazzyr Khojini (2006) dateert de georganiseerde komst van de eerste Turkse werknemers van 1963, één jaar voor de ondertekening van het bilaterale akkoord tussen België en Turkije dus.

Figuur 6. Evolutie van de met de Turkse nationaliteit geboren populatie volgens de geboorteplaats, 1991-2010⁶

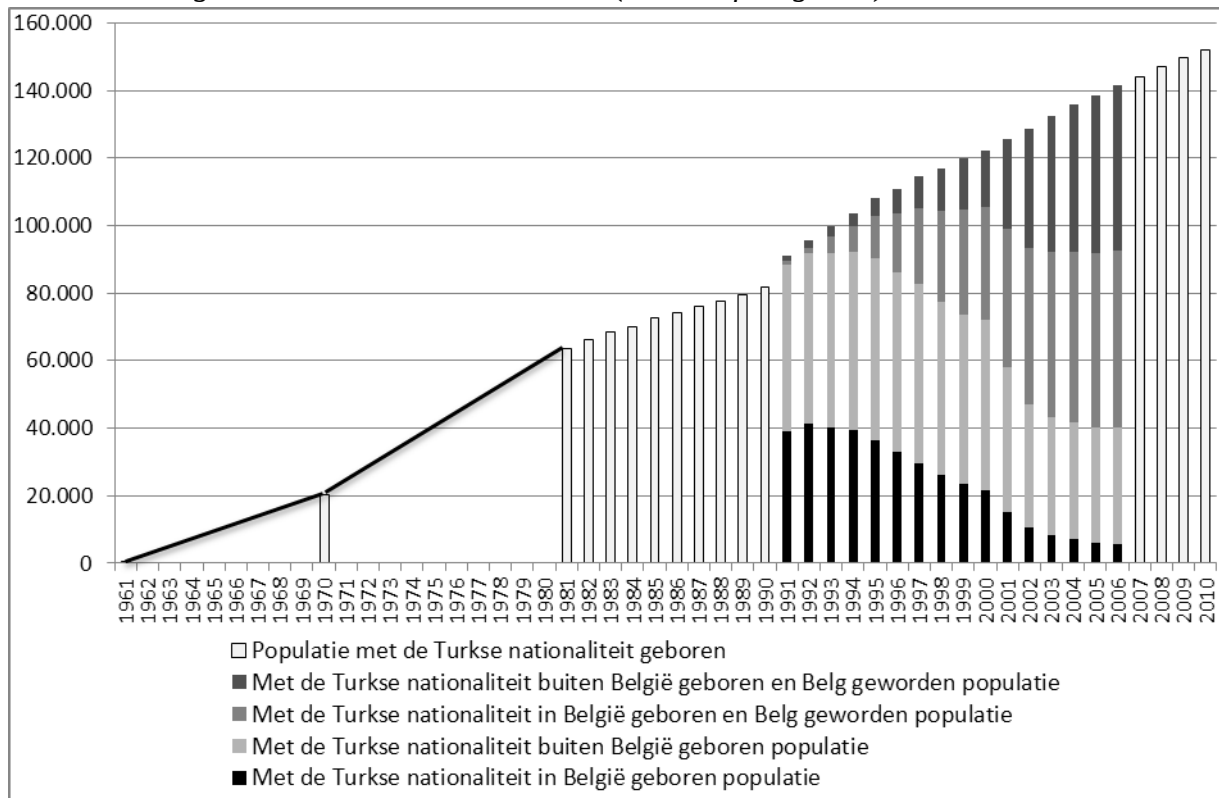

Bronnen: Volkstelling (1970 en 1981) en Rijksregister, ADSEI

De vooruitgang van de buiten België geboren populatie moet worden gezien in het licht van de migratiedynamiek van de Turkse populatie. De analyse van deze dynamiek komt in punt 2 van dit rapport aan bod maar nu al wijzen we op de continue groei van deze migrantenpopulatie sinds de jaren 1960. De komst van de werknemers, gevolgd door hun gezinnen en later de nieuwe migranten die naar hier zijn gekomen via het huwelijk of via asiel, verklaart deze vooruitgang (cfr. punt 2). Begin 2010 telde het Rijksregister 93.561 personen wiens geboorteland Turkije is. Uit figuur 7 blijkt heel duidelijk dat deze migrantenpopulatie sinds begin de jaren 1990 geleidelijk aan Belg is geworden, na de verschillende wijzigingen van het Wetboek van de Belgische nationaliteit en vooral na die van 1 maart 2000. Op 1 januari 2006 was bijna 59% van de met de Turkse nationaliteit buiten België geboren populatie Belg geworden.

⁶ Sinds 2008 hebben de gegevens over de buiten België geboren populatie betrekking op de in Turkije geboren personen, terwijl het voor die datum ging om personen die buiten België met de Turkse nationaliteit waren geboren.

Figuur 7. Evolutie van de met de Turkse nationaliteit geboren populatie volgens het geboorteland en de nationaliteit (Turkse of Belgische) 1991-2010

Bronnen: Volkstelling (1970 en 1981) en Rijksregister, ADSEI

De informatie over de geboorteplaats legt dus volgende vaststellingen bloot. In tegenstelling tot de populatie met de Turkse nationaliteit is het aantal uit Turkije afkomstige migranten de laatste twintig jaar blijven stijgen om begin 2010 iets meer dan 93.000 personen te bedragen. Vervolgens willen we erop wijzen dat de schatting van de tweede en van de derde generatie die in België is geboren steeds minder voldoet. Zo worden door de evolutie van het nationaliteitsrecht steeds minder onderdanen met de Turkse nationaliteit in België geboren.

1.2.3. Populatie die buiten de statistiek valt

Terwijl we net een redelijk volledig beeld hebben geschetst van de Turkse migrantenpopulatie die wettig in België verblijft, dienen we erop te wijzen dat een deel van de populatie met de Turkse nationaliteit niet in die statistieken opduikt. Het gaat enerzijds om asielzoekers van wie de procedure nog loopt en anderzijds om de populatie in irregulier verblijf op het Belgische grondgebied.

Kader 3: asielzoekers die buiten de statistieken vallen

Sinds 1995 worden de asielzoekers van wie de procedure loopt niet meer meegeteld in de demografische statistieken van het Rijksregister. Ze worden opgenomen in de stocks van de legale populatie zodra ze een internationale bescherming krijgen, of wanneer ze worden geregulariseerd op basis van artikels 9bis, 9ter of het vroegere artikel 9 alinea 3 van de wet van 15 december 1980.

Kan er een schatting worden gemaakt van het aantal aanvragers van een internationale bescherming van wie de procedure voor de Belgische asielinstanties loopt? Sinds kort leveren door Eurostat gepubliceerde gegevens stocks van asielzoekers die op een beslissing wachten. Begin 2011 waren er zo'n 600 personen van Turkse herkomst van wie de asielaanvraag hangende was.

Ook de Turkse populatie in irregulier verblijf is niet in het Rijksregister opgenomen. De schatting van de populatie in irregulier verblijf is een delicate oefening. Voor België werd een aantal schattingen van illegale migranten uitgevoerd. Op basis van de regularisatiecampagne doorgevoerd begin jaren 2000, raamt men dat 50.000 personen een regularisatieaanvraag hebben ingediend. Van deze ingediende dossiers, had 4,7% betrekking op onderdanen met de Turkse nationaliteit. We kunnen er dus vanuit gaan dat het aantal onderdanen met de Turkse nationaliteit zonder verblijfsstatuut of met een precair verblijfsstatuut aan het begin van de jaren 2000, zo'n 2.300 bedroeg (Adam et al. 2002; Belgian contact Point of European Migration Network, 2005). Sindsdien is het wachten op een betrouwbare schatting. Bij de 152.000 personen die met de Turkse nationaliteit zijn geboren, moeten waarschijnlijk een duizendtal personen in irregulier verblijf en een 500-tal asielzoekers van wie de procedure loopt, worden geteld.

1.3. Demografische kenmerken en lokalisatie van de Turkse migrantenpopulatie

1.3.1. Een hoofdzakelijk mannelijke populatie

Kader 4: Geslachtsverhouding

De *geslachtsverhouding* is een demografische indicator die het aantal mannen weergeeft voor 100 vrouwen in een gegeven populatie. Die verhouding wordt als volgt berekend: $(\text{Mannelijke populatie} / \text{Vrouwelijke populatie}) * 100$.

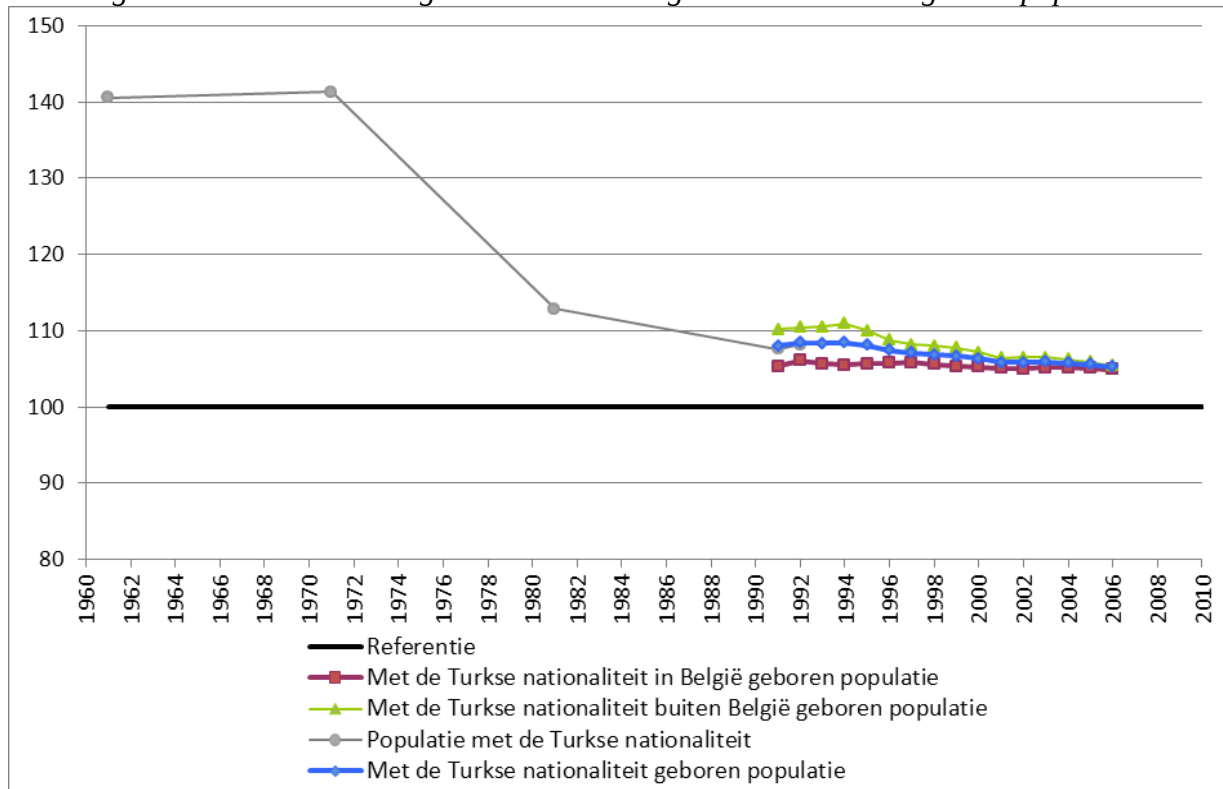
Bij de volkstelling van 1961 bedroeg de geslachtsverhouding van de Turkse populatie 140 mannen voor 100 vrouwen, terwijl er amper 320 personen waren geteld. Tien jaar later bleef die verhouding stabiel met 141 mannen voor 100 vrouwen, of 8.416 vrouwen en 11.896 mannen. Die gegevens illustreren de komst van de eerste werknemers van Turkse nationaliteit maar ook de relatief snelle immigratie van de eerste gezinnen. Khoojinian Mazyar (2006 en 2007) wijst immers op de wil van de Belgische overheid in de jaren 1960 om de arbeidskrachten met de Turkse nationaliteit (en de buitenlandse in het algemeen) te stabiliseren in de mijnindustrie. We mogen er dan ook

vanuit gaan dat de geslachtsverhouding in de eerste helft van de jaren 1960 hoger lag dan 140 en dat deze indicator geleidelijk aan is afgenomen met de komst van de eerste gezinnen vanaf 1964.

Tijdens de jaren 1970 kent de geslachtsverhouding van de populatie met de Turkse nationaliteit de sterkste daling met uiteindelijk 113 mannen voor 100 vrouwen aan het begin van de jaren 1980 (Figuur 8). In 1974 maakt de Belgische overheid officieel een einde aan de hoofdzakelijk mannelijke arbeidsmigratie terwijl de vrouwelijke immigratie zich heeft voortgezet via gezinshereniging en huwelijksmigratie. De transformatie van de gezinsmigratie in de jaren 1980 verklaart dit verdere vervrouwelijingsproces, dat weliswaar minder uitgesproken was dan in het vorige decennium (Figuur 8). Zo gaan ook geleidelijk aan meer mannen migreren om te huwen met vrouwen van Turkse herkomst die in België verblijven

Sinds begin de jaren 1990 zet de vervrouwelijking van de populatie die met de Turkse nationaliteit is geboren zich voort maar minder opvallend dan tijdens de twee vorige decennia. De geslachtsverhouding van deze groep is tussen begin jaren 1990 en 2006 gezakt van 108 naar 105 mannen voor 100 vrouwen (Figuur 8). Als we een onderscheid maken tussen de in België geboren populatie en die die buiten het koninkrijk is geboren, stellen we vast dat de met de Turkse nationaliteit geboren populatie is vervrouwelijkt als gevolg van de migratiestromen. De geslachtsverhouding van de hier geboren is relatief stabiel (tussen 105 en 106 mannen voor 100 vrouwen), die van de migranten daarentegen is gezakt van 110 naar 105 mannen tussen het begin van de jaren 1990 en 2006.

Figuur 8. Evolutie van de geslachtsverhouding voor de Turkse migrantenpopulatie

Bronnen: Volkstellingen en Rijksregister, ADSEI

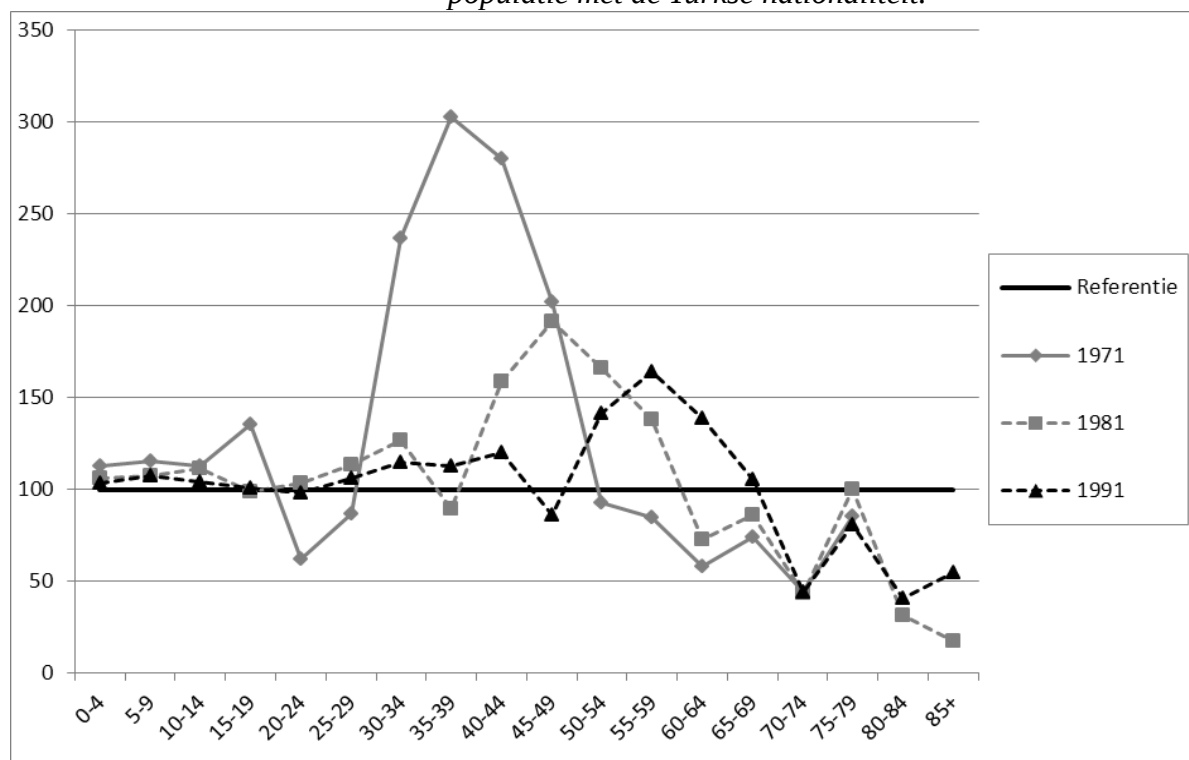
Interessant is ook om de geslachtsverhouding te berekenen in functie van de leeftijd. Voor de periode voorafgaand aan de jaren 1990 hebben we deze indicator berekend voor de populatie *met de Turkse nationaliteit*. Zo was er in 1971 een relatief sterke oververtegenwoordiging van mannen tussen 30 en 49 jaar (Figuur 9). Die oververtegenwoordiging in de actieve leeftijdscategorieën illustreert het migratiebeleid van de jaren 1960 dat vooral gericht was op het rekruteren van mannelijke arbeidskrachten. In de leeftijdscategorie van 20 tot 29 jaar daarentegen merken we een oververtegenwoordiging van jonge vrouwen. Deze oververtegenwoordiging van jongere vrouwen bevestigt het idee dat gezinsmigratie vanaf het begin van de jaren 1960 werd aangemoedigd.

De natuurlijke veroudering van de Turkse populatie doet die verdeling per geslacht, die aan het begin van de jaren 1970 werd vastgesteld, evolueren. Zo wordt een mannelijke oververtegenwoordiging bij de 40-59-jarigen vastgesteld aan het begin van de jaren 1980 en bij de 50-64-jarigen aan het begin van de jaren 1990 (Figuur 9). We zien ook dat die oververtegenwoordiging van mannen in de loop der jaren afneemt. Een mogelijke verklaring daarvoor is de hogere mortaliteit bij mannen in die leeftijdscategorieën (Figuur 9). Op basis van die gegevens is een visualisatie mogelijk van de veroudering van bepaalde migrantengolven aan de hand van de evolutie van de geslachtsverhouding.

Via de gegevens over de *met de Turkse nationaliteit geboren* populatie constateren we ook de veroudering van de verschillende voordien geïdentificeerde migrantengolven. Op 1 januari 2006 is het in de leeftijdsgroep van 65-74-jarigen dat we een oververtegenwoordiging van mannen vaststellen als gevolg van de eerste golf van Turkse werknemers. Opvallend is ook de oververtegenwoordiging van mannen tussen

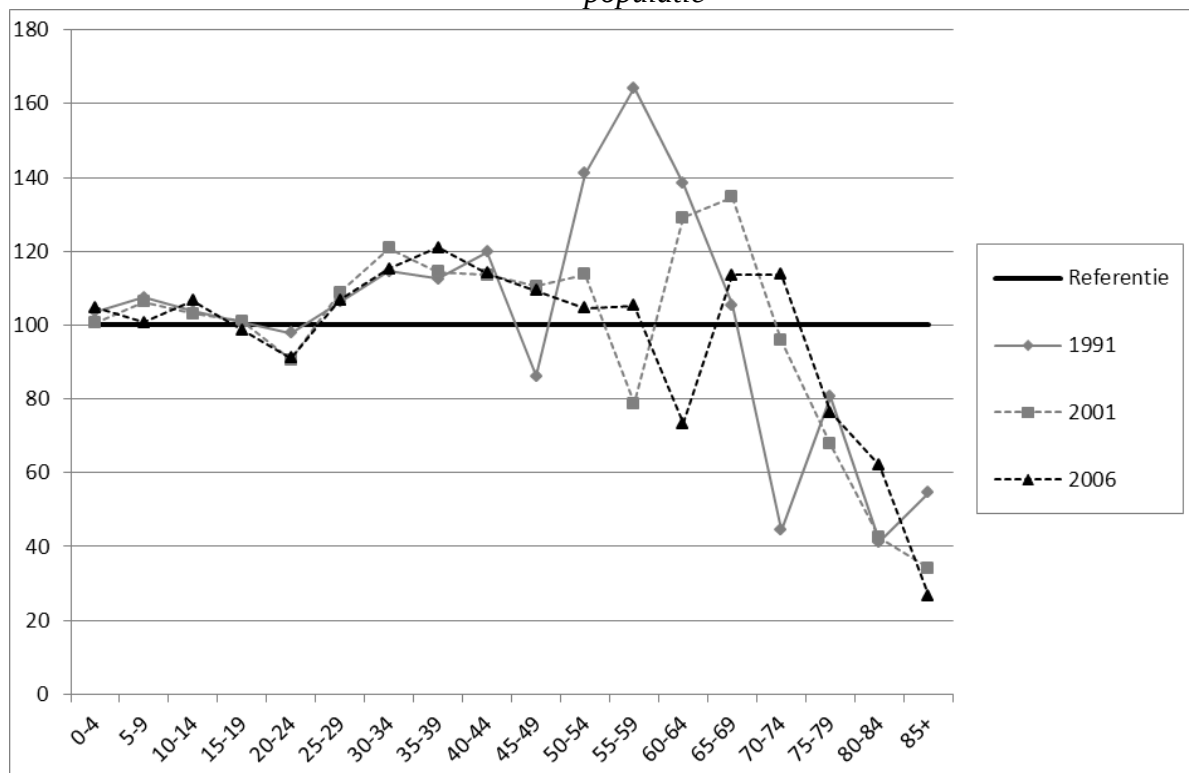
25 en 40 jaar die te maken heeft met de oververtegenwoordiging van mannen bij de migratiestromen in de actieve leeftijdscategorieën (cfr. 2.1.3). Voorts is er ook de oververtegenwoordiging van vrouwen bij de populatie van Turkse herkomst van 20 à 25-jarigen, die vermoedelijk te maken heeft met de huwelijkspraktijken bij deze populatie. Boven de 75 jaar tenslotte zijn het de vrouwen die ruim oververtegenwoordigd zijn (Figuur 10).

Figuur 9. De geslachtsverhoudingen per vijfjarige leeftijdsgroep voor de populatie met de Turkse nationaliteit.

Bronnen: Rijksregister, ADSEI en Volkstelling

Figuur 10. Geslachtsverhoudingen per vijfjarige leeftijdsgroep voor de Turks geboren populatie

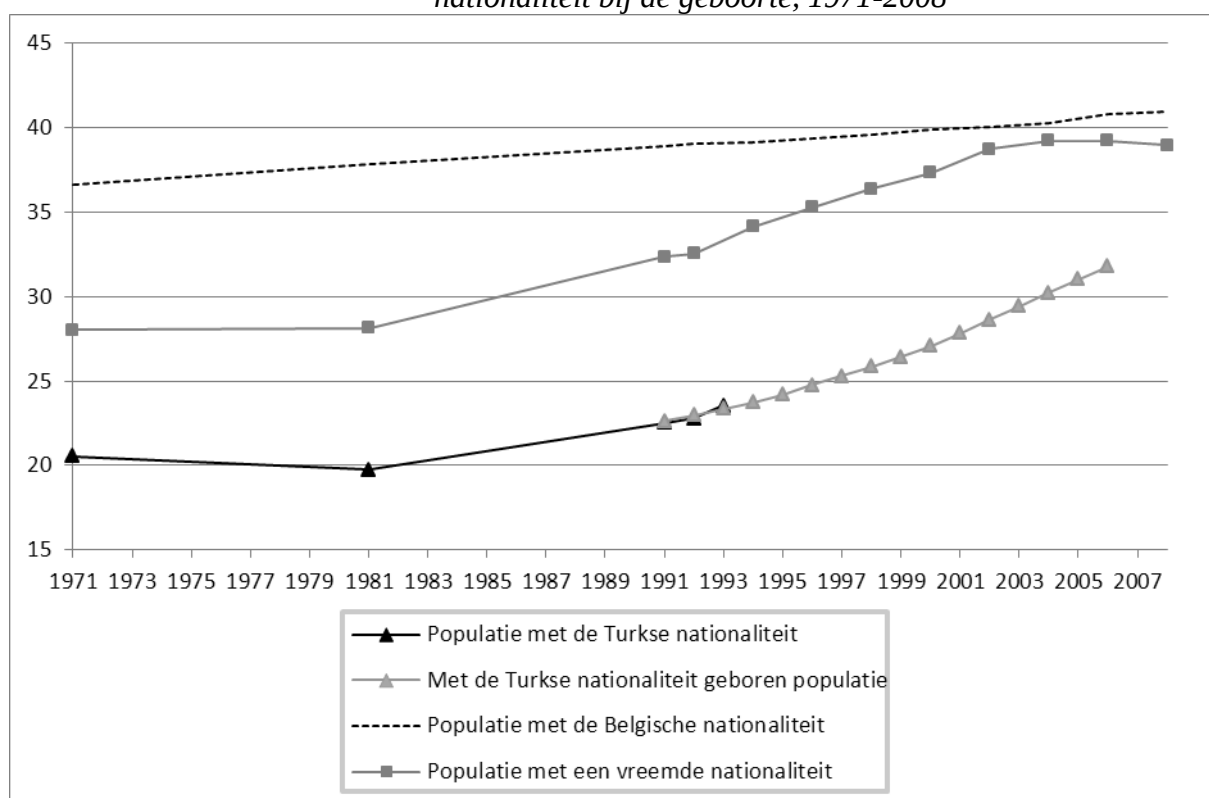
Bronnen: Rijksregister, ADSEI en Volkstelling

1.3.2. Veroudering van de populatie van Turkse herkomst

In haar studie over de veroudering van de vreemde populatie stelt Nathalie Perrin (2009) vast dat het hoogste aantal oudere vreemdelingen wordt geteld onder de EU-burgers, met o.m. de Italianen, onderdanen uit de buurlanden en Spanjaarden. Behalve nationaliteitengroepen uit naburige landen, zijn vreemdelingen van de derde leeftijd vooral afkomstig uit voormalige arbeidsmigratielanden (Perrin, N., 2009). Hoe ziet de situatie eruit bij de Turkse migrantenpopulatie?

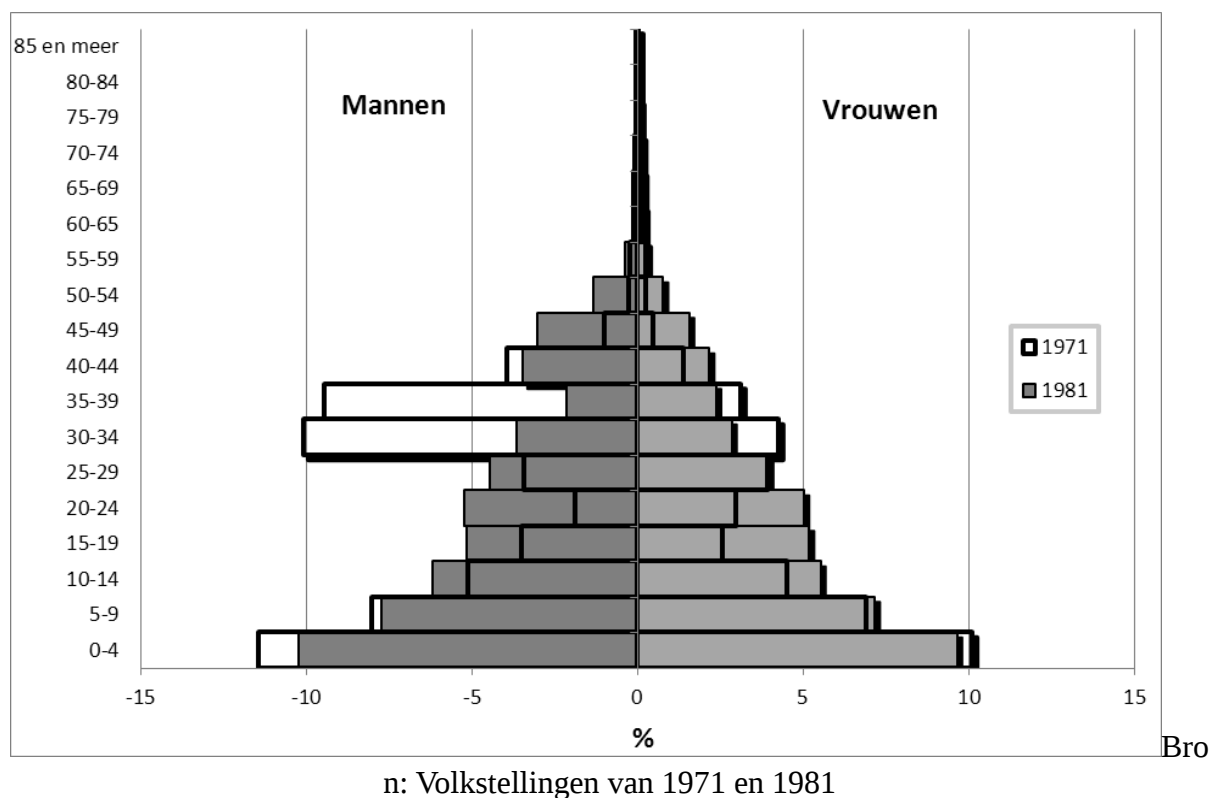
Een eerste vaststelling is dat de populatie met de Turkse nationaliteit op 1 januari 1971 heel jong was, met een gemiddelde leeftijd van 20,5 jaar. Tien jaar later was de gemiddelde leeftijd van deze populatie gezakt naar 19,7 jaar (Figuur 11). De leeftijdspiramide uit 1971 wijst op een oververtegenwoordiging van mannen tussen de 30 en 39 jaar en, in mindere mate, op een oververtegenwoordiging van vrouwen tussen de 25 en 39 jaar. Opvallend is ook het hoge aantal kinderen onder de 14 jaar dat ofwel in België geboren was (3.747 Turken waren reeds geboren in België op 1 januari 1971), ofwel naar hier was gekomen op basis van gezinshereniging. Tien jaar later, op 1 januari 1981, was de populatie onder de 14 jaar nog steeds goed voor 46,5% van de Turkse populatie. Ook de 15-24-jarigen zijn verhoudingsgewijs groter in aantal geworden dan in 1971 als gevolg van de veroudering van de groep -14-jarigen die 10 jaar voordien was vastgesteld. In de jaren 1970 is de Turkse populatie die in België verbleef er dus op verjongd. Zo was in 1981, bijna 70% van de Turkse populatie jonger dan 25 jaar (Figuren 11 en 12).

Figuur 11. Evolutie van de gemiddelde leeftijd volgens de nationaliteit of de nationaliteit bij de geboorte, 1971-2008

Bronnen: Volkstellingen (1971 en 1981) en Rijksregister, ADSEI

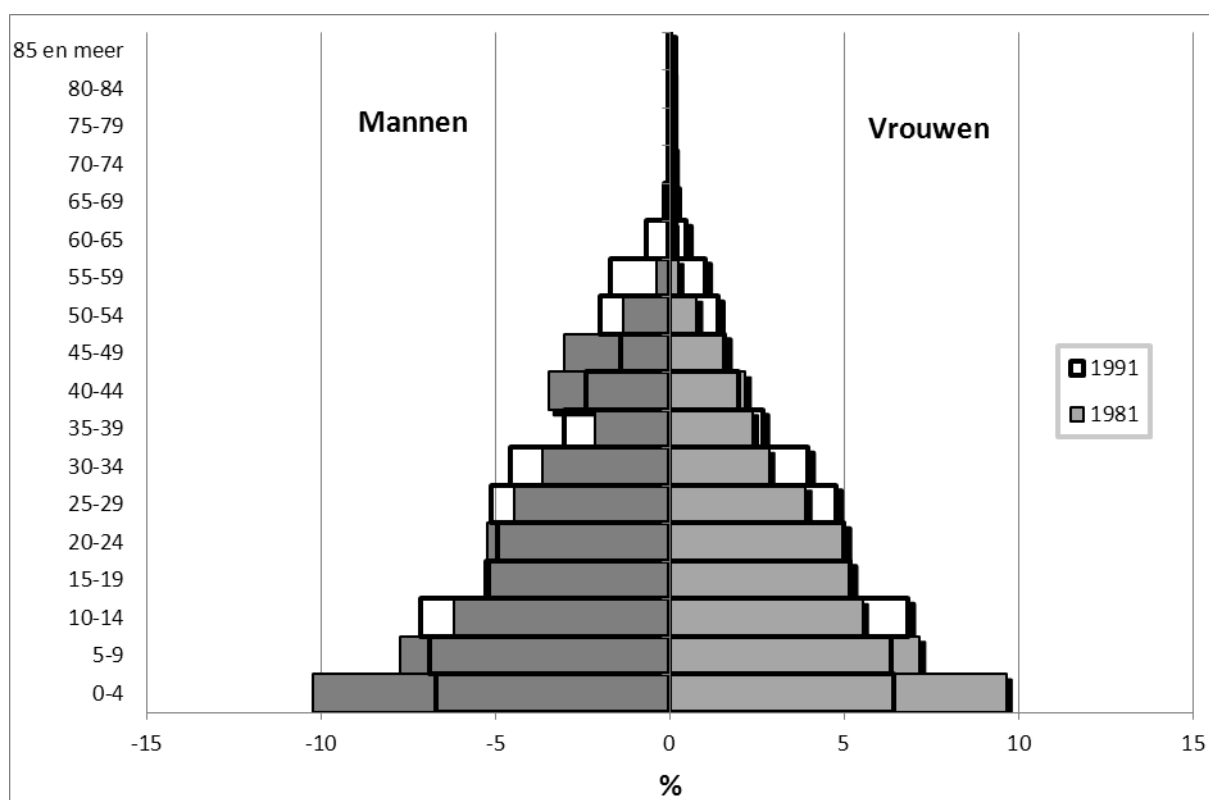
Figuur 12. Leeftijdspiramides (voor 100 inwoners) van de populatie met de Turkse nationaliteit: vergelijking tussen 1971 en 1981

n: Volkstellingen van 1971 en 1981

Tijdens de jaren 1980 heeft er zich een verouderingsproces van de populatie met de Turkse nationaliteit ingezet (Figuur 13). Zo is de gemiddelde leeftijd van onderdanen met de Turkse nationaliteit tijdens de jaren 1980 gestegen van 19,7 naar 22,5 jaar. Uit een vergelijking van leeftijdsstructuren tussen die beide data, blijkt de relatieve daling van Turkse inwoners onder de 10 jaar (Figuur 13). Dit is o.m. te verklaren door de daling van de vruchtbaarheid bij de Turken met 35%, wat zich vertaalt in een “deficit” van gemiddeld bijna twee kinderen per vrouw (Eggerickx en Perrin, 2004).⁷ Vanaf halverwege de jaren 1980 begonnen Turkse onderdanen ook vaker de Belgische nationaliteit te verwerven, vooral de jongsten dan (cfr. 1.2.1). Behalve die proportionele daling van de -10-jarigen, wordt tussen 1981 en 1991 ook een proportionele stijging van de populatie van 25- tot 39-jarigen en van 50-plussers vastgesteld.

Figuur13. Leeftijdspiramides (voor 100 inwoners) van de populatie met de Turkse nationaliteit: vergelijking tussen 1981 en 1991

Bronnen: Volkstelling van 1981 en het Rijksregister, ADSEI

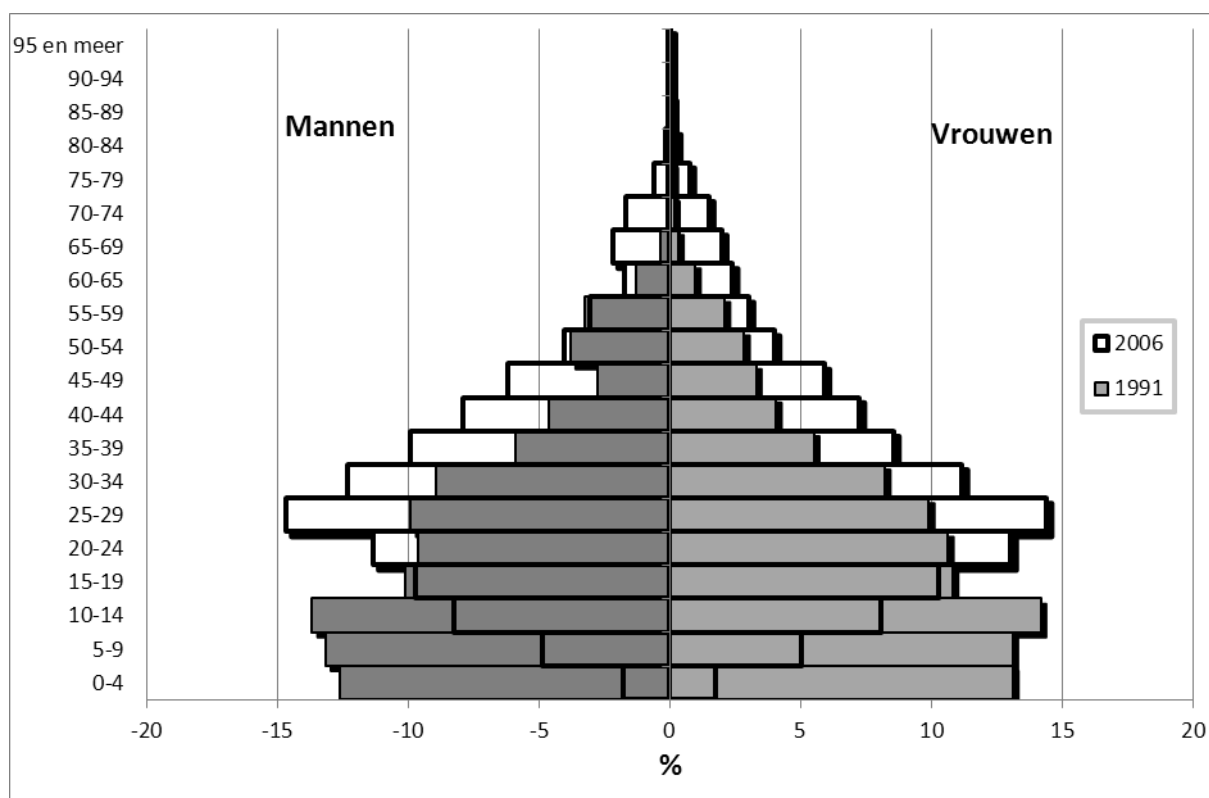
De met de Turkse nationaliteit geboren populatie is in de jaren 1990 en 2000 blijven verouderen. De gemiddelde leeftijd van die populatie is gestegen van 22,6 jaar aan het begin van de jaren 1990, naar 27 jaar in 2000 en 31,7 jaar in 2006 (Figuur 11). Uit de vergelijking van de leeftijdspiramides van 1991 en 2006 blijkt de veroudering van de als Turk geboren populatie, zowel bovenaan als ook onderaan de piramide (Figuur 14). De veroudering bovenaan heeft te maken met de natuurlijke veroudering van de met de Turkse nationaliteit geboren populatie. De erosie van jongere generaties van Turkse herkomst komt overeen met de veroudering onderaan de piramide. Een verklaring voor de daling van het aantal jongeren is de daling van zowel de vruchtbaarheid van Turkse migrantenvrouwen (cfr. 2.1) als van de immigraties van kinderen met de Turkse

⁷ Voor een meer gedetailleerde analyse van de vruchtbaarheid en mortaliteit, cfr. hoofdstuk 4.

nationaliteit. De voornaamste verklaring voor de erosie van de -20-jarigen heeft evenwel te maken met de beperkingen van de typologie die wordt gebruikt om vreemde populaties beter in kaart te brengen. Door gebruik te maken van de variabele *nationaliteit bij de geboorte* kan geen rekening meer worden gehouden met de volledige tweede en derde generatie (cfr. 1.2.1). De relatieve daling van de -20-jarigen zorgt onmiddellijk voor een relatieve stijging van de andere leeftijdsgroepen, wat de veroudering van de met de Turkse nationaliteit geboren populatie versnelt (Tabel 1).

Ondanks de snelle veroudering van de met de Turkse nationaliteit geboren populatie in de jaren 1990 en 2000, blijft die laatste toch jonger dan de Belgische en vreemde populatie. In 2006 was de gemiddelde leeftijd van deze populaties resp. 40,8 en 39,2 jaar bedragen, tegenover 31,7 jaar voor de met de Turkse nationaliteit geboren populatie. Nu de vergrijzing van de populatie die in België verblijft, in heel wat debatten centraal staat, moeten we vaststellen dat de Turkse migrantenpopulatie hoofdzakelijk uit jongeren op actieve leeftijd bestaat. Daarbij komen nog de kinderen die niet langer worden meegeteld bij de met de Turkse nationaliteit geboren populatie en die ook een bijdrage leveren tot de demografische dynamiek van deze groep. We mogen daarbij echter de eerste generatie migranten niet vergeten die langzaam de derde leeftijd bereikt (Figuur 14 en Tabel 1).

Figuur 14. Leeftijdspiramides (voor 100 inwoners) van de met de Turkse nationaliteit geboren populatie: vergelijking tussen 1991 en 2006

Bronnen: Rijksregister, ADSEI

Tabel 1. Verhouding -15-jarigen, 15- tot 39-jarigen, 40- tot 64-jarigen en 65-plussers volgens de nationaliteit

	1971	1981	1991	1999	2006
	Populatie met de Turkse nationaliteit	Populatie met de Turkse nationaliteit	Met de Turkse nationaliteit geboren populatie	Met de Turkse nationaliteit geboren populatie	Met de Turkse nationaliteit geboren populatie
Verhouding -15 jarigen	46,13%	46,52%	39,92%	27,36%	14,90%
Verhouding 15-39 jarigen	45,16%	39,96%	44,81%	53,38%	57,74%
Verhouding 40-64 jarigen	8,12%	13,12%	14,56%	16,85%	22,75%
Verhouding 65-plussers	0,60%	0,41%	0,71%	2,39%	4,62%

Bronnen: Volktelling en Rijksregister, ADSEI

1.4. Ruimtelijke spreiding van de Turkse migrantenpopulatie

De volkstellingen leren ons iets over de geografische spreiding van de populatie met de Turkse nationaliteit. Zo geeft de volktelling uit 1971 ons een eerste aanwijzing over de regio's waar de eerste Turkse migranten zich hebben gevestigd. Tijdens de jaren 1960 heeft de populatie met de Turkse nationaliteit zich vooral gevestigd in Belgische regio's met mijn- en industriële activiteit. Zo komen in 1971, 31%, 21% en 12,6% van de populatie met de Turkse nationaliteit terecht in resp. de provincies Limburg, Henegouwen en Luik (Tabel 2). Limburg, dat zijn mijnbouwactiviteiten langer heeft behouden, onthaalde een relatief groter aantal Turkse werkkrachten, o.m. omdat deze gemeenschap zich pas later kwam vestigen (Manço, A. 2000).

In 1981 stellen we een daling van de populatie met de Turkse nationaliteit vast in de Waalse provincies, wat het gevolg is van de geleidelijke stopzetting van de mijnactiviteiten en de moeilijke reconversie van die regio's, vooral dan in de industriële sector (Manço, A. 2000). Ook in Limburg is het aandeel van de Turkse populatie teruggelopen, in Oost-Vlaanderen is die dan weer sterk gestegen, vooral in het arrondissement Gent (Tabel 10). Door de tanende economische activiteit in een aantal regio's, heeft de Turkse populatie zich verplaatst naar grote agglomeraties die economisch aantrekkelijker waren zoals Brussel, Gent en in mindere mate Antwerpen (CRE, 2000). In 1991 en 2006 heeft het aandeel van deze Turkse migrantenpopulatie zich gestabiliseerd. In de grote agglomeraties van het land is ze er zelfs op vooruitgegaan, in de provincies Henegouwen en Limburg is ze er blijven op achteruitgaan.

Tabel 2. Spreiding van de populatie met de Turkse nationaliteit (1971 en 1981) en geboren met de Turkse nationaliteit (1991 en 2006) per verblijfsprovincie

	1971	1981	1991	2006*
Brussel	19,9%	24,9%	24,8%	25,2%
Oost-Vlaanderen	7,5%	13,1%	14,7%	16,1%
Limburg	31,0%	26,1%	23,3%	20,0%
Antwerpen	4,6%	8,2%	10,5%	12,3%
West-Vlaanderen	0,1%	0,1%	0,3%	0,5%
Brabant	0,8%	1,0%	1,4%	3,4%
Henegouwen	21,2%	14,8%	12,6%	10,4%
Luik	12,6%	9,0%	9,8%	10,0%
Namen	2,0%	1,8%	1,6%	1,3%
Luxemburg	0,2%	1,0%	1,0%	0,8%

* Voor het jaar 2006 hebben de gegevens betrekking op de met Turkse nationaliteit geboren populatie

Bron: Volkstellingen en Rijksregister voor het jaar 2006.

Kader 5: Concentratie-index

Apparicio (2000) ontwikkelt een index voor ruimtelijke segregatie waarmee de over- of ondervertegenwoordiging van een populatie kan worden bepaald in een bepaalde territoriale eenheid, in vergelijking met een andere territoriale eenheid. Deze index wordt als volgt berekend:

$$I = (x_i/t_i)/(X/T)$$

X_i = Populatie van groep X in de ruimtelijke eenheid in gemeente i

X = Populatie van groep X in België

T_i = Totale populatie in gemeente i

T = Totale populatie in België

Indien index I hoger is dan 1, is de groep X in gemeente i oververtegenwoordigd t.o.v. van België, en omgekeerd indien de index lager is dan 1. Een index van 2 betekent bijvoorbeeld dat in gemeente i, het aantal met de Turkse nationaliteit geboren personen twee keer hoger is dan de concentratie van diezelfde populatie op het Belgische grondgebied. Op basis van meer gedetailleerde territoriale eenheden kunnen belangrijkere concentratie-indexen worden berekend. De oefening die we hier maken beperkt zich tot het niveau van de gemeenten, ook al kan een analyse per wijk relevanter zijn voor deze populatie die de neiging heeft zich in kleinere zones, zoals specifieke buurten, te gaan concentreren (Kesteloot, 2006).

In 2006 was er een sterke concentratie van de met de Turkse nationaliteit geboren populatie in de gemeenten van de eerste gordel van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, vooral dan in Sint-Joost en Schaarbeek (Figuur 15). Zo was in Sint-Joost het percentage met de Turkse nationaliteit geboren personen, in verhouding tot de populatie van de gemeente, vijftien keer hoger dan het percentage met de Turkse nationaliteit personen geboren in verhouding tot de populatie in België. In Schaarbeek lag die concentratie tien keer hoger. De historische context biedt een verklaring voor deze concentratie in de gemeenten van de eerste ring. De komst van de eerste migranten met de Turkse nationaliteit in de jaren 1960, viel immers samen met het vertrek van de rijkere populaties uit de gemeenten van de eerste ring, richting gemeenten van de tweede ring en richting Brusselse rand (Bastienier, A. and F. Dassetto 1993). Kesteloot (2006) voegt er nog aan toe dat de sterke concentratie van de populatie van Turkse herkomst te maken heeft met een meer collectieve integratiestrategie. Daardoor werd een sterke concentratie in stand gehouden, maar tegelijk ook een grotere socio-economische diversiteit binnen dezelfde groep. Deze strategie wordt o.m. geïllustreerd door het feit dat de Turken ervoor hebben gekozen woningen in hun concentratiezone aan te kopen en dat ze een sociale en ruimtelijke verdringing hebben willen vermijden (Kesteloot 2006).⁸

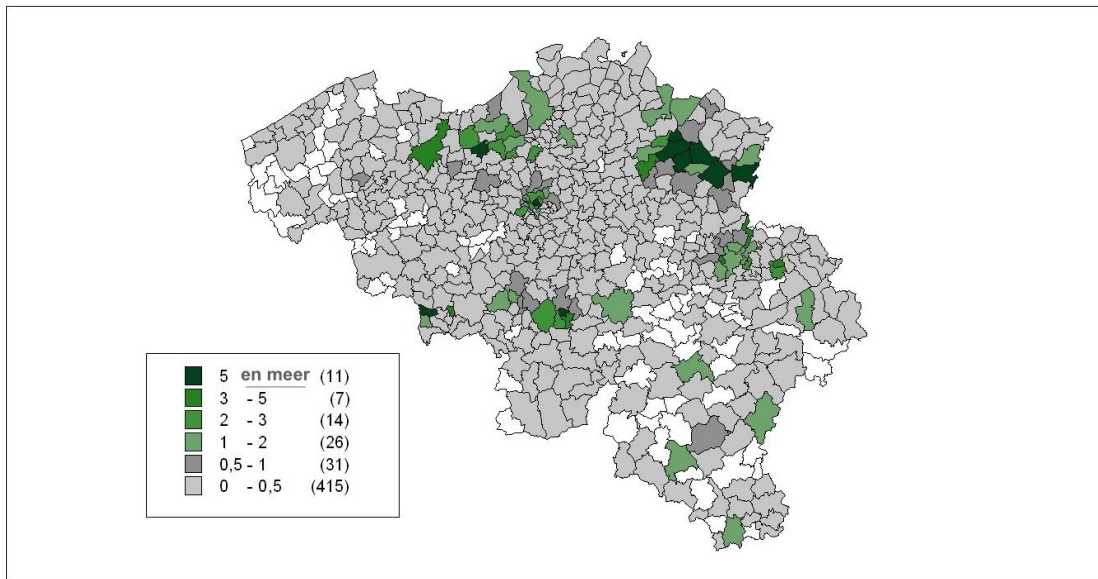
Naast die enkele Brusselse gemeenten zijn er ook heel wat Limburgse gemeenten, met een sterke mijn- en industriële activiteit ten tijde van de komst van de Turkse migranten, waar de concentratie-index hoger is dan vijf.⁹ Het gaat hier om Heusden-Zolder, Genk, Maasmechelen, Houthalen en Leopoldsburg. Opvallend is ook de sterke concentratie in bepaalde gemeenten langs de Waalse industriële as (Farciennes, Hensies, Visé). Die concentratie heeft ook te maken met de huisvestingsomstandigheden. Zo konden heel wat werknemers hun woning, die hun werkgevers hen ter beschikking hadden gesteld, behouden, ook nadat die woningen waren overgedragen aan de sociale huisvestingsmaatschappijen (Kesteloot, 2006).

We hebben ook vastgesteld dat de populatie van Turkse herkomst in Oost-Vlaanderen tussen 1971 en 2006 meer dan verdubbeld is van 7,5% naar 16%. In deze provincie is er een sterke concentratie van de met de Turkse nationaliteit geboren populatie in de gemeenten Zele, Gent en Lokeren. In vier gemeenten van de provincie Luxemburg tenslotte is de concentratie-index hoger dan 1, in Marche, Virton, Bastenaken en Bertrix.

⁸ Er is sprake van sociale en ruimtelijke verdringing wanneer een populatie die er socio-economisch beter voor staat, bepaalde ruimtes inneemt of opnieuw inneemt, wat tot verdringing van de meest kansarme populaties leidt.

⁹ Dit betekent dat het aantal personen dat met de Turkse nationaliteit is geboren in deze gemeentes, minstens vijf keer hoger is dan het aantal met de Turkse nationaliteit geboren personen in België.

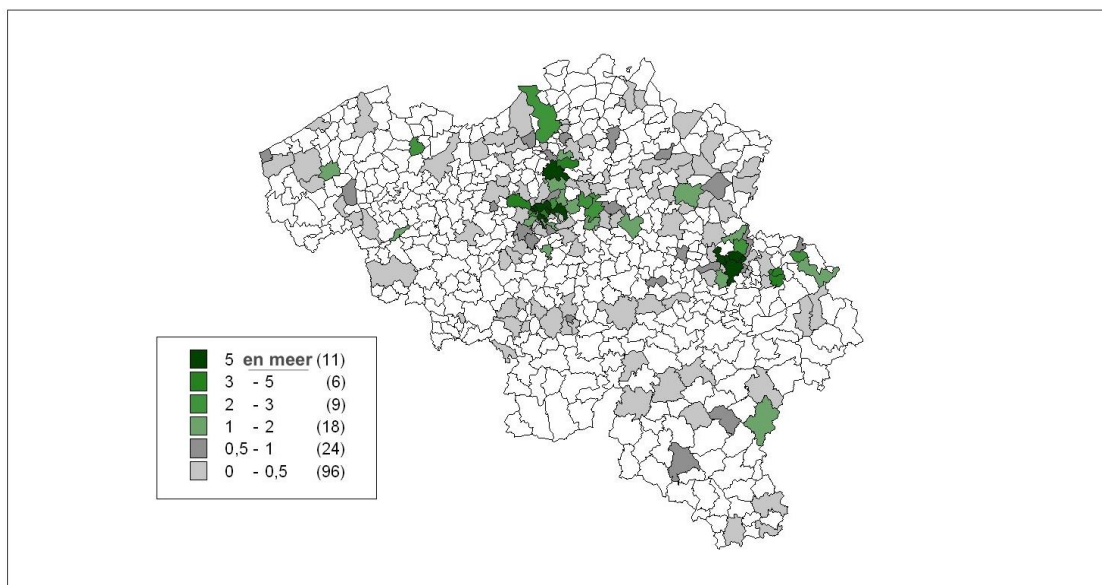
Figuur 15. Concentratie-index (op 1 januari 2006) van de met de Turkse nationaliteit geboren populatie

Bron: Rijksregister. Berekeningen en kaarten gemaakt door Schoonvaere Quentin (UCL)

De als Turk geboren populatie die een asielaanvraag heeft ingediend, is in verschillende geografische entiteiten geconcentreerd (Figuur 16). Net zoals bij de populatie die geen asielaanvraag heeft ingediend, is er een sterke concentratie asielzoekers die met de Turkse nationaliteit is geboren in Sint-Joost, Luik, Brussel en Antwerpen. We stellen echter vast dat personen die via een asielaanvraag zijn aangekomen, zich hoofdzakelijk concentreren in Brusselse gemeenten van de tweede ring zoals Etterbeek, Evere, Jette, Ganshoren en Koekelberg. Ook in Vlaams-Brabant is er een sterke concentratie van die populatie, vooral dan in Zaventem, Asse, Leuven en Machelen. Opvallend is ook dat de populatie die een internationale bescherming heeft aangevraagd, slechts weinig vertegenwoordigd is in de provincies Limburg, Oost-Vlaanderen en Henegouwen. Hoewel de populatie die België is binnengekomen via asielmigratie sterk is vertegenwoordigd in bepaalde agglomeraties zoals Antwerpen en in enkele Brusselse gemeenten, is die populatie toch op een andere plaats gevestigd dan die die België via arbeidsmigratie is binnengekomen.

Figuur 16. Concentratie-index (op 1 januari 2006) van de met de Turkse nationaliteit geboren populatie en die een asielaanvraag heeft ingediend

Bron: Rijksregister. Berekeningen en kaarten gemaakt door Schoonvaere Quentin (UCL)

Zoals reeds gezegd, is na de stopzetting van de arbeidsmigratie aan het begin van de jaren 1970, de als Turk geboren populatie blijven toenemen. Deze groei valt o.m. te verklaren door: (i) de aanhoudende gezins- en meer bepaald huwelijksmigratie, (ii) een asielmigratie die vanaf het begin van de jaren 1980 op gang is gekomen en (iii) de geboorte, op het Belgische grondgebied, van een aanzienlijke Turkse populatie. Men kan zich dan ook afvragen of er achter die verschillende Turkse migrantengolven, en de in België geboren personen, verschillende vestigingslogica's zitten. We hebben daarom een concentratie-index van de met de Turkse nationaliteit geboren populatie opgebouwd volgens de aankomstperiode, opgedeeld in drie fases: (1) fase van de rekrutering van werknemers en van de eerste gezinsherenigingen (1960-1974), (2) fase van de vertraging van de migratiestromen en het aanhouden van de gezinshereniging (1974-1984), (3) aanhouden van migratiestromen via huwelijksmigratie met het oog op gezinsvorming (1985-2009).¹⁰

Op 1 januari 2006 was 44% van de als Turk geboren populatie geboren in België, terwijl 56% geïmmigreerd was. Onder deze geïmmigreerde personen, is 27,5% vóór 1975 aangekomen en dus vóór de beslissing van de Belgische overheid om een einde te maken aan de arbeidsmigratie, 14% is aangekomen tussen 1975 en 1984, en 58,5% na 1984.

Aan de hand van de concentratie-index (Kader 5) berekend volgens de periode van immigratie, kunnen verschillende types van territoriale entiteiten worden geïdentificeerd. Een eerste type wijst op een oververtegenwoordiging van de als Turk geboren populatie die hier is aangekomen tijdens de twee eerste fases van de Turkse migratie en een ondervertegenwoordiging van de populatie die na 1985 is aangekomen. Dit is het geval voor Limburg met de gemeenten Genk, Beringen, Heusden-Zolder en Maasmechelen. Dit wordt ook vastgesteld voor de provincie Henegouwen en in de gemeenten Charleroi, Farciennes, La Louvière en Quaregnon. Deze meer aanzienlijke

¹⁰ Die verschillende migratiefases staan gedetailleerd onder punt 2 van deze studie.

aanwezigheid van oudere migranten doet zich tenslotte ook voor in een aantal Brusselse gemeenten zoals Schaarbeek, Anderlecht, Sint-Gillis en Koekelberg, in de provincie en de stad Namen, in de provincie Luxemburg en nog in de gemeente Visé. Er wordt binnen diezelfde territoriale entiteiten ook een lichte oververtegenwoordiging vastgesteld van als Turk geboren personen in België (Tabel 3).

Er zijn echter ook territoriale entiteiten gekenmerkt door een oververtegenwoordiging van de als Turk geboren populatie die is aangekomen tijdens de derde of de twee laatste fases van de Turkse migratie en een ondervertegenwoordiging van migranten die tijdens de eerste fase zijn aangekomen. Dit is het geval voor een aantal gemeenten in Brussel zoals Sint-Joost, Molenbeek, Etterbeek en Elsene. In Vlaanderen doet die oververtegenwoordiging zich vooral voor in de provincie Antwerpen, met de gemeenten Antwerpen en Mechelen, in de Oost-Vlaamse gemeenten Zele en Lokeren, en in de entiteit Leuven. Deze oververtegenwoordiging van migranten die later zijn aangekomen wordt ook vastgesteld in de provincie Luik, in de gemeenten Luik, Herstal en Verviers, en in Henegouwen in de gemeente Bergen (Tabel 3).

Op basis van deze korte analyse kan een onderscheid worden gemaakt tussen de territoriale entiteiten die min of meer zijn gekenmerkt door bepaalde immigratiefases. Aanvankelijk ging die migratie vooral richting voormalige mijn- en industriebekkens, migranten die daarentegen meer recentelijk zijn toegekomen, gingen naar grotere agglomeraties met een meer ontwikkelde tertiaire sector (Bayar A., 2004). De nieuwe migratiegolven en de interne mobiliteit hebben de spreiding van de Turkse migrantenpopulatie enigszins hertekend. De populatie is gebleven, of heeft zich verplaatst naar meer dynamische economische centra.

Tabel 3. Concentratie-index (op 1 januari 2006) van de met de Turkse nationaliteit geboren populatie volgens immigratieperiode of de geboorte in België

	Fase 1	Fase 2	Fase 3	Geboren in België
Brussel	0,98	0,92	1,03	0,95
waaronder				
Schaarbeek	1,17	0,75	0,98	1,04
Brussel	0,82	1,04	1,08	0,88
Sint-Joost	0,98	0,71	1,08	0,95
Anderlecht	1,14	1,00	0,93	0,99
Molenbeek	0,82	0,87	1,12	1,00
Evere	0,71	1,21	1,08	0,90
Jette	0,49	2,18	0,96	0,74
Eterbeek	0,12	1,70	1,25	0,42
Koekelberg	1,20	0,93	0,92	1,02
Sint-Gillis	1,30	0,96	0,87	0,83
Elsene	0,62	1,10	1,15	0,63
Oost-Vlaanderen	1,00	0,64	1,09	1,00
waaronder				
Gent	1,07	0,62	1,06	1,03
Zele	0,83	0,85	1,12	1,03
Sint-Niklaas	1,13	0,73	1,01	1,02
Lokeren	0,93	0,59	1,13	0,92
Temse	0,89	0,88	1,08	1,05
Limburg	1,19	1,35	0,83	1,09
waaronder				
Genk	1,23	1,28	0,83	1,05
Beringen	1,27	1,34	0,79	1,16
Heusden-Zolder	1,42	1,35	0,72	1,10
Maasmechelen	1,24	1,36	0,80	1,08
Houthalen	1,16	1,44	0,82	1,15
Leopoldsborg	0,87	1,55	0,93	1,18
Hasselt	0,72	1,24	1,07	0,98
Antwerpen	0,74	0,86	1,16	0,96
waaronder				
Antwerpen	0,75	0,89	1,14	0,98
Mechelen	0,08	0,13	1,64	0,54
Lier	1,03	1,30	0,91	1,17
Vlaams Brabant	0,69	1,29	1,08	0,92
waaronder				
Diest	0,77	1,94	0,88	1,13
Leuven	0,16	0,20	1,59	0,53
Zaventem	0,47	2,06	0,99	0,69
West-Vlaanderen	0,31	0,35	1,48	0,65
Henegouwen	1,17	1,18	0,88	1,07
waaronder				
Charleroi	1,04	1,24	0,92	1,09
Farciennes	1,40	1,15	0,78	1,11
La Louvière	1,46	1,02	0,78	1,07
Chatelet	1,18	1,07	0,90	1,12
Quargnon	1,33	1,22	0,79	1,09
Bergen	0,79	0,96	1,11	0,87
Luik	0,92	1,09	1,02	0,94
waaronder				
Luik	0,71	1,15	1,10	0,88
Verviers	0,95	0,98	1,03	0,94
Herstal	0,78	1,07	1,09	0,94
Vise	1,32	1,38	0,76	1,03
Waals Brabant	1,19	1,27	0,84	0,78
Namen	1,49	0,86	0,80	1,10
waaronder				
Namen	1,50	0,79	0,81	1,10
Luxemburg	1,23	1,01	0,89	0,97
waaronder				
Marche-en-Famenne	0,86	1,11	1,04	0,94

Bron: Rijksregister, ADSEI

2. Turkse migratie in België: van rekrutering van werknemers tot huwelijksmigratie

2.1. Turkse migratie in het naoorlogse België

Kader 6: Gegevensbronnen om de migratiestromen te meten

Vreemdelingen die tot een verblijf in België zijn toegelaten of gemachtigd voor een periode van meer dan drie maanden, worden in het Rijksregister geregistreerd. In deze gegevensbron worden het jaarlijks aantal immigraties van vreemdelingen per nationaliteit, leeftijd, geslacht en verblijfsgemeente opgenomen.

De grootste beperking van die bron is dat ze geen rekening houdt met illegale migranten. Een tweede beperking is dat asielzoekers sinds 1995 uit de migratiestatistieken zijn geweerd en in een specifiek register zijn ingeschreven, het zogenaamde “Wachtregister”. Om die onderschatting te corrigeren hebben we bij de officiële immigraties het aantal asioldossiers geteld dat in de periode 1995-2007 is ingediend door uit Turkije afkomstige personen. Sinds 2008 worden de erkende of geregulariseerde asielzoekers opgenomen in de migratiestromen via de categorie “registerwijzigingen”. Deze methodologisch evolutie is een gedeeltelijke verklaring voor de heropleving van de instroom in 2008 en 2009, terwijl het aantal immigranten met de Turkse nationaliteit stabiel zou zijn gebleven volgens de oude methode.

De gedetailleerde analyse van de immigratiestatistieken is tweeledig: (1) de Turkse immigratie in de socio-historische context van zowel België als Turkije plaatsen en (2) inzicht krijgen in de recente evoluties van deze migratie op basis van de vooraf uitgevoerde contextanalyse.

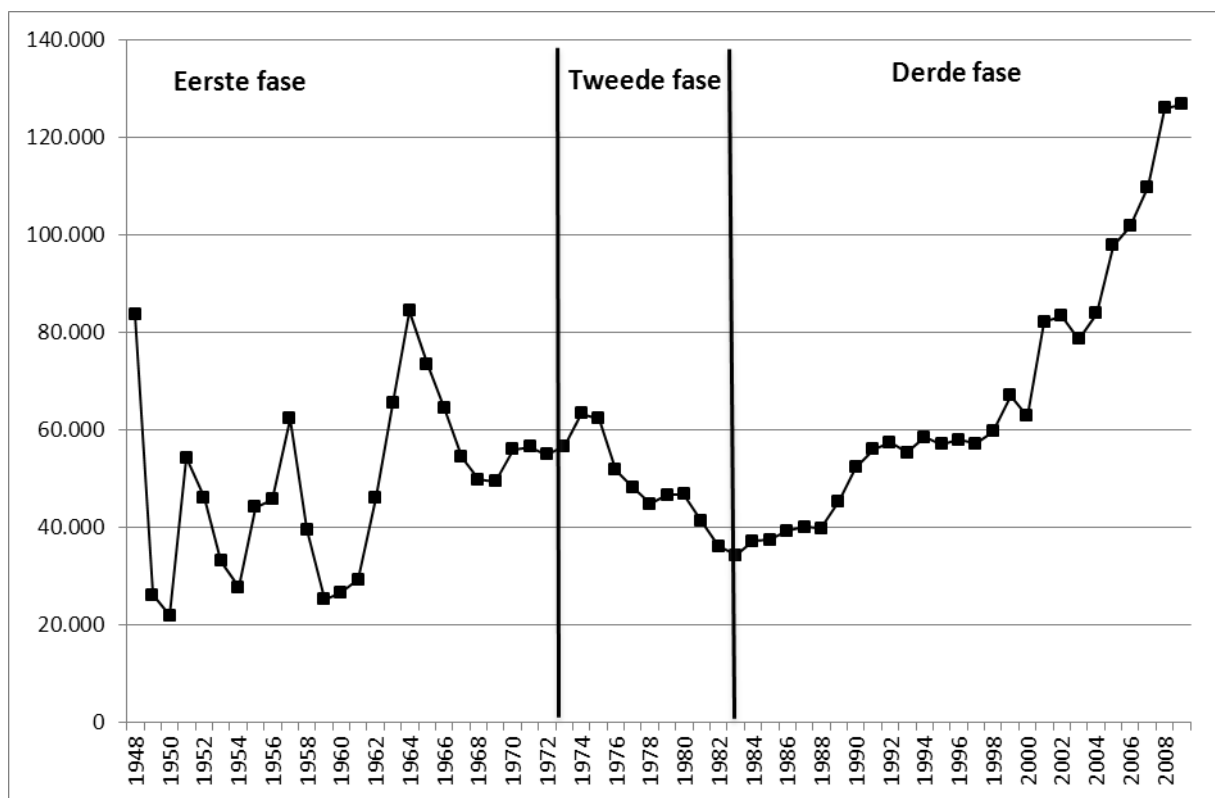
Uit een analyse van migratiestromen van vreemdelingen tekenen er zich verschillende grote fases af in de naoorlogse migratiegeschiedenis van België. De eerste fase loopt van 1948 tot 1974 en is die van de rekrutering van vreemde arbeidskrachten via bilaterale akkoorden tussen België en andere landen.¹¹ Tijdens de tweede fase, van 1975 tot halverwege de jaren 1980, kennen de migratiestromen een terugval. Na de oliecrisis in 1974 maakt de Belgische regering een einde aan de rekrutering van vreemde arbeidskrachten en probeert ze de stromen in goede banen te leiden. Dit betekent niet dat de instroom volledig stilvalt. Migrantengroepen die hier tijdens de eerste fase zijn toegekomen kunnen immers blijven gebruik maken van gezinshereniging. De derde fase tenslotte begint halverwege de jaren 1980 en wordt gekenmerkt door een heropleving van de immigraties, ondanks de wil om de migratiestromen te beperken. Het is dus een tegenstrijdige fase waarin het restrictieve beleid van toepassing blijft, maar waarin het aantal personen dat het land binnenkomt tegelijk continu blijft toenemen (Dasseto,

¹¹ Denken we bijvoorbeeld aan de akkoorden uit 1946 met Italië, uit 1956 met Spanje, uit 1957 met Griekenland, uit 1964 met Marokko en Turkije en uit 1969 met Tunesië.

2001). Deze heropleving is te wijten aan verschillende factoren: zowel de sterkere migratiestromen binnen de Europese Unie, het voortzetten van gezinsherenigingen, als het op gang komen van bepaalde asielmigraties, van migraties van werknemers en studenten (Martiniello, M.; Rea, A. et al. 2010). Daarbij komt nog de geleidelijke liberalisering van de voorwaarden voor de toegang tot het grondgebied voor onderdanen van landen uit Centraal- en Oost-Europa (CGKR, 2010).

Figuur 17 illustreert deze evolutie van de immigraties in drie fases. In hoeverre past de instroom van onderdanen met de Turkse nationaliteit in deze evoluties? John Lievens (2000) onderscheidt drie immigratiestromen die bijna samenvallen met de drie voormelde fases. De eerste immigratiegolf (1960-1974) werd gekenmerkt door de immigratie van werknemers met de Turkse nationaliteit en de komst van de eerste gezinnen. De tweede golf (1975-1980) werd gekenmerkt door het stopzetten de instroom van werknemers en het voortzetten van de gezinshereniging. De derde immigratiegolf (1980 tot heden) tenslotte onderscheidt zich van de twee andere golven door het feit dat de wettelijke immigratie van onderdanen met de Turkse nationaliteit, vooral gebeurde via het huwelijk. Deze chronologische opdeling moet nog nader worden geanalyseerd, rekening houdend met de volledige migratiedynamiek van onderdanen met de Turkse nationaliteit zoals bijvoorbeeld asiel, die een niet te onderschatten reden voor immigratie is.

Figuur 17. Evolutie van het aantal immigraties van vreemdelingen, 1948-2009

Bron: Rijksregister, ADSEI

2.1.1. *Komst van werknemers met de Turkse nationaliteit en hun gezinnen (1963-1974)*

De Turkse migratie moet worden gezien binnen de socio-economische context van zowel België als Turkije. Na de Tweede Wereldoorlog heeft Turkije een ingrijpende socio-economische transformatie gekend. Tijdens de jaren 1950 heeft de Turkse overheid een beleid gevoerd dat was gericht op de integratie van het land in de kapitalistische wereldeconomie. Een van de pijlers van dat beleid was de modernisering van de landbouw, waardoor de landbouwcultuur van het land uiteen is gevallen. De industriële ontwikkeling was evenwel niet sterk genoeg om het overschot aan arbeidskrachten dat van het platteland kwam, op te vangen. Eind van de jaren 1950 was voor Turkije dus een moeilijke periode. Het probleem van de werkloosheid ging gepaard met economische, sociale en politieke onlusten. In die context komt de Turkse migratie op gang, aanvankelijk richting Duitsland, daarna naar andere landen zoals België, Oostenrijk, Frankrijk en Nederland (Ahmad F., 1993; Bayar A., 2004; Akgunduz A., 2008).

De gouden jaren tussen 1948 en 1974, vaak ook wel de “*trente glorieuses*” genoemd, heeft in België voor een socio-economische conjunctuur gezorgd die gunstig was voor de rekrutering van vreemde arbeidskrachten. Albert Martens (1976) wijst er echter op dat er zich binnen die periode zelf vier migratiefases hebben voorgedaan die nauw verbonden zijn met de socio-economische situatie van het land en dat de rekrutering van vreemdelingen een tewerkstellingsbeleid op korte termijn was: “*de arbeidsmarkt van arbeidskrachten voorzien wanneer er een tekort is; vervangen van de allogene arbeidskrachten door plaatselijke arbeidskrachten wanneer er werkloosheid is*” (Martens A., 1976). Aan het begin van de jaren 1960 zorgen de bloeiende economische conjunctuur en de uiterst gespannen arbeidsmarkt in België voor een sterke vraag naar arbeidskrachten. Deze vraag naar werk en de industrialisering van Europese landen die traditioneel arbeidskrachten leveren, verplicht België ertoe buiten Europa te rekruteren, vooral in Marokko en Turkije.

Door de moeilijke socio-economische context van Turkije in die tijd én de gunstige economische situatie in België, dat op zoek was naar nieuwe reserves aan arbeiders,¹² ontstonden er aan het begin van de jaren 1960 gunstige voorwaarden voor de ontwikkeling van de Turkse migratie. Op 16 juli 1964 werd met Turkije een bilateraal akkoord ondertekend om de Turkse immigratie te organiseren, die reeds in 1963 op gang was gekomen. Uit de officiële statistieken blijkt al een eerste piek van instroom in de periode 1963-1965 (Figuur 18). De Turkse overheden organiseerden de rekrutering van werknemers via de OTRT (Office du travail et du recrutement des travailleurs - Arbeidsdienst voor de rekrutering van werknemers) en ze werden daarin bijgestaan door de Belgische Steenkoolfederatie (Fédéchar - Fédération charbonnière de Belgique). Dit rekruteringsstelsel, dat we kunnen beschouwen als officieel, was belangrijk voor de eerste rekruteringen van werknemers met de Turkse nationaliteit (Reniers, 1999). Zo hebben zich tussen 1963 en 1965, 13.217 werknemers via de OTRT in België gevestigd (Bayar A., 2004). Belgische officiële statistieken maken echter gewag van 22.098 immigraties van Turken tijdens diezelfde periode (Figuur

¹² De mijnramp van Marcinelle op 8 augustus 1956 betekende het einde van de rekrutering van Italiaanse arbeidskrachten.

18). De reden voor dit verschil is (i) dat de OTRT niet alle emigraties van werknemers organiseerde en dat (ii) vanaf 1964 de eerste immigraties van gezinnen werden geregistreerd (Khooinian, M. 2006 en 2007). Spanningen op de Belgische arbeidsmarkt en concurrentie met de buurlanden (vooral met Duitsland en Nederland) hebben werkgevers ertoe aangezet “clandestiene” arbeidskrachten in te schakelen, maar ook werknemers aan zich te binden door gezinshereniging te bevorderen.

Die “clandestiene” immigratie heeft betrekking op buitenlandse werknemers die met een toeristenvisum in België zijn aangekomen, om zich door werkgevers te laten rekruteren die hun situatie dan achteraf regulariseerden. De rekrutering van werknemers was afhankelijk van het verkrijgen van een arbeidsovereenkomst en een werkvergunning, die nodig waren om een verblijfsvergunning te verkrijgen. Tijdens de eerste helft van de jaren 1960 was de spanning op de Belgische arbeidsmarkt evenwel dermate groot dat zowel de politie als het Ministerie van Tewerkstelling zich nogal soepel opstelden tegenover die spontane migratie van buitenlandse werknemers (Khooinian, M. 2006). Albert Martens (1976 en 2008) voegt er nog aan toe dat vooral Maghrebijnen en Turken maar ook o.a. Joegoslaven gebruik hebben gemaakt van die spontane immigraties.

Naast de georganiseerde of spontane immigraties van werknemers met de Turkse nationaliteit, hebben de Belgische overheden onmiddellijk na de ondertekening van het bilaterale akkoord met Turkije, gekozen voor een gezinsgericht migratiebeleid.¹³ Twee studies uit het begin van de jaren 1960 (de rapporten Sauvy en Delperée) wezen op de demografische en economische gevolgen van het vooral in Wallonië dalende geboortecijfer.¹⁴ Die studies pleitten dus voor een immigratie van de bevolking om de demografische achteruitgang een halt toe te roepen. Dit demografische aspect was evenwel niet de enige reden voor gezinshereniging. Ze moest er tevens voor zorgen dat de industrie- en mijnsector uit de buurlanden, waar bijvoorbeeld de lonen aantrekkelijker waren, niet langer buitenlandse werknemers kwam weghalen. Voor de Belgische overheden was gezinshereniging dan ook vooral gericht op het binden van buitenlandse werknemers (Khooinian, M. 2006 en 2007, Ouali N. 2004). In die context is het ook interessant om weten dat de officiële instroom van vrouwen met de Turkse nationaliteit vanaf 1964 significant werd (10% migrantenvrouwen met de Turkse nationaliteit). De daaropvolgende jaren nam dit percentage vrouwelijke migranten geleidelijk aan toe tot zo’n 35% in 1966 (Figuur 19).

De jaren 1966 en 1967 zijn het begin van een periode waarin de economische conjunctuur verslechtert en de werkloosheid stijgt. De Turkse, en meer algemeen buitenlandse, migratie richting België krijgt te kampen met een ongunstige economische situatie die de Belgische overheid verplicht er een coherenter arbeidsmigratiebeleid op na te houden. Dit gebeurt in drie fases: om te beginnen werden gevallen van “spontane immigratie” minder makkelijk geregulariseerd. Ten tweede werden bij immigratie niet langer werkvergunningen afgeleverd in een periode

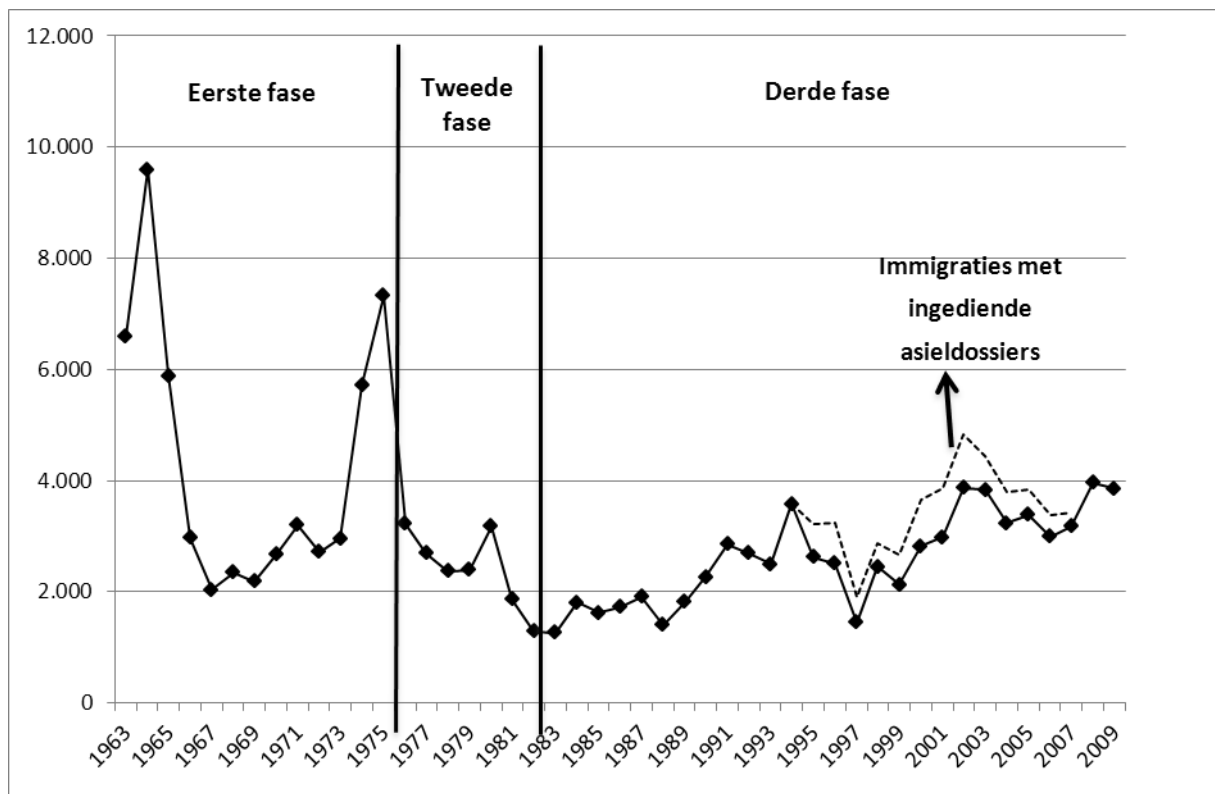
¹³ Artikel 11 van het bilaterale akkoord bepaalt dat “[d]e Turkse werknemers die regelmatig in België zijn tewerkgesteld, kunnen hun gezin laten overkomen, zodra zij een maand hebben gearbeid en op voorwaarde dat zij over een behoorlijke huisvesting voor hun gezin beschikken. De Belgische Regering en de Belgische werkgevers helpen de in België tewerkgestelde Turkse werknemers bij het zoeken naar die huisvesting.”

¹⁴ Het gaat hier om het verslag Sauvy en het verslag van de werkgroep “demografie en populatie” voorgezeten door A. Delperée.

met hoge en hardnekkige werkloosheid. Ten derde werd de hele wetgeving rond het tewerkstellingsstatuut van buitenlandse werknemers verstrengd (Martens A., 1976). Door die maatregelen is de officiële immigratie van onderdanen met de Turkse nationaliteit tussen 1965 en 1966 met bijna 50% teruggelopen, van ruim 5.890 immigraties naar 2.965 (Figuur 18). Tussen 1966 en 1969 immigreerden jaarlijks zo'n 2.000 onderdanen met de Turkse nationaliteit, waarvan iets meer dan de helft vrouwen, die de werknemers die hier al ter plaatse waren kwamen vervoegen (Figuur 19).

De maatregelen om de arbeidsmigratie te bemoeilijken konden niet beletten dat de stroom werknemers vanuit Turkije weer op gang is gekomen. Ali Bayar (2004) heeft het over een heropleving van de spontane immigratie van onderdanen met de Turkse nationaliteit tijdens de periode 1969 tot 1974. Die werknemers werden vooral tewerkgesteld in de houtindustrie in de provincie Luxemburg en in de bouwsector (Bayar, A. 2004). Een laatste piek in de immigratie van onderdanen met de Turkse nationaliteit heeft zich tenslotte voorgedaan in 1974 en 1975 (Figuur 18). Deze piek wordt paradoxaal genoeg beschouwd als een gevolg van de beslissing van de Belgische regering om de grenzen voor buitenlandse migratiestromen te sluiten. Na die beslissing hebben tal van clandestiene werknemers immers gebruik gemaakt van de regularisatieprocedure (Bayar A. 2004 en Ouali N. 2004). Die heropleving van de immigraties in de eerste helft van de jaren 1970 ging gepaard met een nieuwe vermannelijking van de Turkse migratie (Figuur 19).

Figuur 18. Evolutie van de immigratie van onderdanen met de Turkse nationaliteit, 1963-2009

Bron: Rijksregister, ADSEI en CGVS voor de asioldossiers

Figuur 19. Evolutie van het percentage mannen binnen de immigratie van onderdanen met de Turkse nationaliteit

Bron: Rijksregister, ADSEI

2.1.2. Van gezinshereniging tot gezinsvorming (1975-1983)

Tussen 1975 en halverwege de jaren 1980 lag de Turkse migratie in de lijn van de algemene en geleidelijke daling van de instroom van vreemdelingen tijdens diezelfde periode. Zoals blijkt uit figuur 18 is de jaarlijkse instroom van Turken tijdens die periode gedaald van 7.323 immigraties in 1975 naar 1.265 in 1983 (Figuur 18). Die vertraging van de Turkse migratiestromen valt samen met het Belgische beleid een einde te maken aan de arbeidsmigratie. Die beperkingen op de arbeidsmigratie leidden evenwel niet tot het verdwijnen van de stromen. De gezinshereniging, die reeds in de jaren 1960 was aangemoedigd, blijft de migratiestromen vanuit Turkije voeden maar ondergaat tegelijk een belangrijke wijziging. De vaststelling dat zo'n 75% van de werknemers met de Turkse nationaliteit was gehuwd op het ogenblik van de migratie (Reniers, G. 1999), bewijst het belang van gezinshereniging via immigratie van de echtgenote en minderjarige kinderen. Kort na de beslissing de grenzen te sluiten voor arbeidsmigratie, is het aantal mannelijke immigraties opnieuw gedaald en tot op het einde van de jaren 1980 waren immigraties vooral een zaak van vrouwen (Figuur 19).

Het decennium 1980 wordt ook gekenmerkt door het geleidelijk stilvallen van gezinshereniging. Volgens John Lievens (2000) is er in de jaren 1980 een derde immigratiegolf van onderdanen met de Turkse nationaliteit ontstaan, en wel die van personen die naar België komen om er te huwen met een descendent van immigranten afkomstig uit Turkije. In eerste instantie betrof de huwelijksmigratie de eerste generatie van geïmmigreerde werknemers die niet waren gehuwd op het ogenblik van hun aankomst (zo'n 25% van de werknemers met de Turkse nationaliteit). Vervolgens zijn het de descendenten van de immigranten afkomstig uit Turkije die trouwen met partners afkomstig uit Turkije.

Tijdens die periode van vertraging van de migratiestromen en van transformatie van de gezinsmigratie, is een nieuw legaal immigratiekanaal ontstaan: de asielmigratie. In 1980 doet er zich een eerste piek van asielzoekers met de Turkse nationaliteit voor, met 785 asielaanvragen, of een kwart van de instroom van dat jaar (Figuur 22). Die piek valt overigens samen met een heropleving van de mannelijke immigraties (Figuur 19). Op het ontstaan van de asielmigratie gaan we in het volgende punt dieper in.

2.1.3. Huwelijksmigratie: de belangrijkste weg om België wettig binnen te komen (1984 tot op heden)

Huwelijksmigratie

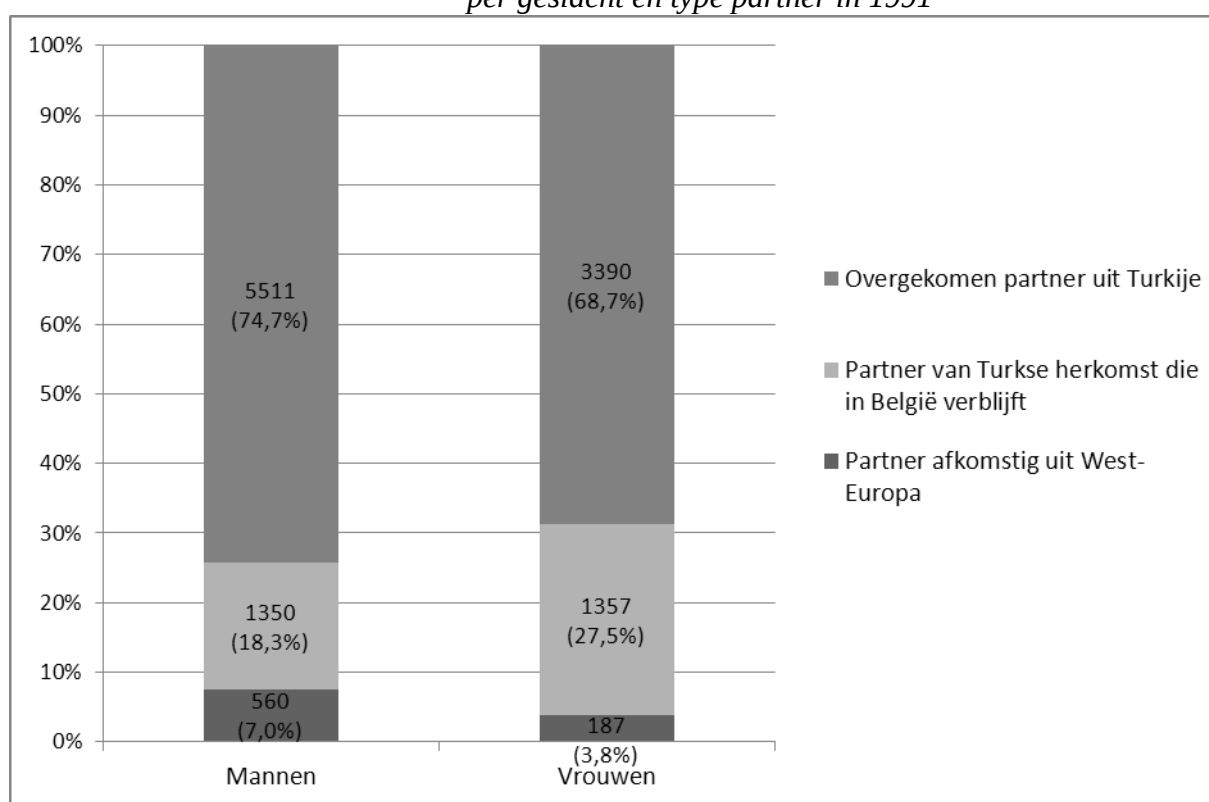
De derde migratiefase in België gaat in aan het begin van de jaren 1980 en is er één van de heropleving van de immigraties. De politieke wil om de migratiestromen te beperken blijft evenwel bestaan. Deze fase gaat gepaard met een geleidelijke stijging van vreemdelingen die het land binnenkomen en die in de jaren 2000 cijfers zullen halen die ongezien waren in de Belgische migratiegeschiedenis (Figuur 17). Deze fase is dus enigszins contradictorisch omdat het restrictieve beleid nog altijd van toepassing is, terwijl het aantal personen dat het land binnenkomt, continu stijgt (Dasseto F., 2001; CGKR 2010).

Tijdens die fase lijkt ook de immigratie van onderdanen met de Turkse nationaliteit toe te nemen, ook al deden er zich er een aantal conjuncturele dalingen voor in 1988, 1994 en 1997, waardoor die stijging meer verspreid verloopt. Toch gaat het aantal personen dat het land binnenkomt in de loop der jaren geleidelijk aan stijgen. Tijdens de jaren 1980 bedroeg de gemiddelde jaarlijkse instroom van onderdanen met de Turkse nationaliteit 1.780. Rekening houdend met het aantal asielaanvragen sinds 1995 is dit gemiddelde aantal gestegen naar 2.770 in de jaren 1990 en 2.900 in de jaren 2000. Het toegenomen aantal personen dat het land binnenkomt in 2002 en 2003 kan dan weer in verband worden gebracht met de regularisatiecampagne uit 1999 (CGKR, 2010). Men kan zich dan ook afvragen wat de wettige immigratiemotieven zijn die deze lichte heropleving kunnen verklaren?

In het kader van huwelijksmigratie, onderscheidt Lievens drie types van verbintenissen: (1) het gemengde huwelijk met een persoon die geen deel uitmaakt van de gemeenschap van herkomst, (2) het huwelijk met een migrant afkomstig van het herkomstland en (3) het huwelijk met een partner afkomstig van dezelfde gemeenschap van herkomst en beide wonend in het gastland. Op basis van de gegevens van de volkstelling van 1991, benadrukt dezelfde auteur dat het onevenwicht in de

geslachtsverhouding gedeeltelijk verklaart waarom mannen de neiging hebben gehad om zich te richten tot de huwelijksmarkt in het herkomstland (indien deze laatste wensten te huwen met een partner van dezelfde afkomst) en in mindere mate tot partners afkomstig uit West-Europa (Figuur 20). Zo telde men in 1991, 7.378 mannen en 4.934 vrouwen met de Turkse nationaliteit die reeds gehuwd zijn en de kans hebben gehad om te kiezen voor één van de huwelijksvormen zoals hierboven besproken.¹⁵ Dit onevenwicht in de geslachtsverhouding is echter niet de enige verklaring voor het succes van huwelijksmigratie. Reeds in 1991 waren ongeveer 74,7% van de mannen en 68,7% van de vrouwen gehuwd met een partner afkomstig uit Turkije (Figuur 20). Het valt dus aan te bevelen om de gegevens, maar ook de meer recente werken te analyseren, om zo de mechanismen beter te begrijpen die het succes van de huwelijksmigratie binnen de Turkse migrantenpopulatie kunnen verklaren.

Figuur 20. Verdeling van de huwelijken van personen met de Turkse nationaliteit per geslacht en type partner in 1991

Bron: Volkstelling de 1991, Lievens, J. (1999)

Intussen zijn slechts heel weinig gegevens beschikbaar om de evolutie van deze huwelijksmigratie te beschrijven. Uit het Rijksregister blijkt het geringe percentage gemengde huwelijken binnen de met de Turkse nationaliteit geboren populatie. Zo was in 2006, slechts 5% van die populatie gehuwd met een als Belg geboren persoon en 4% met iemand die met een andere vreemde nationaliteit was geboren. Bijgevolg heeft 91% van de met de Turkse nationaliteit geboren populatie een partner die met diezelfde

¹⁵ De populatie die de kans heeft gehad om te huwen met een partner van het herkomstland bestaat uit personen met de Turkse nationaliteit geboren in België, maar ook de migranten die niet gehuwd waren op het ogenblik dat zij in België zijn aangekomen en in de twee jaren volgend op hun aankomst.

nationaliteit is geboren. We kunnen evenwel niet bepalen hoeveel personen zijn gehuwd met een uit Turkije overgekomen partner.

Recente gegevens over de motieven voor visumuitreikingen¹⁶ wijzen erop dat in 2005, meer dan 80% van de aan Turken uitgereikte visa met gezinshereniging te maken had (Perrin N., 2007 en CGKR 2010). Recentere gegevens over de aflevering van *eerste verblijfsvergunningen*¹⁷ bewijzen dat gezinsvorming een belangrijke migratiereden blijft. Zo werden tussen 2008 en 2010, 58% tot 69% van de eerste verblijfstitels afgeleverd om familiale redenen en bijna 50% enkel voor huwelijksmigraties (Figuur 21). Huwelijksmigratie blijft de eerste migratiereden voor onderdanen met de Turkse nationaliteit en bewijst dat die stromen aanhouden.

Uit diezelfde gegevens blijkt dat echtgenoten of partners die worden vervoegd door Turkse migranten hoofdzakelijk onderdanen zijn van de Europese Unie (Tabel 4). Ook al is het op basis van de beschikbare informatie niet mogelijk exact te bepalen hoeveel onderdanen met de Belgische nationaliteit zijn vervoegd, kan men er redelijkerwijs vanuit gaan dat die laatsten heel talrijk zijn, gelet op het grote aantal onderdanen met de Turkse nationaliteit dat de laatste jaren Belg is geworden. Terwijl men dacht dat met de geleidelijke integratie van migrantenpopulaties het aantal huwelijken met een partner uit de herkomstlanden zou dalen (Caestecker et al. 2011), moeten we vaststellen dat die gebruiken binnen de Turkse gemeenschap nog steeds sterk aanwezig zijn, zelfs voor personen die de Belgische nationaliteit hebben verworven.

Hoe vallen die hardnekkige huwelijksmigraties binnen de Turkse gemeenschap in België te verklaren? Binnen een context van beperking van de wettige immigratie moeten die gezinsvormingen worden gezien als een migratiesysteem dat aan een aantal voorwaarden moet voldoen om migratie mogelijk te maken (Lievens J. 2000). Die voorwaarden, eigen aan dit migratiesysteem, moeten op verschillende niveaus aanwezig zijn (Caestecker et al. 2011; Lievens, J. 2000). Ten eerste is er een aanbod aan partners nodig en een zekere emigratiedruk in de herkomstlanden en ten tweede, een vraag naar overgekomen partners in de bestemmingslanden. Die vraag wordt dan weer bepaald door de kenmerken van de personen die in het gastland verblijven (het socio-economische statuut, de immigratiegeneratie, het geslacht, enz.). Vraag en aanbod worden met mekaar in contact gebracht via een netwerk van relaties dat zorgt voor de middelen die nodig zijn voor migratie. Zo zijn er sterke banden nodig tussen de migrantengroep en de omgeving (familie en andere relaties) die in de herkomstlanden is gebleven. Enkel in die omstandigheden is huwelijksmigratie mogelijk (Lievens, J. 1999).

Huwelijken met migranten uit herkomstlanden illustreren een complexe sociale realiteit die in de hand wordt gewerkt door de net genoemde voorwaarden. Het steeds strengere migratiebeleid kan personen ertoe aanzetten te huwen met een kandidaat-migrant, toch hebben personen nog altijd persoonlijke redenen om te huwen met een persoon uit het herkomstland (Lievens en Reniers, 1999). Huwelijken met een partner uit het herkomstland zouden eerder een uiting zijn van innoverend, dan wel van traditioneel gedrag (Lievens, 2000). Innoverend in de zin dat ze, vergeleken met

¹⁶ Inzake beperkingen van de visa-databank: cfr. Perrin N., 2007 en CGKR 2010.

¹⁷ Een *eerste verblijfsvergunning* is een machtiging tot verblijf van minstens drie maanden waarvan de uitreikingstermijn tussen het verstrijken van de vorige vergunning en de uitreiking van een nieuwe vergunning (om een identieke reden) minstens zes maanden bedraagt (Verordening (EG) nr. 862/2007)

traditionele normen en gedragscodes, een zekere mate van functionaliteit vertonen (Lesthaeghe en Surkyn, 1995). Voor Turkse mannelijke migranten heeft een huwelijk met een vrouw uit Turkije te maken met het verlangen een gezin te stichten met een traditionele rolverdeling tussen de echtgenoten. Turkse vrouwelijke migranten daarentegen die huwen met een man uit het herkomstland geven blijk van een emancipatiestrategie. De vrouw kan op die manier hopen komaf te maken met de traditionele geslachtsverhoudingen¹⁸ en een zekere zelfstandigheid te bewaren tegenover haar schoonfamilie (Lievens, 2000; Lievens en Reniers 1999). Ook volgmigranten streven met dit type huwelijk een functionele strategie na, die verschillend kan zijn van die die de partner uit het bestemmingsland verwacht. Die uiteenlopende strategieën zouden de grotere waarschijnlijkheid (vanaf de jaren 1990) op scheiden gedeeltelijk verklaren binnen huwelijken met een partner uit het herkomstland (Corijn, M. 2009).¹⁹

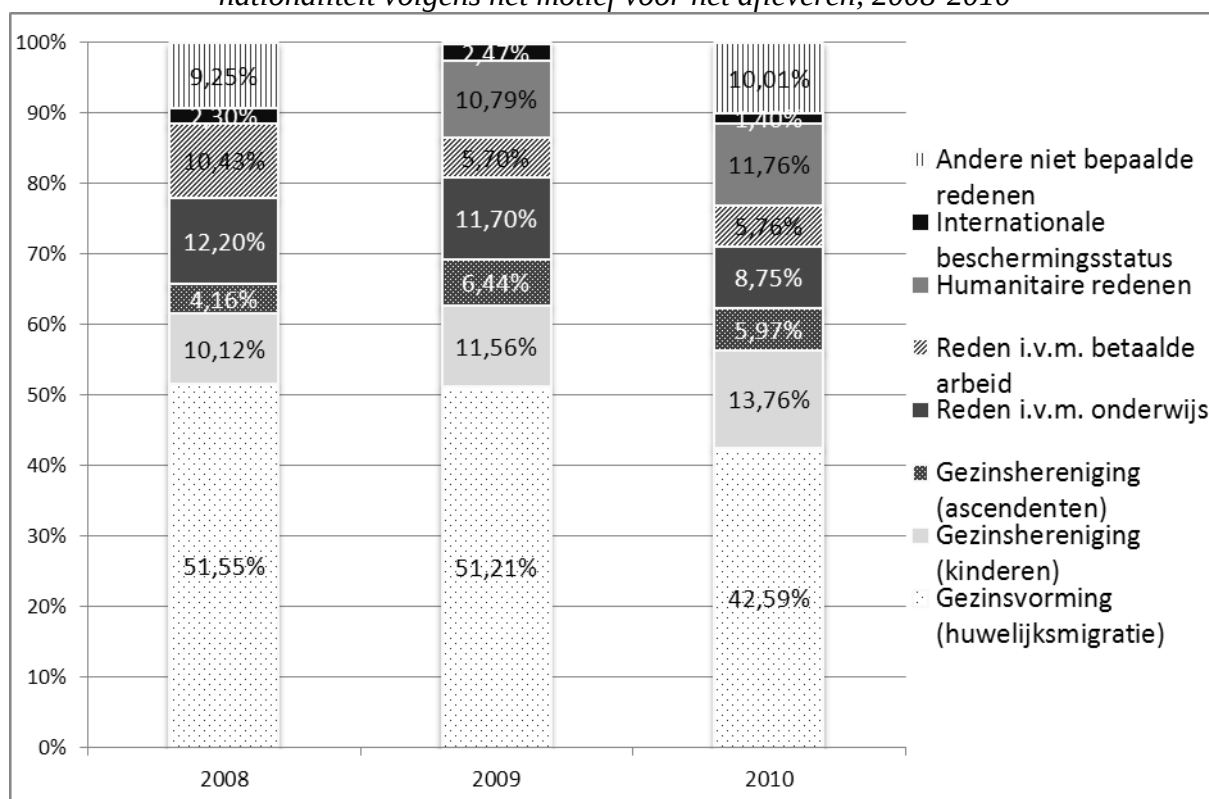
Uit de gegevens over de verblijfsvergunningen komen nog twee andere types gezinsmigraties naar voor. Om te beginnen immigratie van kinderen, die tussen 2008 en 2010 goed waren voor zo'n 10% van de eerst uitgereikte vergunningen. Immigratie van verwanten in opgaande lijn maakt dan weer 5,5% uit van die eerste verblijfsvergunningen (Figuur 21). In België wordt het recht op gezinshereniging voor de verwanten in opgaande lijn enkel erkend voor EU-onderdanen. De wet van 8 juli 2011 sluit voortaan de ascendenten van Belgen uit van het recht op gezinshereniging. We wijzen er echter op dat het bilaterale akkoord met Turkije bepaalt dat de Turkse werknemers "toestemming kunnen bekomen om ascendenten ten laste te laten overkomen"²⁰ (in 99% van de gevallen gaat het om EU-onderdanen die een gezinslid laat overkomen).

¹⁸ O.m. door een betere kennis van de taal, de instellingen en de arbeidsmarkt van het gastland.

¹⁹ De problematiek van de echtscheidingen wordt behandeld onder punt 4.3. van deze studie.

²⁰ Wet van 13 december 1976 houdende goedkeuring van de bilaterale akkoorden betreffende de tewerkstelling in België van buitenlandse werknemers. Dit bilateraal akkoord wordt echter uitgehold door de wet van 8 juli 2011 tot wijziging van de wet van 15 december 1980 betreffende de toegang tot het grondgebied, het verblijf, de vestiging en de verwijdering van vreemdelingen wat betreft de voorwaarden tot gezinshereniging.

Figuur 21. Eerste verblijfsvergunningen afgeleverd aan onderdanen met de Turkse nationaliteit volgens het motief voor het afleveren, 2008-2010

Bron: Dienst Vreemdelingenzaken (gegevens gepubliceerd door Eurostat)

Tabel 4. Spreiding van de verblijfsvergunningen afgeleverd aan de onderdanen met de Turkse nationaliteit voor een gezinshereniging volgens het type gezinshereniging

	2008		2009		2010	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Echtgenoot/partner die een EU-burger vervoegt	1217	57,4%	1464	58,0%	1228	52,1%
Kind die een EU-burger vervoegt	99	4,7%	135	5,3%	139	5,9%
Ascendent die een EU-burger vervoegt	129	6,1%	235	9,3%	226	9,6%
Echtgenoot/partner die een niet-EU-burger vervoegt	444	20,9%	405	16,0%	384	16,3%
Kind die een niet-EU-burger vervoegt	227	10,7%	287	11,4%	382	16,2%
Ascendent die een niet-EU-burger vervoegt	5	0,2%	0	0,0%	0	0,0%

Bron: Dienst Vreemdelingenzaken; Eurostat

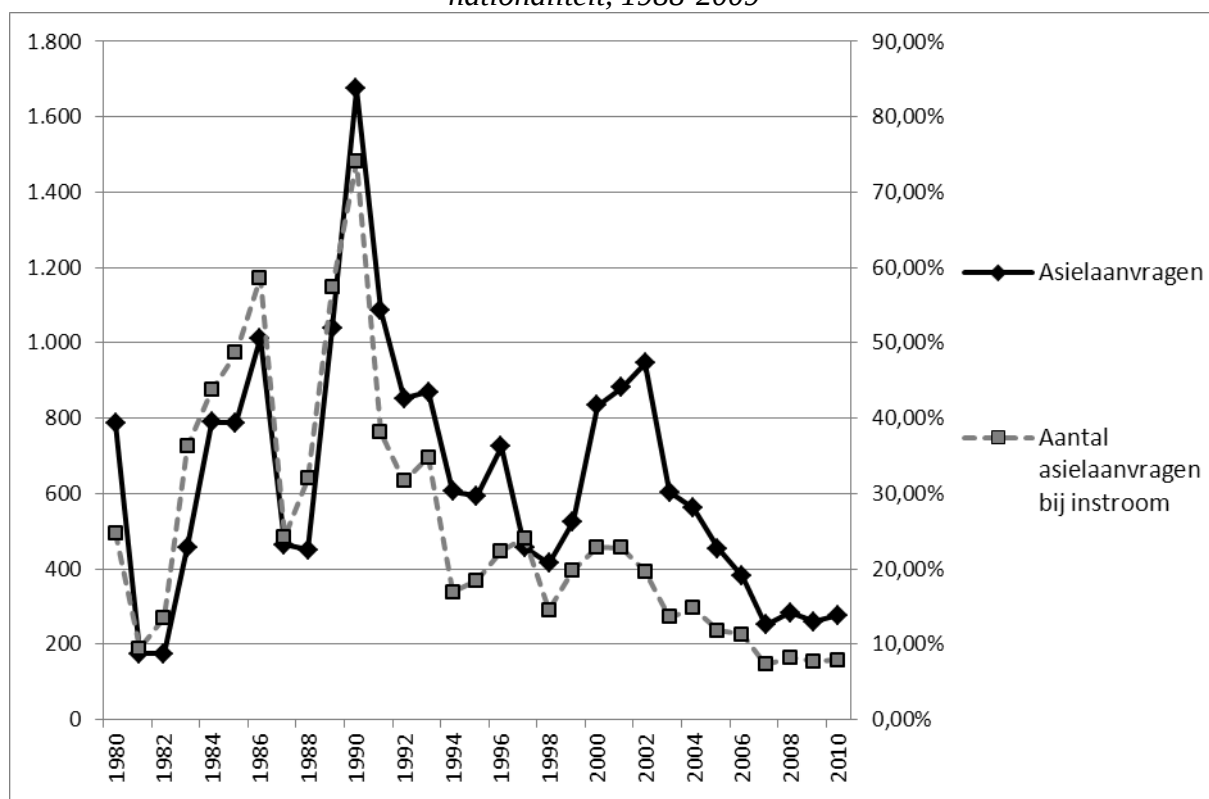
Asielmigratie

Behalve huwelijksmigratie die voor migratiestromen van onderdanen met de Turkse nationaliteit blijft zorgen, komen er in de jaren 1980 nieuwe wettelijke migratiestromen op gang. Na de staatsgreep van 12 september 1980 komen nieuwe migranten die tot bepaalde etnische (Koerden en Armeniërs) en religieuze (christelijke Arameeërs) minderheden behoren, bescherming vragen aan de Belgische Staat (Bayar, A. 1992). De instroom van Turkse asielzoekers in België verloopt in 4 fases: het jaar 1980; de periodes 1984-1986, 1989-1993 en 2000-2002. Het aandeel van asielaanvragen binnen de Turkse migratiestromen bedroeg 25% in 1980, 50% tussen 1984 en 1986, en 44% tussen 1989 en 1993 (Figuur 22). Bij de laatste asielpiek uit Turkije tussen 2000 en 2002, schat men dat ongeveer een op de vijf om die redenen is binnengekomen. Sindsdien is asielmigratie echter fel teruggelopen met sinds 2003, slechts een op de tien immigraties om die reden.

Op 1 januari 1991 werden 3.400 voormalige asielzoekers van Turkse herkomst geteld of personen die asiel hadden gevraagd en Belg zijn geworden (4% van de met de Turkse nationaliteit geboren populatie). Deze populatie is toegenomen tijdens de jaren 1990 om zich tijdens de jaren 2000 te stabiliseren rond de 6.400 personen. Op 1 januari 2006 vormden personen afkomstig van Turkije de eerste groep van personen die een asielaanvraag hadden ingediend op het moment van hun aankomst in België. De gegevens tonen ook dat ongeveer 93% van die populatie reeds de Belgische nationaliteit had verworven.

Deze asielmigratie heeft gezorgd voor een diversificatie van de kenmerken van de Turkse gemeenschap in België. Deze diversiteit heeft te maken met geografische en etnische herkomst maar ook met socio-demografische kenmerken. Studies over de populatie van Turkse herkomst die in België verblijft, moeten dus rekening houden met die eigenheden die de Turkse gemeenschap in België kenmerken.

Figuur 22. Evolutie van het aantal asioldossiers ingediend door onderdanen met de Turkse nationaliteit, 1988-2009²¹

Bron: UNHCR van 1980 tot 1987 en CGVS van 1988 tot 2009

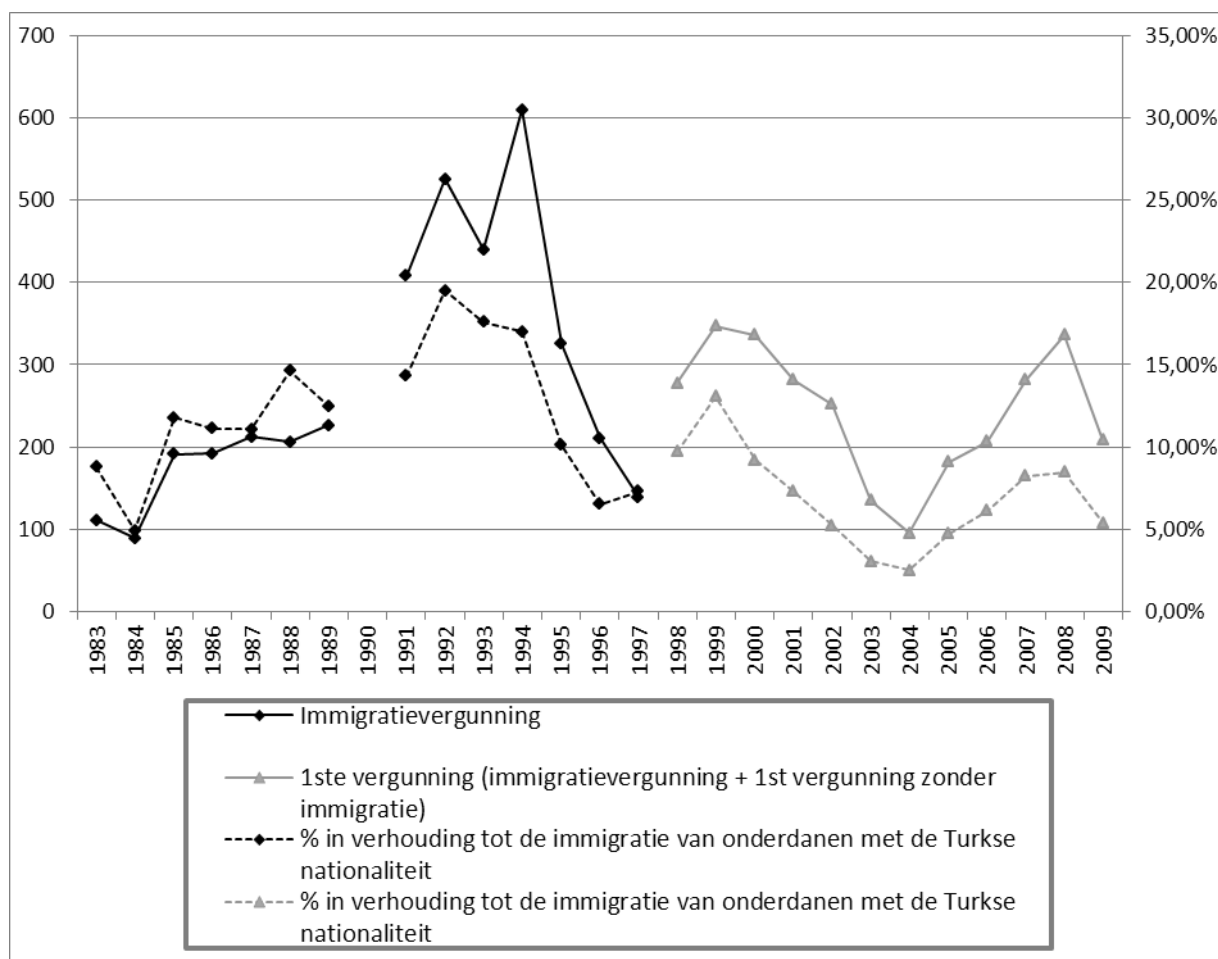
Arbeidsmigratie

Terwijl de rekrutering van werknemers aan de basis ligt van de geleidelijke groei van de Turkse gemeenschap in België, moeten we vaststellen dat die arbeidsmigratie na 1974 fel is geslonken. Uit het aantal werkvergunningen afgeleverd vanuit het buitenland aan onderdanen met de Turkse nationaliteit blijkt dat die immigratie tijdens de jaren 1980 licht is gestegen tot 15% à 20% van de totale instroom van onderdanen met de Turkse nationaliteit tijdens de eerste helft van de jaren 1990 (Figuur 23). Sinds de jaren 2000 maken de statistieken geen onderscheid meer tussen werkvergunningen afgeleverd vanuit het buitenland en die die zijn afgeleverd aan vreemdelingen die reeds op het Belgische grondgebied aanwezig zijn. Tijdens de eerste helft van de jaren 2000 was het aantal aan Turken afgeleverde eerste vergunningen opnieuw aan het dalen. Tijdens de tweede helft van de jaren 2000 is de aflevering van die vergunningen weer gaan stijgen, zonder daarom evenwel een belangrijke migratiereden te worden. Uit cijfers over de aflevering van eerste verblijfsvergunningen blijkt dat 8,6% van de eerste machtigingen tot verblijf tussen 2008 en 2010, zijn afgeleverd om professionele redenen (Figuur 21). Indien we alle arbeidsgerelateerde immigraties in aanmerking nemen, zijn migranten met de Turkse nationaliteit amper goed voor 4% van de instroom van werknemers afkomstig uit derde landen. De laatste jaren wordt de instroom van werknemers

²¹ Sinds 1995 worden de stromen asielzoekers niet langer opgenomen in de door ADSEI gepubliceerde immigratiestatistieken. Na 1995 is het aantal asielaanvragen bij personen die het land binnenkomen berekend op basis van het officiële aantal personen dat het land binnenkomt, waarbij we de asielaanvragen hebben opgeteld.

afkomstig uit derde landen vooral gedomineerd door groepen zoals Indiërs, Amerikanen en Japanners, die goed zijn voor respectievelijk 25%, 10% en 8% van de arbeidsimmigraties.

Figuur 23. Evolutie van het aantal werkvergunningen afgeleverd aan onderdanen met de Turkse nationaliteit

Bron: FOD Werkgelegenheid – SOPEMI Rapporten

Studies

Het voortzetten van studies is de laatste belangrijke immigratiereden voorzien in de Belgische wet, om het grondgebied wettelijk binnen te komen. Vóór 2008 zijn er heel weinig statistieken beschikbaar om die migratiestromen te kwantificeren. Tussen 2008 en 2010 is het voortzetten van studies (10,9% van de toegekende machtigingen tot verblijf) voor onderdanen met de Turkse nationaliteit de tweede immigratiereden geworden, ver achter huwelijksmigratie (bijna 50% van de toegekende machtigingen tot verblijf). Vóór deze periode zijn heel weinig gegevens voor handen om de studentenmigratie te beoordelen. Uit de visa-gegevens van de FOD Buitenlandse Zaken blijkt wel dat tussen 2005 en 2007, zo'n 10% van de aan onderdanen met de Turkse nationaliteit toegekende visa zijn uitgereikt om in België te komen studeren. Die statistieken wijzen op een beginnende immigratie van studenten met de Turkse nationaliteit, waarover nog heel weinig is geweten. Staat die instroom los van de

familiale migratienetwerken? Is er sprake van meer personen die terugkeren? Een aantal vragen waarop ongetwijfeld dieper moet worden ingegaan.

Regularisatie

Een aantal onderdanen met de Turkse nationaliteit in irregulier verblijf op het Belgische grondgebied, is door de Dienst Vreemdelingenzaken geregulariseerd (zo'n 8% van de eerste machtigingen tot verblijf uitgereikt tussen 2008 en 2010).²² Deze categorie behelst geen specifieke immigratiereden op zich, maar toont ook een toegang van vreemdelingen aan tot het Belgische wettelijke administratieve systeem.

Leeftijd zoals weerspiegeld bij gezinsmigratie

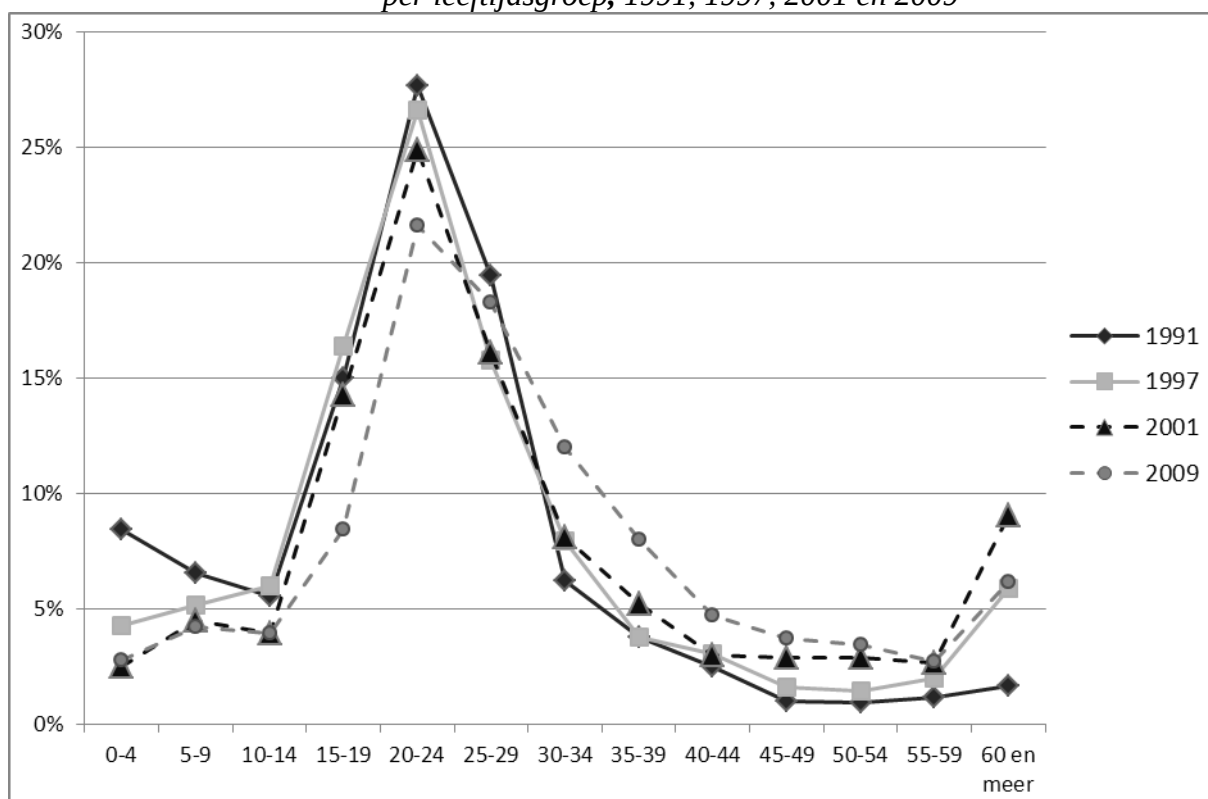
Die verschillende wettelijke manieren om toegang te krijgen tot het Belgische grondgebied en de predominantie van de huwelijksmigratie verklaren de onderverdeling in zeer jonge leeftijdsgroepen van immigranten met de Turkse nationaliteit. De meest voorkomende leeftijdscategorieën zijn jongeren op actieve leeftijd, vooral 20-24-jarigen, gevolgd door de 25-29-jarigen en de 15-19-jarigen (Figuur 24). Uit demografische studies blijkt de jonge huwelijksleeftijd binnen de populatie van Turkse herkomst, vooral dan bij vrouwen (Schoenmaeckers and al. 1999; Deboosere, P., Lesthaeghe, R and al, 2009, Eggerickx, Wets et al., 2009B). Toetsing van de geslachtsverhouding met de leeftijd van de immigranten bevestigt dit argument. Mannelijke immigranten zijn oververtegenwoordigd tussen de 20 en 39 jaar, terwijl migrantenvrouwen oververtegenwoordigd zijn tussen 15 en 19 jaar. Over de periode 2002-2004, waren er ongeveer twee keer meer vrouwen van 15-19 jaar dan mannen van diezelfde leeftijd die in België zijn aangekomen (Eggerickx, Wets et al., 2009B).

Sinds begin van de jaren 1990 doet er zich ook bij de Turkse migranten een zekere vergrijzing voor. Ten eerste omdat het aantal kinderen tussen 0 à 9 jaar dat het land binnenkomt, is gedaald en vervolgens omdat de instroom van de 60-plussers is toegenomen. Het aantal 60-plussers is gestegen van 1,5% in 1990 naar 9% in 2001 en naar 6% in 2009 (Figuur 24). De migratie van oudere personen kan verklaard worden door het feit dat nieuwe Belgen maar ook bepaalde Turkse werknemers de mogelijkheid hebben om hun verwanten in opgaande lijn te laten overkomen.²³

²² De wet van 15 december 1980 voorziet in de mogelijkheid om in uitzonderlijke omstandigheden, een verblijfsaanvraag in te dienen vanaf het Belgische grondgebied. Dit zijn machtigingen tot verblijf om humanitaire redenen. Die aanvragen zijn gebaseerd op medische redenen, lange asielpcedures, enz. (CGKR, 2010).

²³ Het bilaterale akkoord met Turkije bepaalt dat Turkse werknemers "toestemming kunnen bekomen om ascendenten ten laste te laten overkomen".

Figuur 24. Spreiding van de immigratie van onderdanen met de Turkse nationaliteit per leeftijdsgroep, 1991, 1997, 2001 en 2009

Bron: Rijksregister, ADSEI

2.2. Aanzienlijke migratiewinsten door de beperkte terugkeer van Turken

Kader 7: Meten van emigratiestromen

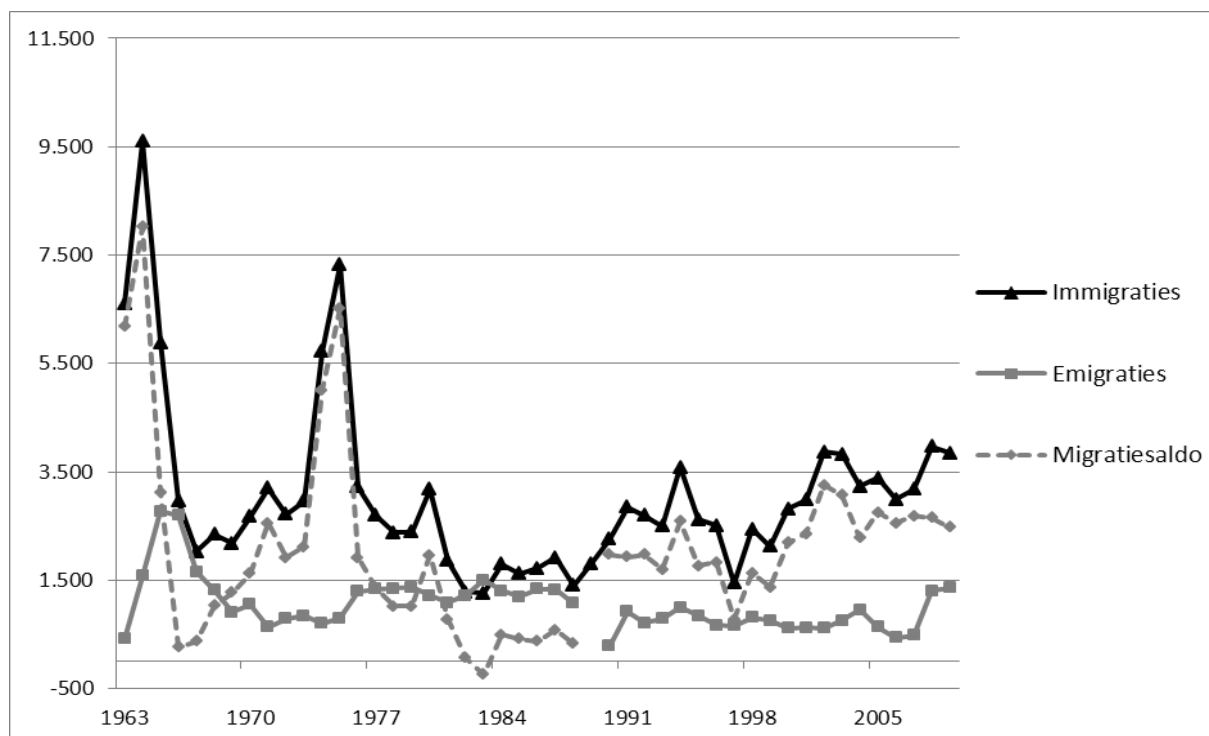
Eenieder die in het land verblijft, moet een afwezigheid van meer dan drie maanden melden. Het Rijksregister bevat informatie over emigraties per nationaliteit en volgens het jaar van vertrek. Emigratiestatistieken meten de vertrekken, aangegeven door de personen maar ook de niet-aangegeven vertrekken wanneer die door de overheden worden vastgesteld (schrappingen uit het Register). Voor de vreemdeling kan die schrapping ook betekenen dat zijn verblijfsvergunning is verstrekt. De schrapping betekent dan niet altijd dat de persoon ook effectief is vertrokken, hij kan ook in irregulier verblijf op het Belgische grondgebied verblijven. Het mag dan ook duidelijk zijn dat die emigratie-indicator moeilijk te interpreteren valt. Enerzijds kunnen personen als emigrant zijn geregistreerd, terwijl ze nog altijd in het land verblijven, anderzijds kunnen personen in het Rijksregister zijn geregistreerd, terwijl ze voor meer dan drie maanden in het buitenland verblijven. Dit bewijst hoe moeilijk het is het internationale verkeer te meten.

De gegevens uit figuur 22 verwijzen naar de migratiestromen van onderdanen met de Turkse nationaliteit. De indicatoren in figuren 23 en 24 houden rekening met het aantal Belg geworden Turkse migranten dat terugkeert naar Turkije. Onze analyses gaan niet in op het aantal in België geboren Turkse migranten dat terugkeert. Het zou interessant zijn om in de toekomst onderzoek te voeren naar de probabilliteit dat de op het Belgische grondgebied geboren populatie emigreert.

Uit de analyse van de uitstroom van Turken blijkt dat, behalve in 1983, de instroom jaarlijks steeds hoger lag dan de uitstroom, wat tot jaarlijkse positieve migratiesaldo's heeft geleid (Figuur 25). Opvallend is een eerste piek in het aantal personen dat terugkeert in 1965 en 1966, na het hoge aantal werknemers met de Turkse nationaliteit dat sinds 1963 was binnengekomen. Tijdens de eerste helft van de jaren 1970 ligt het jaarlijkse aantal personen dat terugkeert tussen de 650 en 1.000. Vanaf de tweede helft van de jaren 1970 en tot aan het einde van de jaren 1980, stijgt het aantal personen dat terugkeert licht tot jaarlijks tussen de 1.000 en 1.500 emigraties. Sinds de jaren 1990 lijkt het aantal personen dat terugkeert zich te stabiliseren tussen de 500 en 1.000 emigraties op jaarbasis (Figuur 25). Over het algemeen hebben er zich bij de uitstroom van Turken weinig schommelingen voorgedaan, het zijn vooral de evoluties in de instroom, die de migratiesaldo's bepalen.

De migratiewinsten illustreren de historiek van de Turkse migratie die we net hebben beschreven. In een eerste fase hebben de rekrutering van werknemers en de eerste gezinsherenigingen voor een migratiewinst van 17.312 personen gezorgd tussen 1963 en 1966. De verdere gezinsherenigingen en de komst van nieuwe werknemers doen de migratiewinsten vanaf 1968 opnieuw stijgen, tot aan de piek in 1974-1975.²⁴ Daarna is het migratiesaldo tot het einde van de jaren 1980 opnieuw gaan dalen om vervolgens opnieuw geleidelijk aan te gaan stijgen in de jaren 1990 en 2000.

Figuur 25. Evolutie van de stromen en van het migratiesaldo van onderdanen met de Turkse nationaliteit, 1957-2009

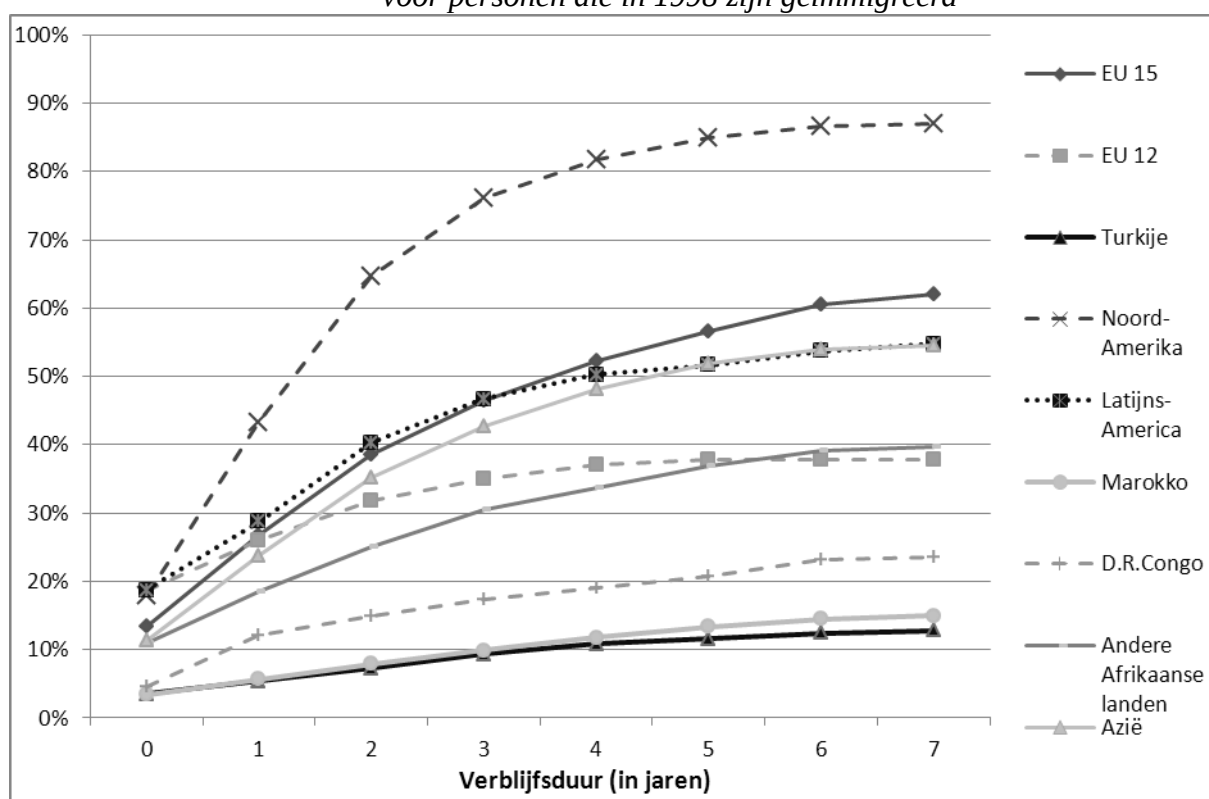

Bron: Rijksregister, ADSEI

²⁴ Deze piek valt samen met het begin van de periode van sluiting van de grenzen.

We kunnen vaststellen dat de uitstroom altijd kleiner is geweest dan de instroom, maar op basis van deze indicator blijft het moeilijk om een overzicht te geven van de probabilliteit dat personen terugkeren al naargelang de verblijfsduur. Onderstaande analyses hebben betrekking op migrantengroepen volgens jaar van aankomst. Op basis van de emigratie-indicator per cohort kan dus het aantal personen dat terugkeert in functie van de verblijfsduur worden ingeschat. Een eerste vaststelling is dat de intensiteit van de uitstroom sterk afhankelijk is van de herkomst van de personen. 87% van de onderdanen uit Noord-Amerika is na zeven jaar verblijf geëmigreerd, voor de onderdanen van de Europese Unie met 15 is dit 62%. Voor Marokkanen en Turken zijn resp. 15% en 13% van de immigranten uit 1998 geëmigreerd na zeven jaar verblijf in België (Figuur 26).

Figuur 26. Gecumuleerd percentage emigraties per nationaliteit en verblijfsduur voor personen die in 1998 zijn geïmmigreerd

Bron: Rijksregister, ADSEI

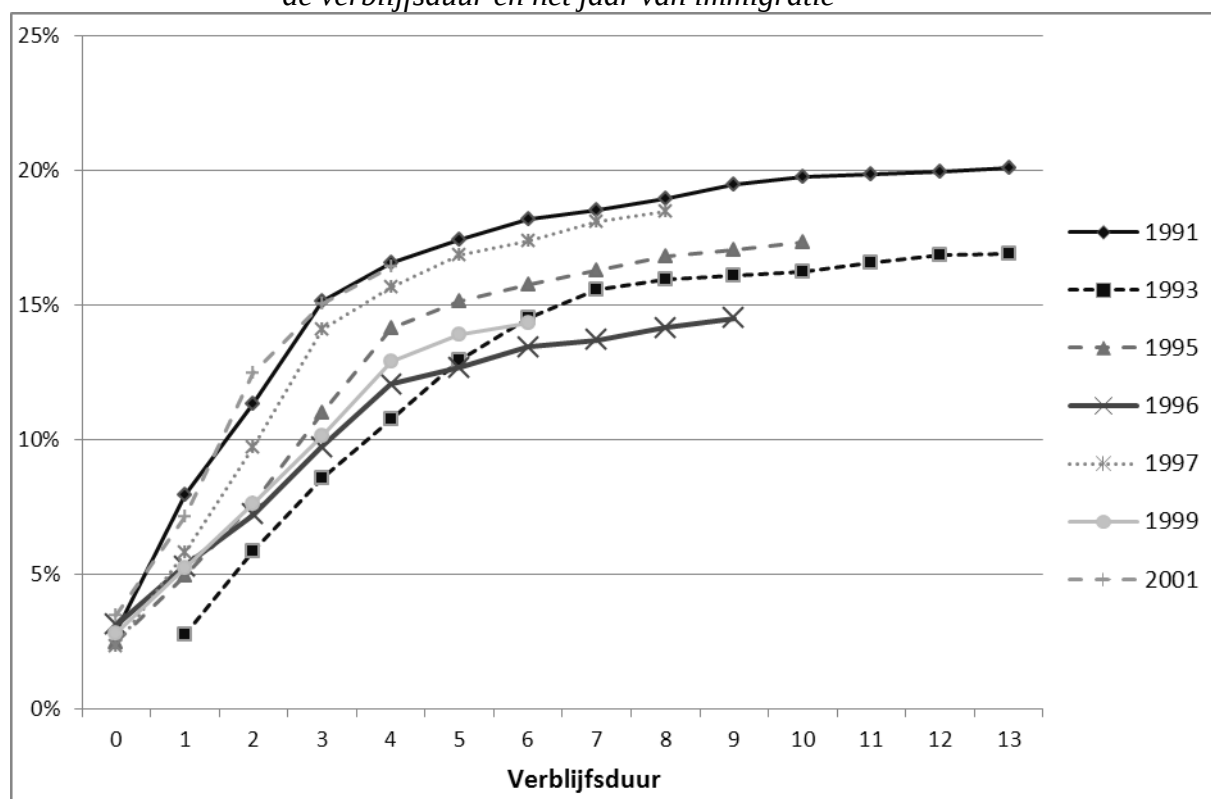
Een tweede vaststelling is dat de intensiteit van de emigratie afneemt met de verblijfsduur. Uit een analyse van het aantal personen dat terugkeert van de verschillende cohorten Turkse immigranten blijkt dat zo'n 20% van de in 1991 aangekomen personen na meer dan tien jaar is teruggekeerd. De terugkeer van de volgende cohorten is nog minder frequent, met resp. 16,5% en 17,3% van de immigranten aangekomen in 1995 en 1997, die na tien jaar verblijf zijn geëmigreerd (Figuur 27). Blijkbaar heeft het cohort 2001 hetzelfde niveau van uitstroom bereikt als in 1991. Ongeacht het cohort, de probabilliteit op emigratie blijft zeer gering en de lichte verschillen die we vaststellen zijn moeilijk te interpreteren.

Aangezien die analyses per cohort de terugkeer van immigranten volgen, ongeacht of ze al dan niet Belg zijn geworden, kan abstractie worden gemaakt van de problematiek van het verkrijgen van de nationaliteit. Men kan zich immers afvragen of er een verband bestaat tussen de terugkeer en het verkrijgen van de nationaliteit. Indien we ervan uitgaan dat het feit van Belg te worden een uiting is om zich hier duurzaam te vestigen, kunnen we ook logischerwijs veronderstellen dat dit verband bestaat. Verschillende statistische gegevens bevestigen het hoge aantal onderdanen met de Turkse nationaliteit dat de Belgische nationaliteit verkrijgt. Op 1 januari 2006 is ongeveer 59% van de in het buitenland als Turk geboren personen Belg geworden. Nicolas Perrin (2005) heeft aangetoond dat 75% van de Turkse migranten na tien jaar verblijf Belg is geworden. Een andere vaststelling is dat nieuwe Belgen minder geneigd zijn om terug te keren dan personen die buitenlander zijn gebleven en die eenzelfde aantal jaar in België hebben verbleven. Het is namelijk zo dat “na 10 jaar, slechts 5% van de genaturaliseerde personen zijn vertrokken, tegenover 55% voor de niet-genaturaliseerde personen” (Perrin N., 2005).

Zijn er factoren die kunnen verklaren waarom Turkse migranten minder geneigd zijn terug te keren? Om te beginnen wijzen we op de kwaliteit zelf van de emigratie-indicator. Bij een vertrek van meer dan drie maanden van het Belgische grondgebied moet er bij de gemeente aangifte worden gedaan van dit vertrek. We kunnen er echter vanuit gaan dat die administratieve verplichting al eens wordt vergeten, vooral wanneer er vaak wordt gependeld tussen beide landen. Onze emigratie-indicator is dus niet geschikt om dit verkeer te meten. Voor personen van Turkse herkomst is dat vermoedelijk toch intensief, gelet op de tamelijk nauwe banden met hun herkomstland.

Behalve dit intense verkeer tussen België en Turkije, vermeldt de literatuur nog andere hypothesen die verklaren waarom personen niet erg geneigd zijn terug te keren. Ten eerste kan de reden voor de toegang tot verblijf een verklaring bieden waarom een aantal personen terugkeert en andere niet. We kunnen er immers vanuit gaan dat personen die via gezinshereniging zijn gekomen minder vaak terugkeren dan migranten die in België zijn komen werken of studeren. En we weten dat het huwelijk geleidelijk aan de belangrijkste migratiereden is geworden voor onderdanen met de Turkse nationaliteit. Daarbij komt nog dat de voorwaarden om Europa binnen te komen steeds strenger zijn, wat ook een verklaring kan zijn voor het geringe aantal personen dat terugkeert. Aangezien de toegang tot het grondgebied moeilijker is geworden, verkiezen migranten hier te blijven en niet het risico te lopen te vertrekken en niet meer terug te kunnen komen (Flahaux, Beauchemin en Schoumaker, 2010).

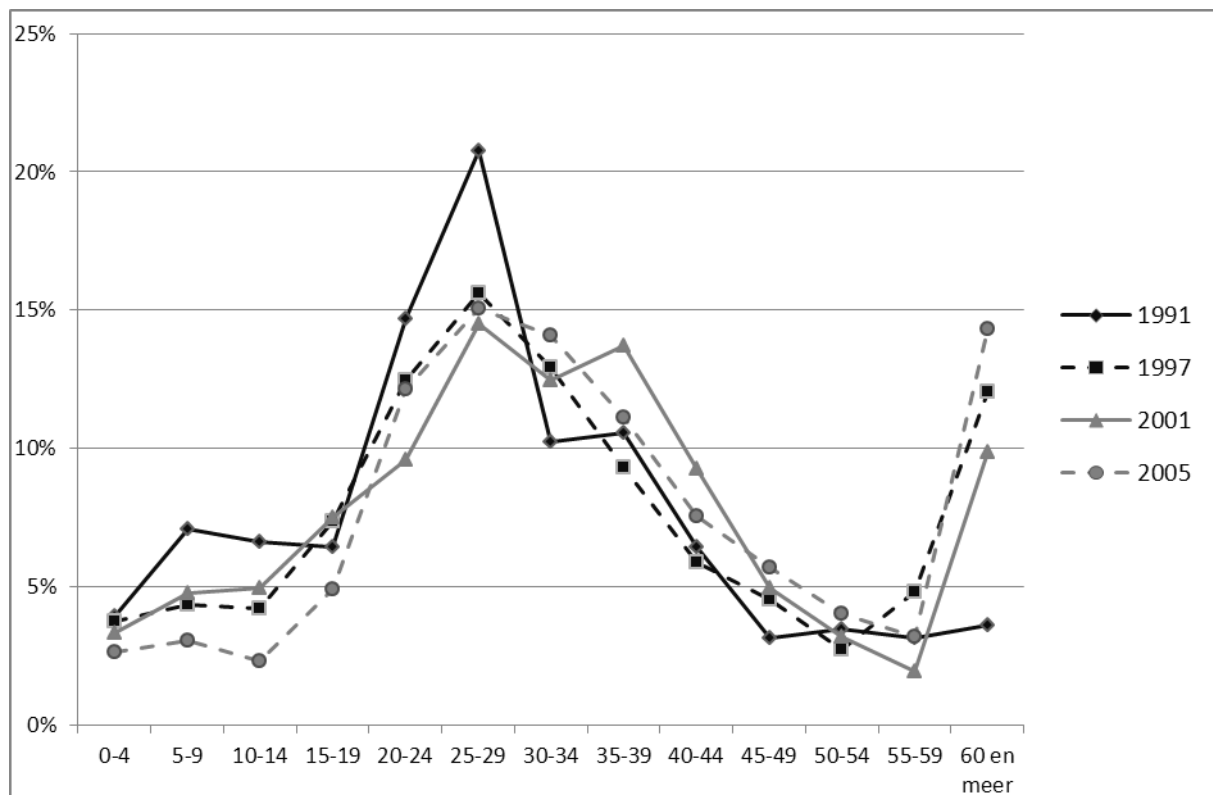
Figuur 27. Gecumuleerd percentage emigraties van migranten afkomstig uit Turkije volgens de verblijfsduur en het jaar van immigratie

Bron: Rijksregister, ADSEI

Terwijl de gemiddelde leeftijd van immigranten met de Turkse nationaliteit 20-24 jaar is, keren onderdanen met de Turkse nationaliteit meestal terug tussen 25 en 29 jaar, of in de leeftijdsgroepen errond (Figuur 28). Bij personen die vertrekken kan het gaan om studenten die hun studies hebben beëindigd, of om werknemers wiens arbeidsovereenkomst is verlopen. De uitleg voor die verdeling per leeftijd is evenwel complexer dan dat, omdat er ook administratieve praktijken kunnen achter zitten, zoals het verlies van een verblijfsvergunning. Het verlies van een verblijfsrecht als gevolg van een nietigverklaring van een huwelijk is een denkpiste die best kan worden onderzocht om een beter inzicht te krijgen in de emigratiedynamiek van onderdanen met de Turkse nationaliteit. Opvallend is ook de proportionele toename van emigraties van Turken boven de 60 jaar, en dit vooral tijdens de periode 1991-2006 (Figuur 28). Voor die situatie worden verschillende hypothesen naar voor geschoven. Het kan gaan om personen die na hun pensioen naar hun herkomstland terugkeren. Het kan ook te maken hebben met mobiliteitsstrategieën voor ascendenten van Turken die Belg zijn geworden en die naar hier zijn gekomen op basis van gezinshereniging. Grondiger onderzoek zou nuttig zijn om een beter beeld te krijgen van die mobiliteitsstrategieën op gevorderde leeftijd.

Figuur 28. Spreiding van de emigratie van onderdanen met de Turkse nationaliteit per leeftijdsgroepen, 1991, 1997, 2001 en 2005

Bron: Rijksregister, ADSEI

2.3. Immigranten met de Turkse nationaliteit, waar komen ze vandaan en waar vestigen ze zich?

Om een volledig beeld te schetsen van de Turkse migratie in België dienen we ook stil te staan bij de geografische herkomst en de voornaamste kenmerken van migranten met de Turkse nationaliteit die in België zijn aangekomen. We gaan om te beginnen dieper in op de vertrekregio's en vervolgens op de regio's waar die immigranten met de Turkse nationaliteit zich vestigen.

Kader 8: De onderzoeken

In België werden drie grote studies gehouden bij de Turkse migrantenpopulatie:

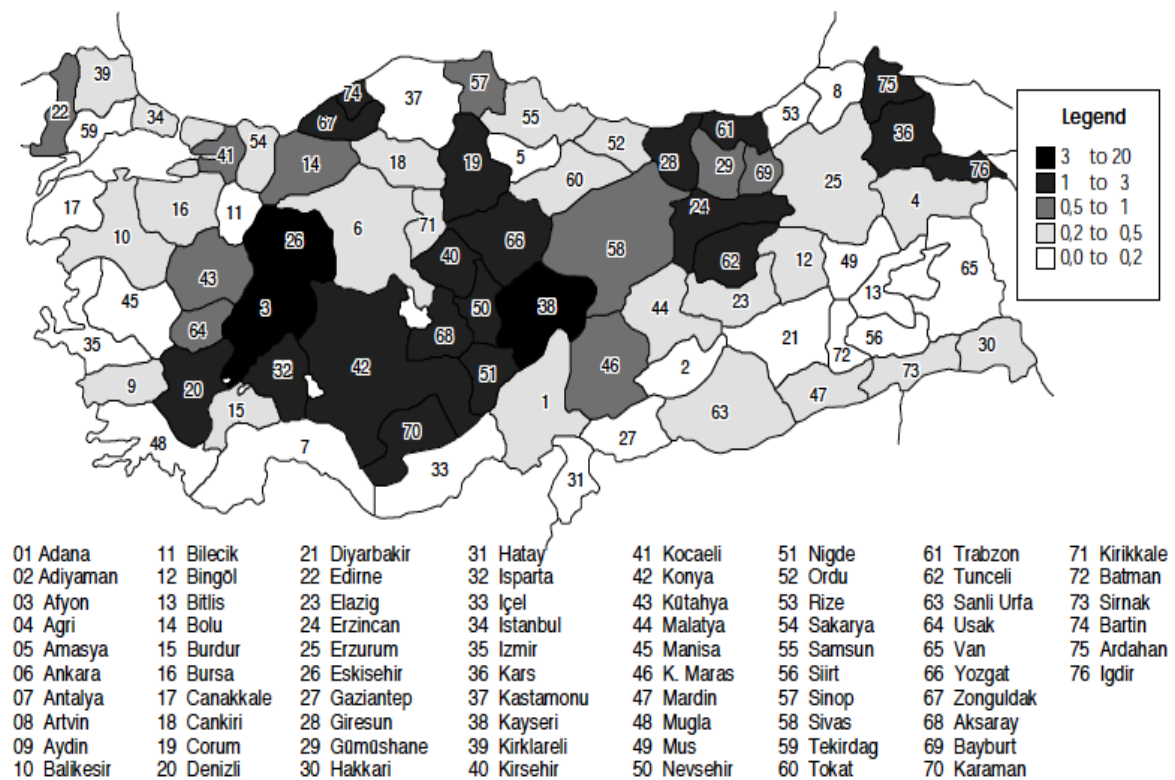
- i. Het FFVP-onderzoek (Family Formation and Value Patterns) is uitgevoerd tussen 1991 en 1993 bij 1.700 vrouwen van Turkse en Marokkaanse afkomst in Vlaanderen en Brussel;
- ii. Het MHSM-onderzoek (Migration History and Social Mobility) is uitgevoerd tussen 1994 en 1995 bij 2.750 mannen van Turkse en Marokkaanse afkomst;
- iii. Het BMS-onderzoek (Brussels Minorities Survey) is uitgevoerd tussen 1997 en 1998 bij 1.000 mannen en vrouwen van Turkse en Marokkaanse afkomst in vergelijking met een steekproef van 400 personen van Belgische afkomst.

De Turkse emigratie kan pas juist in kaart worden gebracht als we rekening houden met de socio-economische context van Turkije. Zoals reeds vermeld heeft de Turkse overheid tijdens de jaren 1950 een beleid gevoerd om de landbouw te moderniseren (Bayar A., 2004; Akgunduz A., 2008). Dit beleid heeft voor een overschot aan arbeidskrachten op het platteland gezorgd, die een grote migratie in gang heeft gezet naar regionale stadscentra en naar de grootsteden van het land (Istanbul, Ankara, Izmir) (Reniers, 1999). De industriële ontwikkeling is er echter niet in geslaagd het overschot aan werknemers uit het platteland op te vangen, waardoor deze in de Turkse steden in de marginaliteit zijn terechtgekomen. Al heel snel worden die interne migranten opgeroepen om opnieuw te migreren, naar het buitenland dit keer (aanvankelijk richting Duitsland, later naar andere landen zoals België, Oostenrijk, Frankrijk en Nederland). Ongeveer één migrant op vijf die ten tijde van het MHSM-onderzoek (in 1994-1995) in België verbleef, heeft verklaard eerst naar een Turkse stad te zijn gemigreerd, vooraleer naar België te komen (Reniers, 1999). Zo'n 60% van de migranten van de eerste generatie die in België woonde (ten tijde van het MHSM-onderzoek), was ofwel op het platteland, of in een kleine stad in Turkije geboren (Reniers, 1999).

De in figuur 29 gebruikte concentratie-index is gebaseerd op de methode uitgelegd in kader 5. Die index meet het aantal migranten dat in België verblijft volgens hun provincie van herkomst in Turkije, in verhouding tot de verdeling per provincie van de populatie die in Turkije verblijft. Migrant afkomstig uit provincies in het zwart zijn drie keer meer oververtegenwoordigd in België in verhouding tot de verdeling per provincie in Turkije. Concreet gaat het hier om de provincies Afyon, Eskisehir en Kayseri. Bijna een derde van de migranten die in 1994-1995 is bevraagd, was afkomstig uit de provincie Afyon (Reniers, 1999). Ruimer beschouwd stellen we vast dat de migranten van Turkse herkomst vooral afkomstig zijn uit enkele provincies in Centraal-Anatolië en enkel provincies uit het Noordoosten van het land (Figuur 29). Deze verdeling valt ook te verklaren door het feit dat de bureaus voor de rekrutering van werknemers aanvankelijk in het centrum en het westen van het land waren gevestigd (Reniers, 1999).

Een andere verklaring voor die concentratie van vertrekregio's is het bestaan van tamelijk uitgebreide netwerken tussen beide landen. Die netwerken zijn belangrijker geworden na de stopzetting van de arbeidsmigratie en na het begin van de immigratie van echtgenoten. De banden met het herkomstland zijn soms dermate sterk dat sommige gemeenschappen van emigranten zich ook in het gastland opnieuw gaan vormen (Surkyn en Reniers, 1997). Zo blijkt uit de gegevens van het MHSM-onderzoek dat de migranten uit de provincies Afyon en Eskisehir vooral in Brussel en Gent leven, terwijl de migranten uit andere provincies in Centraal- en Oost-Anatolië zich vooral in de provincie Limburg en in Antwerpen vestigen. De immigranten uit de andere regio's tenslotte zijn verspreid over het volledige Belgische grondgebied (Reniers, 1999).

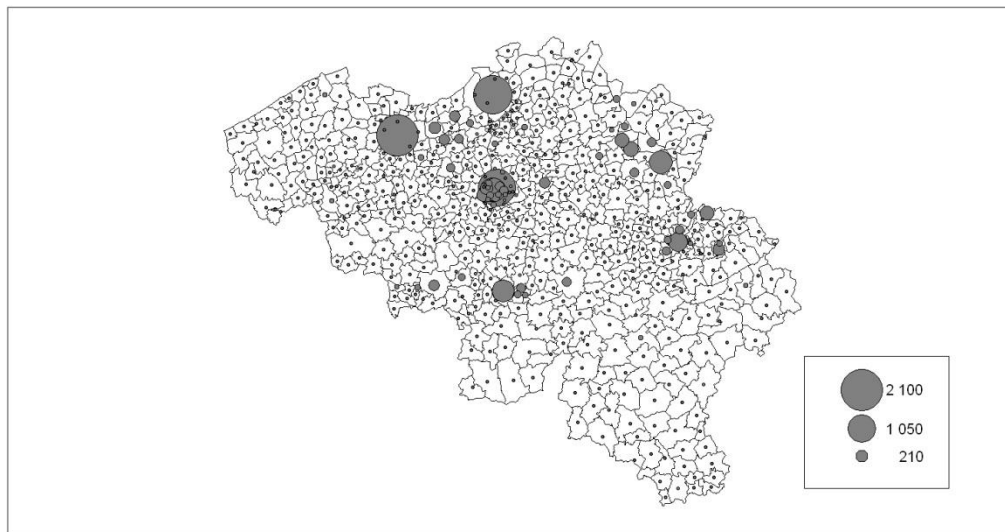
Figuur 29. Provincies van herkomst van immigranten met de Turkse nationaliteit in België

Bron: (Reniers, G. 1999). De gegevens over de herkomstregio van de migranten komen uit het MHSM-onderzoek; de gegevens van de totale populatie per provincie (1970) komen van Turkstat

Het behoud van de banden met de herkomstregio via netwerken zorgt voor nieuwe migratiestromen, o.m. door het vergemakkelijken van het grensoverschrijdende huwelijk (cfr. 2.1.3). De recente immigratie, vooral instroom van echtgenoten, gaat dus meestal naar geografische plaatsen waar reeds gemeenschappen afkomstig uit Turkije zijn gevestigd. Gent is de gemeente waar de recente immigratie van onderdanen met de Turkse nationaliteit het sterkst is (12% van de instroom tussen 2001 en 2005). Ook Antwerpen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest blijven twee aantrekkingspolen voor de Turkse migratie met resp. 10% en 27 % van de instroom. In Brussel gaan die nieuwe migranten zich vooral in Schaarbeek, Sint-Joost en Brussel-Stad vestigen. Immigratie van personen met de Turkse nationaliteit gebeurt ook richting de vroegere industriële en mijnbekkens van Luik, Charleroi en Limburg (Genk, Heusden-Zolder) (Figuur 30). Ook al doen er zich dus nog altijd migraties voor richting vroegere mijn en industrieregio's, toch gaat de recente immigratie zich eerder richten naar grotere stadscentra (Gent, Brussel en Antwerpen).

Figuur 30. Immigratie van onderdanen met de Turkse nationaliteit per gemeente, 2001-2005

Bron: Rijksregister, ADSEI

3. Vruchtbaarheid en mortaliteit bij de populatie van Turkse herkomst

3.1. Analyse van de vruchtbaarheid van de vrouwen van Turkse herkomst

De inbreng van migraties in de demografische dynamiek beperkt zich niet enkel tot de instroom. In 1971 schatte de volkstelling dat 15% van de populatie met de Turkse nationaliteit in België was geboren. In 1991 bedroeg dit cijfer 43% of bijna 40.000 Turken die op het Belgische grondgebied zijn geboren. Meer recente gegevens (op 1 januari 2006) maken gewag van 58.000 personen die met de Turkse nationaliteit zijn geboren op het grondgebied van het koninkrijk.²⁵ Die enkele cijfers bewijzen de inbreng van de geboortes van de Turkse migrantenpopulatie in de demografische dynamiek in België. Vruchtbaarheidsgedragingen variëren volgens de herkomst van personen (Eggerickx, T. en Perrin, N., 2004), daarom moeten deze die eigen zijn aan de populatie van Turkse herkomst meer in detail worden geanalyseerd. Waar verschillen die van andere populaties van buitenlandse herkomst en hoe zijn ze in de tijd geëvolueerd? Die vragen worden beantwoord aan de hand van transversale en longitudinale analyses van de vruchtbaarheid.

Als we de evolutie bekijken van het aantal geboortes van kinderen met de Turkse nationaliteit, stellen we tussen 1990 en 2005 een daling vast van meer dan 80%. In 1990 werden ongeveer 2.300 geboortes van kinderen met de Turkse nationaliteit geteld, terwijl dit cijfer in 2005, slechts 400 bedroeg. We hebben er al op gewezen dat deze vaststelling vermoedelijk te maken heeft met de evoluties van het Wetboek van de Belgische nationaliteit en van het toenemend aantal Turken dat Belg is geworden. Steeds meer kinderen met ouders van Turkse herkomst, worden met de Belgische

²⁵ Met de geboortes van genaturaliseerde onderdanen wordt geen rekening meer gehouden in de statistieken over Turkse migranten. Die vaststelling verklaart de vertraging van de groei van de als Turk geboren populatie in België.

nationaliteit geboren. Om de vruchtbaarheid te analyseren is het dus relevanter zich op de herkomst van de ouders te concentreren. In 1998, ging het in 1,9% van de in België geregistreerde geboortes om vrouwen met de Turkse nationaliteit, tegenover 2,68% (of 3.065 geboortes) om vrouwen van Turkse herkomst. Tien jaar later ging het bij 1,2%, ofwel 1.508 geboortes om vrouwen met de Turkse nationaliteit, terwijl dit in 2,95% van de gevallen, of bij 3.753 geboortes een zaak was van vrouwen van Turkse herkomst.

Om te beginnen willen we wijzen op de methodologische beperkingen van onze analyses. Over het algemeen worden geboortes gekoppeld aan de moeder en aan haar herkomst. De resultaten die we gaan toelichten hebben betrekking op de vruchtbaarheid van vrouwen met de Turkse nationaliteit of geboren met de Turkse nationaliteit, ongeacht de nationaliteit van de vader. Kinderen van vaders van Turkse herkomst en van moeders van een andere herkomst daarentegen worden opgenomen in de vruchtbaarheid van de herkomstgroep van de moeder. Dit brengt ons tot de problematiek van de gemengde huwelijken en de evolutie van de vruchtbaarheidsgedragingen van die huwelijken. Opvallend is dat echtgenoten van Turkse herkomst weinig geneigd zijn een gemengd huwelijk aan te gaan. Zo had op 1 januari 2006, 91% van de personen van Turkse herkomst die was gehuwd, een partner van dezelfde herkomst, terwijl dit voor de Marokkanen 83% was en voor alle buitenlanders 53% (CGKR, 2010).

3.1.1. Longitudinale benadering die rekening houdt met de generaties

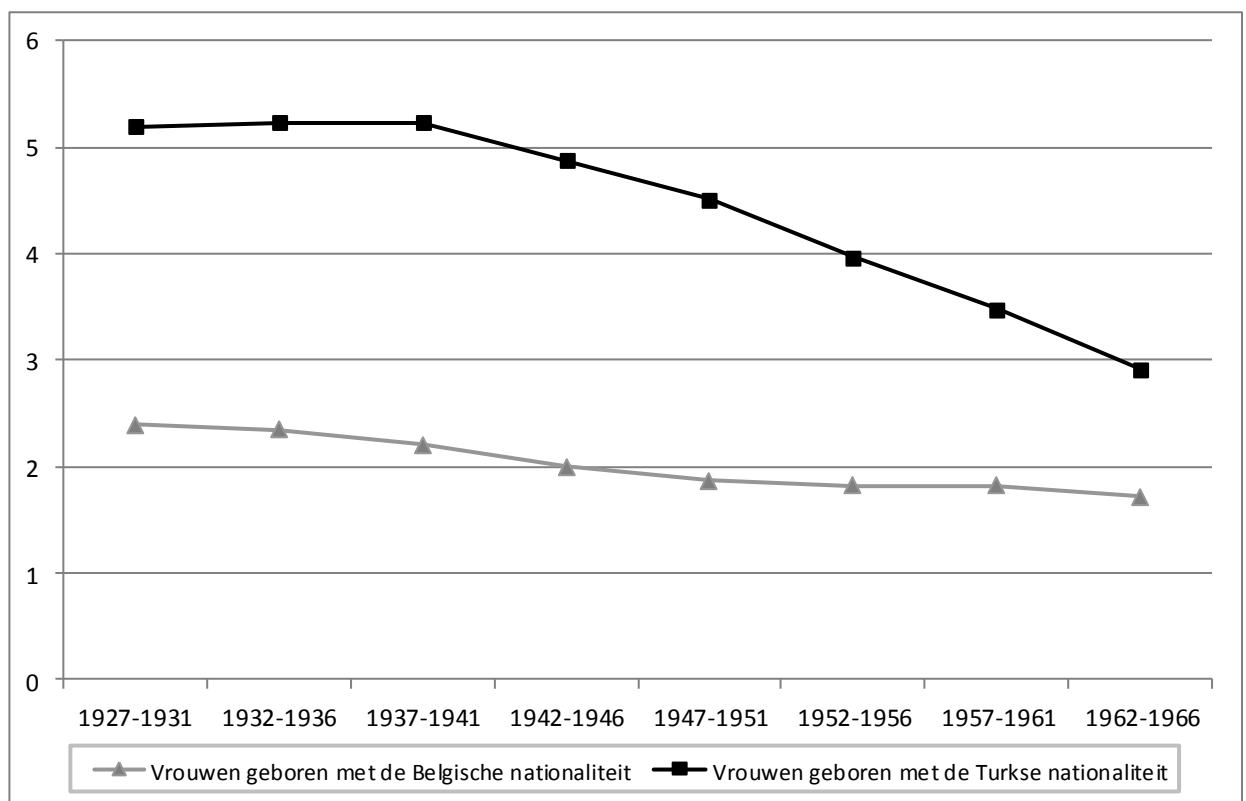
Een longitudinale analyse volgt het reproductieve parcours van verschillende generaties vrouwen. Die analyses zijn gebaseerd op een socio-economische onderzoek uit 2001, waarin de vrouwen werd gevraagd het totale aantal levende kinderen op te geven die ze hadden gehad, met vermelding van hun geboortedata. Bij de verklaring van die retrospectieve informatie kunnen er zich echter fouten voordoen, omdat beroep wordt gedaan op het geheugen van de declaranten. Daarbij komt nog dat er een selectie is gebeurd waardoor bepaalde vrouwen van eenzelfde generatie niet allemaal aanwezig waren op de datum van de volkstelling. De volgende analyses gaan dus uit van de hypothese dat de vruchtbaarheidsgedragingen van overleden of geëmigreerde vrouwen identiek zijn aan die van de personen die aanwezig waren op het ogenblik van de volkstelling. Ter vervollediging van deze kritische kijk op de gegevensbron, moet ook het “non-respons” cijfer op vragen over de vruchtbaarheid worden vermeld. Over het algemeen heeft 7% van de populatie niet op die vragen geantwoord, voor de populatie van Turkse herkomst bedraagt dit cijfer 21%. Met deze beperking, die de kwaliteit van de resultaten beïnvloedt, moet zeker rekening worden gehouden.

Volgende analyses zijn gebaseerd op de ontwikkelde typologie om de populaties van vreemde herkomst in kaart te brengen (cfr. 1.1). Zo is het dus mogelijk een onderscheid te maken tussen de vruchtbaarheid van, enerzijds de met de Turkse nationaliteit geboren vrouwelijke populatie die Belg is geworden en, anderzijds die die nog steeds buitenlands is. We kunnen daarnaast ook het onderscheid maken tussen de vruchtbaarheid van de migrantenpopulatie en die die in België is geboren.

Figuur 31 geeft het totale vruchtbaarheidscijfer volgens de nationaliteit weer en de generatie vrouwen van wie het reproductieve leven in 2001 voorbij was. Als we de situatie van moeders geboren met de Belgische nationaliteit als uitgangspunt nemen,

stellen we vast dat het totale vruchtbaarheidscijfer hoger is voor elke generatie van met de Turkse nationaliteit geboren vrouwen. Zo ligt het totale vruchtbaarheidscijfer van de tussen 1927 en 1941 geboren vrouwen van Turkse herkomst rond de 5,2 kinderen per vrouw, terwijl dat bij de Belgen tussen de 2,39 en 2,21 kinderen per vrouw was. De dalende vruchtbaarheid heeft zich bij vrouwen van Turkse herkomst ook later ingezet. Die daling heeft zich nl. pas ingezet bij de generaties geboren tussen 1942 en 1946. Van meet af aan was die daling wel scherp. Tussen de generaties 1942-1946 en 1962-1966 is het vruchtbaarheidscijfer immers met 44% gedaald, tegenover slechts 22% voor de vrouwen geboren met de Belgische nationaliteit. Ook al blijft de vruchtbaarheid van de met de Turkse nationaliteit geboren vrouwen hoger, toch is de kloof met die van de met de Belgische nationaliteit geboren vrouwen een stuk kleiner geworden.

Figuur 31. Totale vruchtbaarheidscijfers per generatie van de vrouw volgens de nationaliteit bij de geboorte - generaties geboren tussen 1927 en 1966

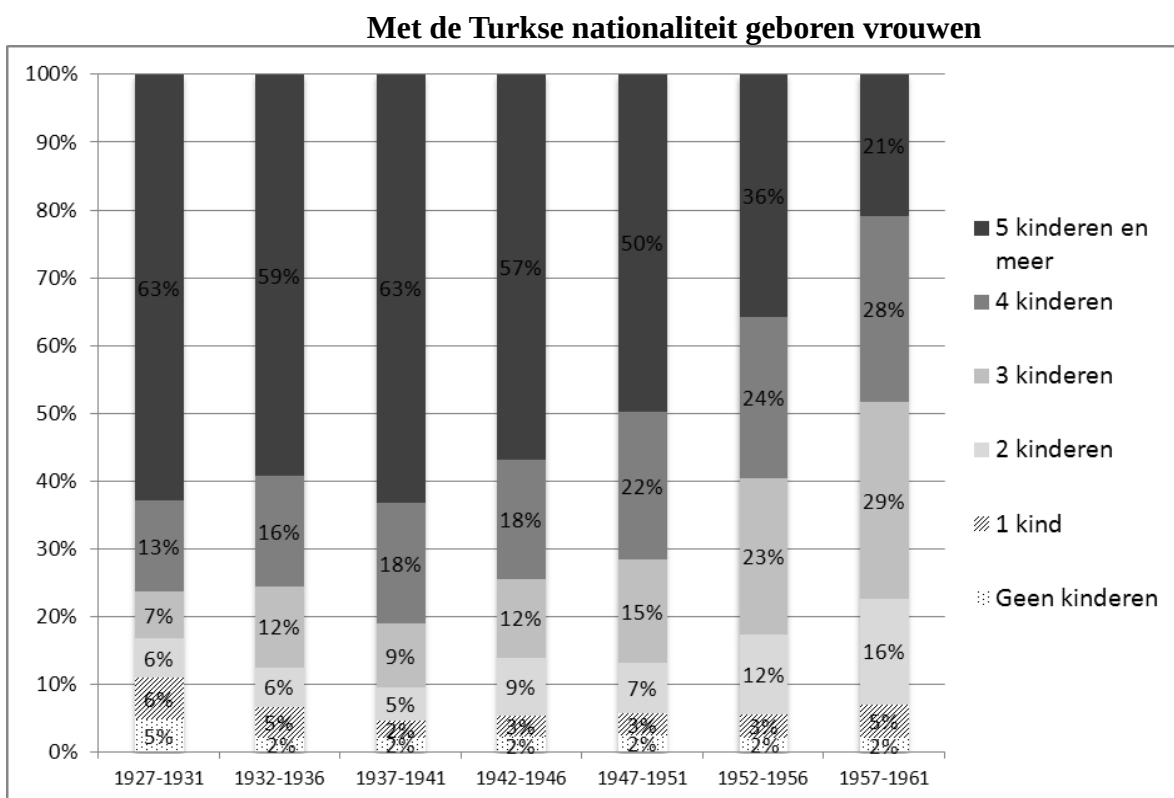
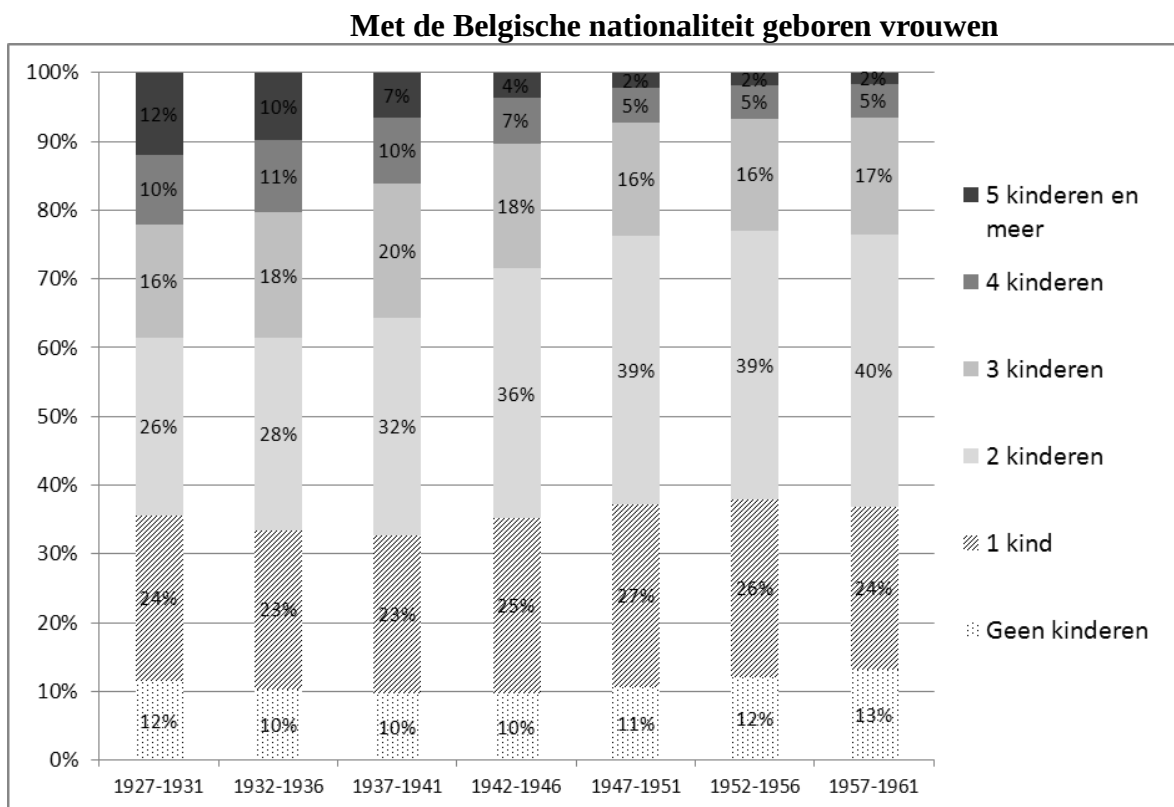

Bron: ADSEI algemene socio-economische enquête 2001
(berekeningen: Thierry Eggerickx)

Meer dan de helft van de met de Turkse nationaliteit vóór 1947 geboren vrouwen had meer dan 5 kinderen. Verhoudingsgewijs hebben de generaties vrouwen geboren na 1946 vaker 4 en 3 kinderen gehad.. Het aantal Turkse vrouwen dat geen kinderen heeft, of er slechts één heeft, is heel laag gebleven (onder de 10%) en deze vaststelling geldt voor elke generatie (Figuur 33). Ter vergelijking, ongeacht de generatie, heeft 33% à 39% van de vrouwen van Belgische herkomst hoogstens een kind gehad (Figuur 32). Meer dan de helft van de met de Turkse nationaliteit vóór 1951 geboren vrouwen heeft minstens 5 kinderen gehad. Voor de jongere generaties heeft zo'n 60% van de vrouwen van Turkse herkomst geboren tussen 1952 en 1956, en 50% van zij die geboren zijn tussen 1957 en 1961, minstens 4 kinderen gehad. Voor de jongere

generaties met de Turkse nationaliteit geboren vrouwen geldt algemeen dat het aantal vrouwen met 5 kinderen en meer sterk is gedaald, en dit ten voordele van vrouwen met 2 à 4 kinderen (Figuur 33).

Figuren 32 en 33. Evolutie van het aantal vrouwen met exact n kind(eren)

3.1.2. *Transversale analyse van de vruchtbaarheidsgegevens*

De transversale analyse van de vruchtbaarheid is gebaseerd op reeds gepubliceerde resultaten (Eggerickx en Perrin 2004), maar ook op meer recente indicatoren die zijn berekend op basis van de Geboorteformulieren.²⁶ De vruchtbaarheidsindicatoren volgens herkomst zijn berekend op basis van de nationaliteit van de moeder, ongeacht de nationaliteit van het kind.

Kader 9: Totaal vruchtbaarheidscijfer (TVC)

Het totale vruchtbaarheidscijfer (hierna TVC) is het gemiddelde aantal kinderen dat een vrouw zou baren indien ze tijdens haar hele vruchtbare leven, de vruchtbaarheidsvoorwaarden van het waargenomen jaar kent. Met andere woorden, het betreft de som van de vruchtbaarheidscijfers per leeftijd over een bepaalde periode. Op basis van deze indicator is een vergelijking mogelijk van de vruchtbaarheid van verschillende populaties maar ook van de evolutie ervan in de tijd.

In 1980-1981 bedroeg de TVC gemiddeld 4,95 kinderen per vrouw met de Turkse nationaliteit tegenover 1,57 voor de moeders met de Belgische nationaliteit. Voor deze periode, lag enkel bij de Marokkaanse vrouwen de vruchtbaarheidsindicator hoger dan bij de Turken (Tabel 5). Tijdens de jaren 1980 is dit totale vruchtbaarheidscijfer gedaald, met een verschillende intensiteit in functie van de herkomst van de moeders. In iets meer dan tien jaar tijd is het gemiddelde aantal kinderen per vrouw met 35% gedaald voor de Turken, tegenover slechts 2,5% voor de Belgen en 4,8% voor de totale populatie.

Sinds eind van de jaren 1990 gaat de vruchtbaarheid van de vrouwen met de Turkse nationaliteit opnieuw de hoogte in, net zoals die van alle in België verblijvende vrouwen. Het belang van de verwervingen van de Belgische nationaliteit vanaf de jaren 1990 doet echter vragen rijzen bij het gebruik van de variabele *nationaliteit* voor het meten van de vruchtbaarheid van de vrouwen van Turkse herkomst. De statistieken van de geboorteformulieren houden ook de nationaliteit van herkomst van de moeder bij, waardoor rekening kan worden gehouden met de Turkse vrouwen die een andere nationaliteit hebben verworven. Het is dus mogelijk vruchtbaarheidscijfers te berekenen met als populatie de als Turk geboren vrouwen. De intensiteit van de vruchtbaarheid van de vrouwen van Turkse herkomst is blijven dalen tot aan het begin van de jaren 2000, om zich uiteindelijk te stabiliseren rond de 2 en 2,1 kinderen per vrouw (Figuur 34).

²⁶ Gegevens van ADSEI.

Tabel 5. Vruchtbaarheidsindicatoren volgens de nationaliteit van de moeder

	Totaal vruchtbaarheidscijfer (TVC)				
	1980-81*	1992-96**	2000**	2004**	2008**
Belgische nationaliteit	1,57	1,53	1,57	1,61	1,76
Turkse nationaliteit	4,95	3,21	3,06	3,65	3,41
Totale populatie	1,67	1,59	1,67	1,72	1,85

**Geboorteformulieren (ADSEI en TurkStat)

Hoe valt de evolutie van de vruchtbaarheidsintensiteit te verklaren? De literatuur schuift vier hypothesen naar voren, die de vruchtbaarheidsgedragingen van migranten (Kulu H. 2005) kunnen verklaren, maar mekaar soms tegenspreken. De *socialiseringshypothese* verdedigt het idee dat de vruchtbaarheidsgedragingen nauw aansluiten bij die in de maatschappij waarin het individu is gesocialiseerd. Turkse migranten nemen dus gedragingen over die sterk lijken op die die in hun herkomstregio dominant aanwezig zijn. De vruchtbaarheidsgedragingen van de tweede generatie gaan daarentegen steeds meer kenmerken overnemen van die van het gastland. De *aanpassingshypothese* gaat ervan uit dat de gedragingen van de migranten de vruchtbaarheidsgedragingen gaan overnemen die in de gastmaatschappij dominant aanwezig zijn. De *selectiehypothese* stelt dat migranten specifieke socio-demografische kenmerken vertonen die hun vruchtbaarheid beïnvloeden. Volgens de *verstoringshypothese* tenslotte doet het migratieproces de vruchtbaarheidsgedragingen variëren. Zo kan aanpassing aan de gastmaatschappij ervoor zorgen dat geboortes worden uitgesteld. De kans dat men een kind krijgt, verhoogt daarentegen onmiddellijk na de migratie, wanneer migraties bijvoorbeeld leiden tot gezinsvorming.

Sommigen verdedigen de aanpassingshypothese van de vruchtbaarheid van de Turkse vrouwen, met een convergentie in de richting van de vruchtbaarheidsgedragingen van het gastland. Deze verklaring steunt op de vaststelling dat de vruchtbaarheidsintensiteit verschilt in functie van het gastland (Courbage, 2003; OCDE, 1991). Zo bedroeg de TVC van Turken in 1994 in Zwitserland 2,2 kinderen per vrouw, tegenover 2,7 in Nederland en 3,3 in België. Die schommelingen kunnen evenwel ook te maken hebben met een selectie-effect van de migranten (selectiehypothese). Ook verschillen op vlak van geografische herkomst²⁷ of verschillen in socio-economische kenmerken kunnen de schommelingen verklaren tussen de verschillende migrantengemeenschappen die uit Turkije afkomstig zijn (Eggerickx, Perrin 2004).

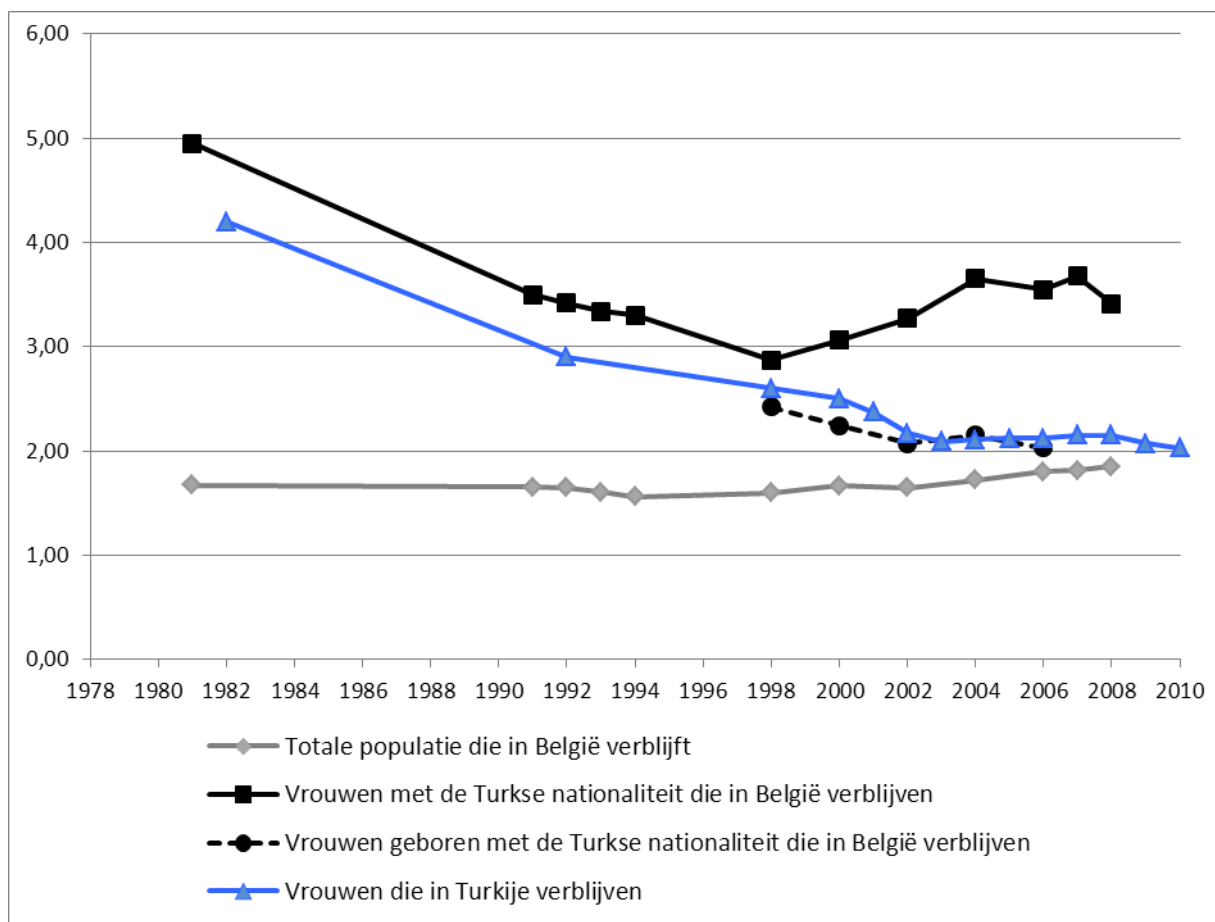
Tenslotte kunnen we de evolutie van de vruchtbaarheidsintensiteit ook verklaren door de convergentie van de vruchtbaarheidsgedragingen in de richting van die in het herkomstland. Zo wordt de *socialiseringshypothese* bevestigd door de vaststelling dat tijdens de afgelopen 30 jaar, de evolutie van de vruchtbaarheidsintensiteit van de vrouwen van Turkse herkomst nauw aansluit bij die van de vrouwen die in Turkije zijn gebleven (Figuur 34). Sinds eind van de jaren 1990 stijgt de vruchtbaarheidsintensiteit van de in België verblijvende vrouwen met de Turkse

²⁷ Turkse migranten in België zijn afkomstig uit een beperkt aantal, vooral rurale regio's. Meer dan de helft van de Turkse migranten aanwezig in 1991 was afkomstig uit West-Anatolië (Reniers en Surkyn, 1996).

nationaliteit opnieuw, terwijl het vruchtbaarheidsniveau van de populatie van Turkse herkomst (geboren met de Turkse nationaliteit) ongeveer op hetzelfde niveau is gebleven als die die in Turkije worden vastgesteld. Dit illustreert de uiteenlopende vruchtbaarheidsgedragingen tussen de Belg geworden vrouwen en zij die Turk zijn gebleven. Die laatsten vertonen specifieke kenmerken zoals het feit dat ze recenter in België zijn aangekomen om er te huwen met een partner uit de Turkse gemeenschap.

Laurent Toulemon (2004) verdedigt de *verstoringshypothese* door aan te tonen dat de vruchtbaarheidscijfers per leeftijd van de internationale immigranten vaak worden overschat. Dit valt te verklaren door het feit dat geen rekening wordt gehouden met de vruchtbaarheidsgedragingen van de vrouwen vóór hun migratie, wanneer de vruchtbaarheid vaak lager is. Daarbij komt nog de vaststelling dat de vruchtbaarheid hoger is tijdens de jaren na de migratie, en zeker wanneer die migratie wordt geassocieerd met de vorming van een koppel (Toulemon, 2004).²⁸

Figuur 34. Evolutie van de TVC van de Turkse vrouwen en de als Turk geboren vrouwen in België en van de vrouwen die in Turkije wonen

Bron: Geboorteformulieren (ADSEI) en TurkStat

Behalve een analyse van de vruchtbaarheidsintensiteit, zeggen de transversale gegevens ook iets over de kalender van de vruchtbaarheid van vrouwen van Turkse herkomst. Ten eerste stellen we vast dat de vruchtbaarheid veel hoger ligt op jongere

²⁸ We hebben gewezen op het belang van de huwelijksmigratie bij Turkse migranten (cfr. 3.1.3). De laatste jaren komt ongeveer een migrant op twee België binnen via het huwelijk.

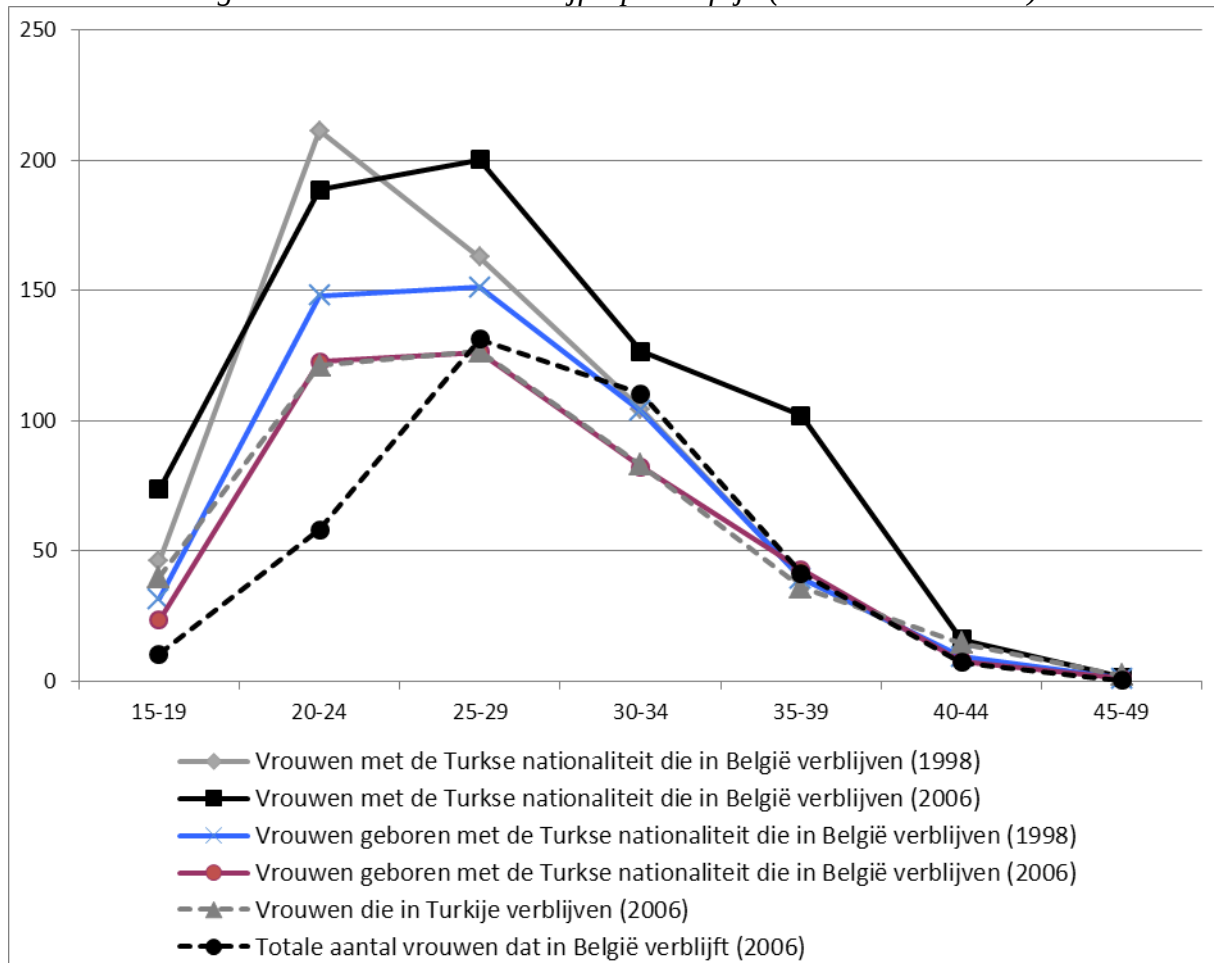
leeftijd voor de als Turk geboren vrouwen. Tijdens de periode 1992-1996, speelt 78% van de reproductieve periode van de Turkse vrouwen zich af vóór 30 jaar, tegenover 65% voor de totale populatie (Eggerickx, Perrin 2004). In 2008 is dit cijfer gezakt naar 70% voor de met de Turkse nationaliteit geboren vrouwen en naar 53% voor alle vrouwen van het koninkrijk. Boven de 30 jaar sluit het vruchtbaarheidscijfer van de Turkse migrantenvrouwen dicht aan bij de vruchtbaarheidscijfers van alle vrouwen (Figuur 35). De geboortes op vroege leeftijd vallen o.a. te verklaren door een vruchtbaarheidscontrole op oudere leeftijd dankzij de toename van de contraceptiepraktijken naarmate zowel de duur van het huwelijk als het aantal reeds geboren kinderen toenemen (Schoenmaeckers and al. 1999; Eggerickx en Perrin, 2004).

Aan het begin van de jaren 1990 lag de gemiddelde moederschapleeftijd van de vrouwen met de Turkse nationaliteit tussen de 22 jaar en 22,5 jaar, tegenover ongeveer 27 jaar voor alle in België verblijvende vrouwen (Poulain, Perrin, 2002). Onderzoeken naar de gegevens van de jaren 1980 en 1990 kwamen alle tot de conclusie dat in België, of in hun herkomstland, vrouwen met de Turkse nationaliteit vroeg huwen en hun reproductieve leven redelijk snel na hun huwelijk beginnen (Poulain, Perrin 2002; Courbage, 2001; Schoenmaeckers and al. 1999).

In 15 jaar tijd is de gemiddelde moederschapleeftijd voor vrouwen van Turkse herkomst fel gestegen naar bijna 28 jaar, terwijl dit voor de totale populatie iets meer dan 29 jaar is.

Ondanks de veroudering van de kalender van de vruchtbaarheid tijdens de laatste jaren, stellen we vast dat geboortes onder de 24 jaar relatief meer voorkomen bij vrouwen van Turkse herkomst, in vergelijking met alle in België verblijvende vrouwen (Figuur 35). Dit bewijst dat vruchtbaarheidscontrole een kenmerk is dat nog altijd geldt voor vrouwen van Turkse herkomst. Het vruchtbaarheidsschema van die vrouwen loopt sterk gelijk met dat van de vrouwen die in Turkije wonen, wat de hypothese bevestigt van een convergentie van vruchtbaarheidsgedragingen in de richting van de vrouwen uit het herkomstland.

Figuur 35. Vruchtbaarheidscijfer per leeftijd (voor 1000 vrouwen)

Bron: Geboorteformulieren (ADSEI) en TurkStat

De transversale analyse van de vruchtbaarheid wijst op het bestaan van een zekere convergentie van vruchtbaarheidsgedragingen van vrouwen van Turkse herkomst in België in de richting van de vrouwen uit het herkomstland (*socialiseringshypothese*). Toch dienen daar een aantal kanttekeningen bij te worden geplaatst. De uiteenlopende vruchtbaarheidsgedragingen tussen vrouwen met de Turkse nationaliteit en die die Belg zijn geworden, bewijzen dat een beter inzicht nodig is in de vruchtbaarheid van vrouwen van Turkse herkomst in België. Ten eerste zou het interessant zijn te evalueren in hoeverre de hypothese klopt dat de vruchtbaarheid van vrouwen die onlangs zijn geïmmigreerd om te huwen hoger is omdat de geboortes zich kort na de migratie voordoen.²⁹ Vervolgens moet afzonderlijk onderzoek worden gevoerd naar de vruchtbaarheid van migrantenvrouwen enerzijds en van die die in België zijn geboren anderzijds, om na te gaan of de tweede en derde generatie er gedragingen op nahouden die dichter aansluiten bij die van vrouwen van Belgische herkomst. Op basis van dat type analyse kan worden achterhaald of de vrouwen die in België zijn geboren en huwen met een partner uit Turkije, gelijkenissen vertonen met de vruchtbaarheidsgedragingen van het herkomstland, of met die van het gastland?

²⁹ Deze vaststelling zou een gedeeltelijke verklaring zijn voor de heropleving van de vruchtbaarheid van vrouwen met de Turkse nationaliteit omdat die laatsten hier hoogstwaarschijnlijk meer recentelijk zijn toegekomen dan de vrouwen die reeds Belg zijn.

3.2. Analyse van de mortaliteit en van de gepercipieerde gezondheid van de populatie van Turkse herkomst

3.2.1. *Paradox van de ondersterfte van volwassen migranten*

In België en tal van andere landen bestaan er grote ongelijkheden inzake gezondheid en mortaliteit. Zo is al verschillende keren vastgesteld dat kansarme personen een mindere goede gezondheid en een lagere levensverwachting hebben (Deboosere, Gadeyne, 2002; Bossuyt et al., 2004). Ondersterfte bij volwassenen in bepaalde migrantengemeenschappen³⁰ kan dan ook contradictorisch klinken gezien hun vaak ongunstige socio-economisch situatie (Deboosere, Gadeyne, 2002; Eggerickx, Sanderson, 2007; Eggerickx, Hermian et al., 2009). Hoe valt die paradoxale situatie te verklaren? Gadeyne en Deboosere (2004) zien vijf mogelijke verklaringen:

1. Een eerste mogelijke verklaring zijn de problemen met de kwaliteit van de gegevens en vooral dan met de overlijdensverklaring, die de nauwkeurigheid van de resultaten enigszins kunnen vertekenen.
2. De selectie van de migranten is een ander argument dat de ondersterfte van volwassen migranten kan verklaren. De selectie kan gebeuren in de herkomstpopulatie, waar migranten in betere gezondheid zouden verkeren dan niet-migrant. Deze selectie kan ook later gebeuren, met migranten in minder goede gezondheid of die zich minder goed kunnen aanpassen aan het gastland, bij wie de kans groter is dat ze zullen terugkeren.
3. Culturele aspecten die verband houden met levenshygiëne zijn elementen die vaak worden aangehaald om de ondersterfte van volwassen migranten te verklaren. Dit blijkt o.m. uit een geringere tabaks- en alcoholconsumptie, of een betere voeding.
4. Een vierde mogelijke verklaring zijn biologische en genetische factoren, die aan de basis kunnen liggen van o.a. de vatbaarheid voor bepaalde ziektes.
5. Een aantal studies tenslotte wijst op het beschermende effect van sociale netwerken waarin de migranten zich integreren.

De gezondheid van migrantenpopulaties wordt bepaald door een interactie van verschillende factoren, die zich kunnen voordoen in verschillende mate. Toch kan geen exacte verklaring worden gegeven voor die verschillende factoren. Hieronder gaan we op basis van de reeds uitgevoerde studies iets dieper in op de drie eerste verklaringen.

De hypothese van een selectie van migranten in goede gezondheid in het herkomstland kon niet worden weerlegd door Deboosere en Gadeyne (2004) en de momenteel beschikbare gegevens limiteren de onderzoeken die deze hypothese moeten toetsen. Behalve deze selectie in het gastland, dreigt het meten van de mortaliteit van migrantenpopulaties te worden vertekend door het vertrek van personen met een zwakkere gezondheid, of die aan het einde van hun actieve leven zijn (Poulain, M. en Perrin, N., 2002). Deze problematiek van personen die vertrekken verwijst tegelijk naar de hypothese van de selectie van migranten in

³⁰ O.m. Zuid-Europa, de Maghreb en Turkije.

minder goede gezondheid die terugkeren naar hun herkomstland, maar ook naar de problemen met de kwaliteit van de opgegeven informatie. Deboosere en Gadeyne (2004) zijn echter tot de conclusie gekomen dat de hypothese van een terugkeer van migranten in minder goede gezondheid of het nalaten bepaalde sterfgevallen aan te geven (gerelateerd met het aantal personen dat terugkeert en dat niet aangeeft) geen verklaring biedt voor de paradox van de ondersterfte van migranten in België. Door het gebruik van volledige gegevens van het administratieve type, gekoppeld aan gegevens van de volkstelling, kunnen de problemen met de kwaliteit van de gegevens tot het minimum worden beperkt.

Na bespreking van die verschillende verklaringen zijn Deboosere en Gadeyne tot de conclusie gekomen dat de ondersterfte van volwassen migranten die in België wordt vastgesteld voor de periode 1991-1995, vooral te maken had met culturele en gedragsfactoren. De ondersterfte van Turkse mannen valt vooral te verklaren door het geringe aantal zelfmoorden. Ook het geringere alcohol- (verboden door de islam) en tabaksverbruik (ook al ligt dit laatste toch hoog bij Turkse mannen) heeft een gunstige invloed op de mortaliteit van migranten van Turkse herkomst. De geringe mortaliteit als gevolg van borstkanker verklaart grotendeels de ondersterfte van de Turkse vrouwen.³¹

De analyse van de mortaliteit per doodsoorzaak heeft de impact kunnen blootleggen van culturele factoren. Die kunnen worden gekoppeld aan levensgewoonten die eigen zijn aan bepaalde migrantengroepen. Daarbij komen nog de gunstige effecten van de gezondheidsstructuren van het gastland.

Ook al lijkt deze studie een tamelijk idyllisch plaatje te schetsen van de volwassenensterfte bij Turkse migranten, toch zijn er een aantal elementen die dit beeld nuanceren. Om te beginnen ligt de perinatale en kindersterfte bij onderdanen van Turkse herkomst hoger dan bij Belgen (Aelvoet et al., 1998, Maffenini 1980). Ook het geleidelijk aan verdwijnen van bepaalde culturele factoren bij de jongste generaties kan een aanzienlijke impact hebben op de mortaliteit bij die generaties die worden getroffen door kansarmoede (Eggerickx and al., 2009A). De mortaliteit per oorzaak zou moeten worden geanalyseerd op basis van recentere gegevens, waarbij ook een onderscheid moet worden gemaakt tussen de migranten en hun nakomelingen. Die analyses moeten duidelijk maken of de paradox van de ondersterfte bij migranten ook van toepassing is op hun kinderen en of de socio-economisch ongunstigere omstandigheden van de nakomelingen van de uit Turkije afkomstige migranten, geen negatieve invloed zullen hebben op de mortaliteit van die laatsten? Tenslotte gaat die ondersterfte niet altijd gepaard met een betere gezondheidstoestand zoals we hieronder zullen zien. Razum et al. (1998) hebben aangetoond dat het ziektecijfer³² en de mate van arbeidsongeschiktheid bij de in Duitsland verblijvende Turken zeer hoog was, terwijl de mortaliteit relatief laag was.

³¹ De vroegere vruchtbaarheid van die vrouwen zou een verklaring zijn voor de ondersterfte door borstkanker.

³² Het aantal personen dat aan een bepaalde ziekte lijdt tijdens een bepaalde periode.

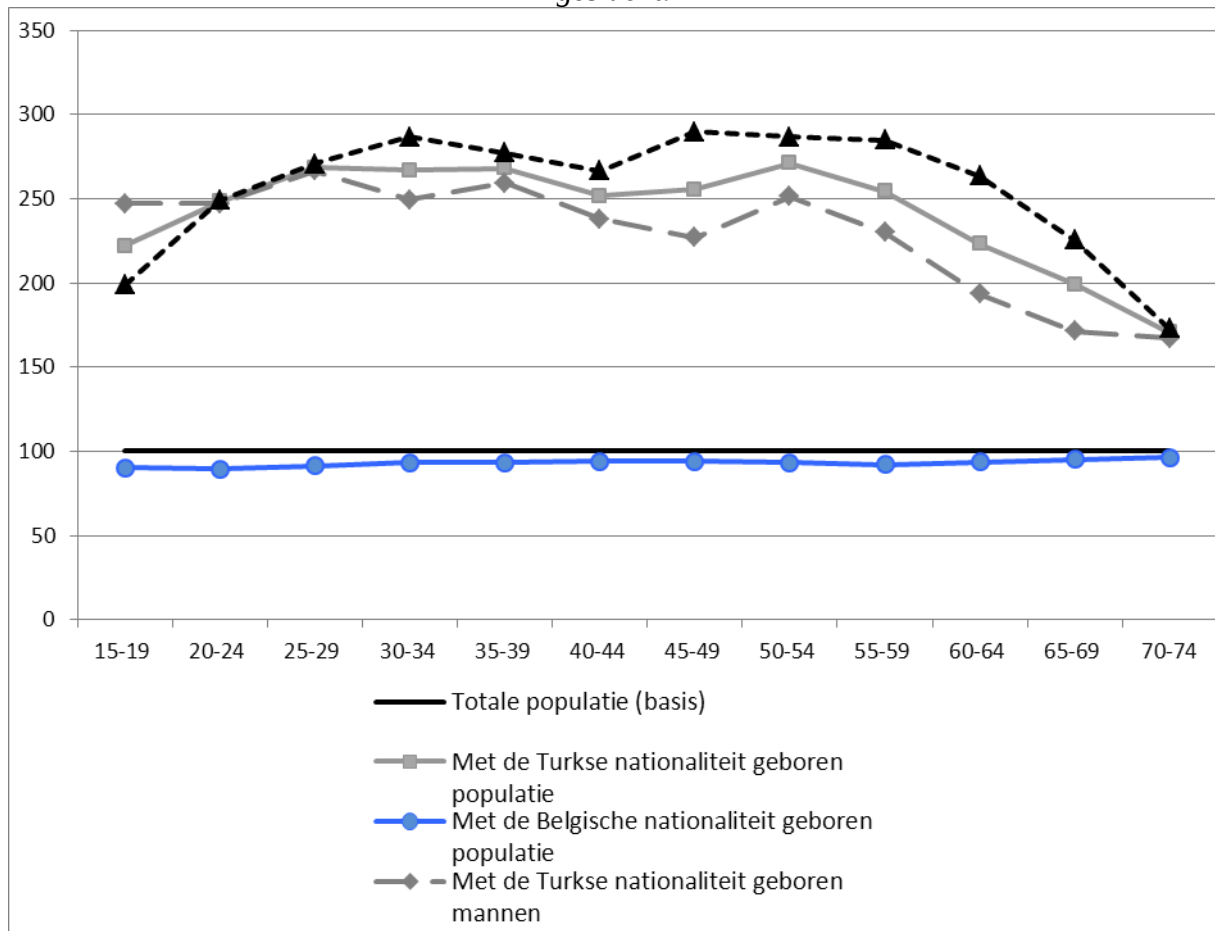
3.2.2. *De als Turk geboren populatie beweert in minder goede gezondheid te zijn*

De gegevens over de gepercipieerde gezondheidstoestand wijzen op een tweede paradox. Volwassen immigranten verklaren namelijk in minder goede gezondheid te zijn ondanks de vaststelling van een geringere relatieve mortaliteit. De basis 100 komt overeen met de toestand van de totale populatie die als referentiepopulatie fungeert. Een index van een subpopulatie boven de 100 betekent een verklaarde gezondheidstoestand die slechter is dan die die is verwacht. Indien de waarde van de index bijvoorbeeld 200 bedraagt, betekent dit dat de kans zich in slechte gezondheid te verklaren 100% hoger is dan het gemiddelde, of twee keer hoger dan voor de totale populatie.

Voor alle leeftijdscategorieën is de gepercipieerde gezondheidstoestand van personen geboren met de Turkse nationaliteit heel slecht, en vooral dan voor personen tussen de 25 en 54 jaar. Het risico op een slecht gepercipieerde gezondheid ligt bij de populatie van Turkse herkomst tussen de 25 en 54 jaar, tussen de 150% en 170% hoger dan het gemiddelde. Vanaf 55 jaar begint de probabiliteit zich in slechte gezondheid te verklaren te dalen, terwijl die probabiliteit in principe stijgt met de leeftijd (Allonier et al. 2008). De gegevens per geslacht tonen aan dat vrouwen van Turkse herkomst vaker verklaren in slechte gezondheid te zijn dan de mannen, en dat die verschillen toenemen met de leeftijd (Figuur 36).

Die enkele vaststellingen wijzen erop dat de paradox van de ondersterfte bij Turkse migranten gepaard gaat met een gepercipieerde slechte gezondheid, die een grotere blootstelling aan bepaalde ziektes tot gevolg kan hebben. Die hoeven niet noodzakelijk tot de dood te leiden maar ze kunnen wel situaties van arbeidsongeschiktheid in de hand werken, die problematisch kunnen zijn voor personen die socio-economisch reeds verzwakt zijn. Daarbij komt nog de cultuur- en taalbarrière en een minder goede kennis van het gezondheidssysteem. Die verschillende vaststellingen roepen een aantal vragen op bij de evolutie van de gezondheidstoestand van de Turkse migrantenpopulatie die kan verslechteren, en zeker nu de eerste generatie, die een aantal socio-economische nadelen verenigt, geleidelijk aan de derde leeftijd bereikt.

Figuur 36. Gestandaardiseerde index van subjectieve slechte gezondheid volgens leeftijd en geslacht.

Bron: Algemene socio-economische enquête 2001, ADSEI

4. Gezinsamenstelling bij Turkse migranten

4.1. Algemene beschouwingen over huishoudens van vreemde herkomst

Tot hier toe was de basiseenheid van onze analyses altijd het individu, maar het is net zo relevant de populatie van Turkse herkomst ook binnen de groep “huishouden” te kaderen. Volgens de ADSEI-instructies voor het invullen van de algemene socio-economische enquête van 2001, bestaat het huishouden uit “*een persoon die gewoonlijk alleen leeft, ofwel twee of meer personen, die al dan niet door familiebanden verbonden, gewoonlijk eenzelfde woning betrekken en er samenleven*” (Deboosere, P., Lesthaeghe, R and al, 2009). Het concept “huishouden” is niet hetzelfde als dat van “familie” die volgens ADSEI bestaat uit “*een wettelijk gehuwd paar, met of zonder ongehuwde kinderen, of uit een vader of moeder met één of verscheidene ongehuwde kinderen*” (Deboosere, P., Lesthaeghe, R and al, 2009). Het huishouden is dus gebaseerd op het begrip van een “gezamenlijke” levensruimte ongeacht het aantal personen en de banden die hen verbinden. Een studie van de huishoudens is belangrijk omdat het individu wordt geïntegreerd in een groep die wordt beschouwd als basiseenheid van de sociale processen. Dit laatste is niet enkel essentieel voor “*het reproductieproces, maar is ook*

de hoeksteen voor de productie, de consumptie en de fiscaliteit” (Deboosere, P., Lesthaeghe, R and al, 2009).

Volgende analyse heeft betrekking op de private huishoudens waarvan het hoofd een Turkse migrant is.³³ Het gezinshoofd is de persoon die gewoonlijk de contacten onderhoudt met de overheden voor huishoudaangelegenheden. Op basis van gegevens uit het Rijksregister kan de grootte van het huishouden worden bepaald (van één tot zes personen en meer), alsook het type huishouden bij de private huishoudens (alleenstaande, koppel, koppel met kind, eenouder, of andere).

In 2005 werden dus 685.000 huishoudens geteld waarvan het hoofd als buitenlander is geboren, of zo’n 16% van de huishoudens in België. Het aantal huishoudens van Turkse herkomst bedroeg 44.700 eenheden, wat overeenkwam met 6,5% van de huishoudens waarvan het hoofd met een buitenlandse nationaliteit is geboren.

4.2. Grootte van de huishoudens en evolutie ervan tussen 1991 en 2006

De grootte van de huishoudens kan in de *tijd* variëren én in functie van de *herkomst* van personen. In 2005 bedroeg de gemiddelde grootte van de huishoudens waarvan het hoofd met de Belgische nationaliteit is geboren, 2,3 personen. Voor huishoudens van vreemde afkomst was dit 2,5 personen en voor huishoudens waarvan het hoofd met de Turkse nationaliteit is geboren, 3,41. Op basis van de evolutie van de grootte van de huishoudens in de tijd, stellen we een daling vast van het gemiddelde aantal personen per huishouden, en dit ongeacht de herkomst van het gezinshoofd (Tabel 6). Deze daling was twee keer zo groot voor huishoudens waarvan het hoofd van Turkse herkomst is (-12,73%), dan voor alle huishoudens (-6,37%).

Tabel 6. Gemiddeld aantal personen per huishouden volgens de nationaliteit bij de geboorte van het gezinshoofd, 1991 en 2005.

	1991	2005	Stijgingspercentage tussen 1991 en 2005
Belgische nationaliteit	2,49	2,32	-6,83%
Vreemde nationaliteit	2,69	2,53	-5,95%
Turkse nationaliteit	3,91	3,41	-12,79%
Totaal aantal gezinshoofden	2,51	2,35	-6,37%

Bron: Rijksregister (berekeningen: UCL)

Tussen 1991 en 2005 is het aantal huishoudens van één à vier personen waarvan het hoofd is geboren met de Turkse nationaliteit, verhoudingsgewijs groter geworden. De grootste stijging wordt vastgesteld voor de huishoudens van twee personen, gevolgd door die van drie, één en vier personen (Tabel 7). Het aantal huishoudens van vijf personen en vooral die van zes personen en meer daarentegen, is fel geslonken. Zowel voor de huishoudens van Belgische als voor die van vreemde herkomst, stellen we een

³³ Onze analyse heeft betrekking op private huishoudens. Er bestaan ook collectieve huishoudens waarvan personen in rusthuizen, psychiatrische ziekenhuizen, gevangenissen, enz. deel uitmaken.

toename vast van de kleinere huishoudens, terwijl het aantal huishoudens van drie personen en meer is verminderd. Het kleiner worden van de huishoudens kan te wijten zijn aan een daling van de vruchtbaarheid die bij jongere generaties wordt vastgesteld. Tussen de generaties 1937-1941 en 1957-1961 is het aantal vrouwen dat vier kinderen of meer heeft gehad, gedaald van 81% naar 48% (Cfr. 3.1.1).

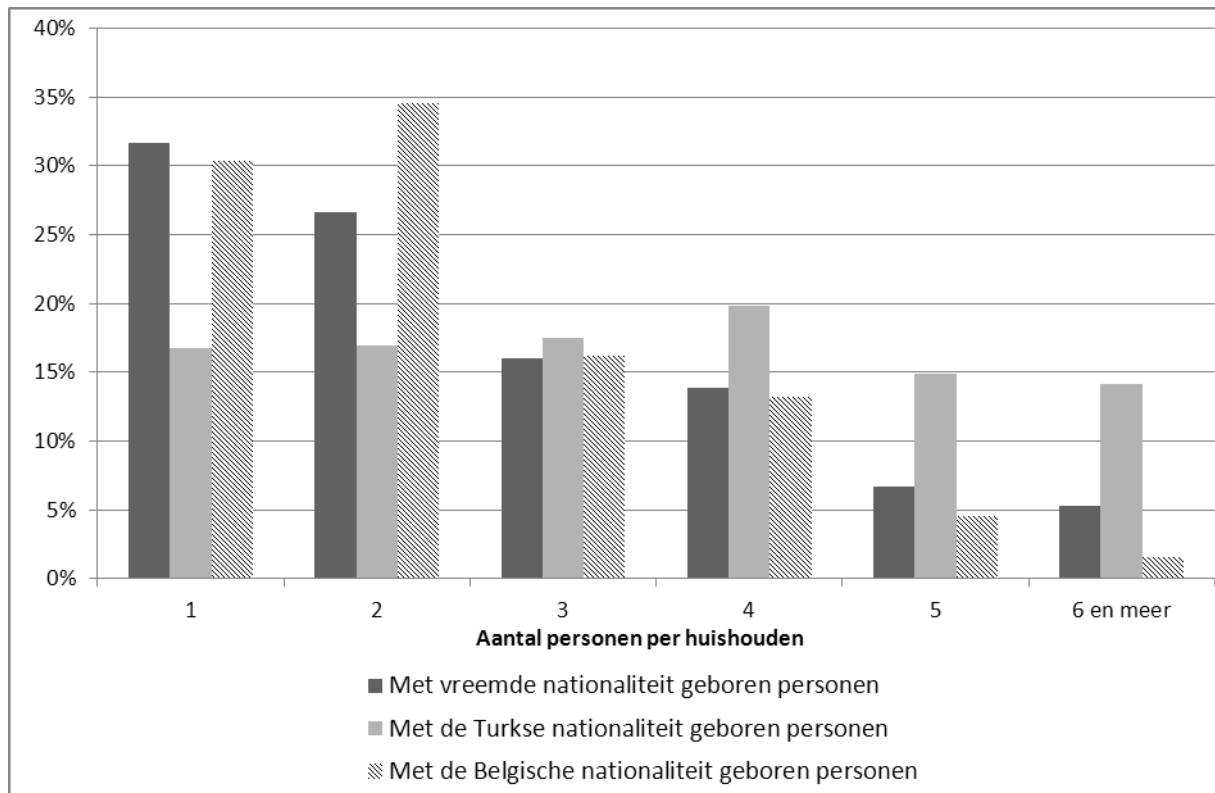
Het kleiner worden van de huishoudens leidt tot de vaststelling dat jongere vrouwen, en vooral dan de vrouwen die in België zijn opgegroeid (de tweede, en zelf derde generatie), kleinere gezinnen hebben dan hun ouders (Schoenmaeckers and al. 1999). Ondanks een daling van de vruchtbaarheid en de kleinere huishoudens, moeten we toch vaststellen dat de samenstelling van de huishoudens van Turkse herkomst bepaalde specifieke kenmerken behouden. Zo wordt begin 2005 een oververtegenwoordiging vastgesteld van huishoudens van vier personen en meer, en een ondervertegenwoordiging van alleenstaanden en huishoudens van twee personen (Figuur 37). De laatste gegevens waarover we beschikken over de huishoudens beperken zich tot 2005, wat vragen doet rijzen over de meer recente evolutie van de grootte van de huishoudens: is het aantal grote huishoudens (meer dan vijf personen) nog gedaald? Wat is de impact van de veroudering van de populatie op de grootte van de huishoudens?

Tabel 7. Spreiding van de huishoudens volgens hun grootte en de herkomst van het gezinshoofd, 1991 en 2005 (in %).

Grootte van het huishouden	1		2		3		4		5		6	
	1991	2005	1991	2005	1991	2005	1991	2005	1991	2005	1991	2005
Met buitenlandse nationaliteit geboren gezinshoofden	28,4	31,6	24,5	26,6	17,4	16,0	16,0	13,8	7,2	6,7	6,5	5,3
Met Belgische nationaliteit geboren gezinshoofden	25,7	30,3	32,3	34,5	19,1	16,1	15,3	13,1	5,5	4,5	2,1	1,5
Met Turkse nationaliteit geboren gezinshoofden	13,9	16,8	11,0	16,9	13,9	17,5	18,2	19,8	17,4	14,9	25,6	14,1
Totaal aantal gezinnen	26,0	30,5	31,4	33,2	18,9	16,1	15,4	13,2	5,7	4,8	2,6	2,1

Bron: Rijksregister (berekeningen: DEMO-UCL)

Figuur 37. Spreiding van de grootte van de huishoudens volgens de nationaliteit van herkomst van het gezinshoofd in 2005

Bron: Rijksregister ADSEI

Berekeningen: DEMO-UCL

4.3. Type van huishoudens en de evolutie ervan tussen 1991 en 2006

De typologie van de huishoudens die we voor deze analyse hanteren is opgebouwd door het ‘Centre de recherche en démographie et sociétés (Demo)’ van de UCL. “Koppels” verwijzen hier naar zowel gehuwde personen, als ook samenwonenden. In de categorie “andere” zitten huishoudens met atypische structuren zoals driegegeneratiehuishoudens, of broers, zussen, neven, nichten, ooms en tantes die samenleven.

In 2005 waren de huishoudens van koppels met kind(eren) goed voor 46% van de huishoudens van Turkse herkomst (Tabel 9). Dit type huishouden is ook dominant aanwezig bij groepen uit het Middellandse-Zeebekken en uit Zuid-Europa, zoals de Marokkanen, Italianen, Portugezen, Spanjaarden en Grieken. Het gaat hier om relatief oude immigratielanden die van de gezinshereniging gebruik hebben kunnen maken (Eggerickx, T., 2010). Deze oververtegenwoordiging van koppels met kind(eren) wordt voor alle leeftijdsgroepen vastgesteld. De huishoudens van Turkse herkomst die in koppel leven zijn enkel oververtegenwoordigd bij de -20-jarigen. Deze vaststellingen bevestigen dat er vroeger wordt gehuwd in de Turkse gemeenschap en dat over het algemeen kort daarna het ouderschap volgt (cfr. 3.1.2). Uit de gegevens waarover we beschikken kunnen we evenwel niet de matrimoniale status van het koppel opmaken. Toch is aangetoond dat samenwoning bij de Turkse migrantenpopulatie bijna onbestaande is (Deboosere, P., Lesthaeghe, R and al, 2009).

Tussen 1991 en 2005 stellen we een gevoelige daling van 65% naar 46% (Tabel 9) vast van het aantal huishoudens van Turkse herkomst van het type “koppel met kind(eren)”. Deze daling was het meest opvallend bij jonge huishoudens van <20-jarigen en in de leeftijdscategorie 20-44 jaar. Daarnaast is het aantal huishoudens van het type “koppels” in beide leeftijdscategorieën aanzienlijk gestegen. Die resultaten tonen aan dat jonge koppels van Turkse herkomst geboortes uitstellen.

Opvallend is het hogere aantal eenouderhuishoudens in de Turkse gemeenschap in 2005, in verhouding tot zulke huishoudens van Belgische herkomst. Tussen 1991 en 2005 is het aantal eenouderhuishoudens in de Turkse gemeenschap bijna verdubbeld als gevolg van de stijging van het aantal alleenstaande ouders bij de 20-44-jarigen (Tabel 9). Dit moet enigszins worden genuanceerd omdat we niet kunnen uitsluiten dat er zich een vertraging voordoet bij de registratie van huwelijken met Turken uit Turkije en bij de regularisatie van de administratieve situatie van één van beide partners (Lesthaeghe en Deboosere, 2009). Tenslotte kan ook niet worden uitgesloten dat scheiding aan de basis ligt van de vorming van bepaalde eenouderhuishoudens. Ook al ligt het aantal echtscheidingen lager voor personen van Turkse herkomst, toch kan de herkomst van de partner deze vaststelling enigszins bijstellen. Heterogene huwelijken in termen van herkomst en plaats van socialisering verhogen immers het risico op een echtscheiding (Corijn M., 2009). Het aantal scheidingen blijft het hoogst voor de heterogene huwelijken³⁴ met een persoon van Belgische herkomst of uit West-Europa (Corijn M., 2009; Eeckhaut et al. 2011). Ook is vastgesteld dat het risico op scheiding hoger is bij huwelijken tussen een Turkse migrant die in België verblijft en een partner uit het herkomstland, vooral dan voor de meer recente huwelijken. Die verhoogde probabiliteit op scheiding wordt vooral vastgesteld voor huwelijken die vanaf de jaren 1990 zijn afgesloten en voor huwelijken met mannelijke migranten (Corijn M., 2009). Zoals reeds gezegd (cfr. 2.2.3), beantwoordt huwelijksmigratie aan functionele strategieën van personen met ervaringen en verwachtingen die sterk kunnen verschillen en die huwelijken kunnen ondermijnen (Timmerman, 2006).

Ook wordt een predominantie vastgesteld van huishoudens van Turkse herkomst van het type “Andere”. Vaak gaat het om huishoudens die zijn gevormd door leden van de brede familie, maar soms ook om collectieve huishoudens zoals rusthuizen. Opvallend binnen de Turkse gemeenschap is ook het hoge aantal huishoudens van meer dan één generatie, terwijl het aantal oudere personen in collectieve huishoudens gering blijft (Lesthaeghe en Deboosere, 2009). De categorie “Andere” is er tussen begin van de jaren 1990 en 2005 sterk op vooruitgegaan, vooral door de toename van dit type huishoudens bij de 45-plussers (Tabel 9). We stellen dus een zekere vorm van solidariteit vast in dat type huishouden, waarbij sommige gezinsleden worden opgevangen wanneer ze alleenstaand zijn. Dit zou ook een verklaring kunnen zijn voor een daling van het aantal alleenstaanden bij de 65-plussers.

³⁴ Dat soort heterogene huwelijken is eerder zeldzaam in de Turkse gemeenschap. In 2006 ging het slechts in 9% van de huwelijken van de als Turk geboren personen geboren om een heterofoon huwelijk (ofwel met een Belg, ofwel met een persoon met een andere vreemde nationaliteit).

In 2005 stellen we ook vast dat in vergelijking met de populatie van Belgische herkomst, de met de Turkse nationaliteit geboren alleenstaande personen ondervertegenwoordigd zijn, ongeacht de leeftijdscategorie. Tussen 1991 en 2005 is het aantal alleenstaanden evenwel licht toegenomen in de groepen van 20-44-jarigen en 45-64-jarigen (Tabel 9). Opvallend is ook dat aan het begin van de jaren 1990, het aantal alleenstaande vrouwen bijna onbestaand was, terwijl ze in 2001 al de helft hadden bereikt van het Belgische gemiddelde (Lesthaeghe en Deboosere, 2009). Ook al blijft de alleenstaande ondervertegenwoordigd in de Turkse gemeenschap, toch lijkt het aantal toe te nemen, vooral dan bij de vrouwelijke populatie. Het zou interessant zijn factoren naar voor te kunnen schuiven die die stijging van het aantal alleenstaande vrouwen van Turkse herkomst verklaart. Zit er een soort administratieve strategie achter om bepaalde sociale steunmaatregelen te verkrijgen, of gaat het om een laattijdige administratieve aangifte van de echtgenoot? Behalve pistes die te maken hebben met de registratie van personen, mogen we de gevolgen van het stijgend aantal echtscheidingen in huwelijken met migranten uit de herkomstlanden niet onderschatten, of ook van de opkomst van een aantal postmoderne en meer individualistische waarden.

Tabel 9. Spreiding van het type huishouden in 1991 en 2005 per leeftijd en volgens de nationaliteit bij de geboorte van het gezinshoofd (in %)

Huishoudens van Turkse herkomst	Alleenstaand		Koppel		Koppel met kind(eren)		Eénouder		Andere	
	1991	2005	1991	2005	1991	2005	1991	2005	1991	2005
-20 jaar	70,6	68,3	8,3	19,8	8,7	4,4	7,7	4,8	4,7	2,7
20-44	13,6	17,9	6,1	10,2	69,6	50,4	6,0	12,6	4,7	8,9
45-64	8,0	11,4	11,5	11,2	58,9	42,8	6,4	8,6	15,2	26,0
65 jaar en meer	39,4	18,5	31,4	36,5	18,7	18,4	1,9	4,5	8,6	22,1
Totaal	13,9	16,8	7,9	12,1	64,8	46,4	6,1	11,2	7,3	13,6
Huishoudens van Belgische herkomst										
	1991	2005	1991	2005	1991	2005	1991	2005	1991	2005
-20 jaar	82,0	77,3	6,8	7,9	2,9	3,5	3,7	7,6	4,6	3,7
20-44	17,8	25,3	15,9	16,1	54,9	44,6	8,8	11,6	2,7	2,5
45-64	18,7	23,9	31,0	29,2	36,4	33,3	7,5	9,1	6,5	4,5
65 en meer	45,9	43,9	37,9	41,8	6,0	5,3	5,4	5,1	4,9	3,8
Totaal	25,7	30,3	26,7	28,2	35,6	29,1	7,4	8,8	4,5	3,6

Bron: Rijksregister (Berekeningen: UCL)

Conclusies

De Turkse migratie in België is reeds vaak bestudeerd door verschillende disciplines in de sociale wetenschappen. Deze bijdrage had als doel een overzicht te geven van de demografische gegevens met betrekking tot de Turkse migrantenpopulatie. Op basis van een analyse van die gegevens, gekoppeld aan reeds uitgevoerde studies, kan een synthese worden gemaakt van de demografie van die populatie. De elementen die uit de analyse en de interpretatie van de demografische gegevens zijn gekomen, zijn de volgende.

Eerst en vooral kan de geschiedenis van de Turkse immigratie richting België niet los worden gezien van de socio-economische context in Turkije en België, noch van het migratiebeleid gevoerd door deze landen. In Turkije heeft de landbouwhervorming in de jaren 1950 tot een economische uitsluiting geleid van tal van plattelandsbewoners die zich niet hebben kunnen integreren in de ontluikende industriële sector. Door de sterke vraag naar arbeidskrachten in de Belgische mijn- en industriële sector aan het begin van de jaren 1960 én het moeilijk rekruteren in Europese landen die traditioneel buitenlandse werknemers leverden, was de Belgische Staat verplicht in andere gebieden te gaan rekruteren. De Turkse emigratie richting België is in die context tot stand gekomen. In 1963 kwamen de eerste werknemers met de Turkse nationaliteit in België aan en in juli 1964 werd een bilateraal akkoord tussen Turkije en België ondertekend dat de migratiestromen moet organiseren. Tijdens die periode (1963-1974) kaderde de rekrutering van buitenlandse arbeidskrachten binnen een tewerkstellingsbeleid op korte termijn, waarbij die rekrutering kon worden afgeremd in periodes van zwakke economische conjunctuur. Daarnaast werd gezinshereniging van bij de ondertekening van het bilaterale akkoord aangemoedigd om de arbeidskrachten, voor wie ook veel belangstelling was vanuit de mijn- en industriële sector in onze buurlanden, aan België te binden.

Na de beslissing van de Belgische overheid in 1974 om de grenzen voor de arbeidsmigratie te sluiten, gaat de migratie vanuit Turkije andere vormen aannemen. Sindsdien is gezinsmigratie de belangrijkste manier om België legaal binnen te komen, eerst via gezinshereniging van werknemers en daarna via huwelijksmigratie voor gezinsvorming. De sterke banden tussen de gemeenschap in de herkomstregio en die in België zorgen ervoor dat huwelijksmigratie voor onderdanen met de Turkse nationaliteit de eerste immigratiereden blijft. Opvallend is ook de opkomst van asielmigratie tijdens de jaren 1980 en 1990 die heeft geleid tot een diversificatie van de kenmerken van de populatie van Turkse herkomst die in België verblijft.

Behalve een studie naar de instroom, hebben we er ook op gewezen dat de immigranten met de Turkse nationaliteit weinig geneigd zijn terug te keren. Om dit te verklaren werden een aantal hypothesen naar voor geschoven: (i) de beperking van de toegang tot verblijf kan personen ervan weerhouden naar hun herkomstland terug te keren, (ii) gezinsmigratie blijft de belangrijkste manier om België legaal binnen te komen waardoor men minder geneigd is om terug te keren na het stichten van een gezin en (iii) de middelen tot integratie, zoals het verwerven van de Belgische nationaliteit, versterken de banden met het gastland, waardoor de probabiteit dat mensen terugkeren ook vermindert. Naast die hypothesen mogen we ook niet vergeten dat niet alle personen

die terugkeren dit ook aangeven en dat er tussen beide landen vermoedelijk een sterke pendelmobiliteit bestaat.³⁵

Emigranten met de Turkse nationaliteit zijn afkomstig uit een beperkt aantal provincies (vooral Centraal-Anatolië) en onderhouden nauwe banden met hun herkomstregio. Zo weerspiegelt de verdeling van de populatie van Turkse herkomst in België de geografische verdeling in de herkomstlanden. De eerste migranten met de Turkse nationaliteit in België hebben zich in de mijn- en industriebekkens gevestigd. Ook al blijft er nog altijd een sterke concentratie van met de Turkse nationaliteit geboren populatie in die regio's, toch stellen we vast dat migranten die in het recentere verleden zijn toegekomen, eerder geneigd zijn naar grote stadscentra te trekken waar zich na de sluiting van de mijnen en het verval van de industrie, nieuwe economische mogelijkheden aandienden. Voorts hebben we ook gewezen op een sterke concentratie van die populatie op gemeentelijk niveau, wat kan worden verklaard door de nauwe banden binnen de Turkse gemeenschap zelf in België. Studies hebben aangetoond dat die concentratie nog sterker wordt naarmate we afzakken naar kleinere territoriale gebieden zoals wijken (Kesteloot, 1999, 2006).

Door de evolutie van deze migratiedynamiek bedroeg de met de Turkse nationaliteit geboren populatie aan het begin van het jaar 2010, 152.000 personen. Deze populatie is goed voor 1,4% van de Belgische populatie en het gaat om de 5de populatie van vreemde herkomst indien we rekening houden met de nationaliteit bij de geboorte van de personen. De vier eerste groepen zijn resp. de Marokkanen (280.000), de Italianen (271.000), de Fransen (191.000) en de Nederlanders (163.000). Onder impuls van de hervormingen van het nationaliteitsrecht, is de met Turkse nationaliteit geboren populatie geleidelijk aan Belg geworden. Zo had begin 2010, niet minder dan 74% van die populatie reeds de Belgische nationaliteit verworven. Een tweede gevolg van die hervormingen was dat steeds meer afstammelingen van immigranten met de Belgische nationaliteit worden geboren. Op basis van de variabele "nationaliteit bij de geboorte" is het dan ook niet langer mogelijk de volledige Turkse migrantenpopulatie in kaart te brengen.

Deze met de Turkse nationaliteit geboren populatie concentreert zich vooral in de jonge actieve leeftijdsgroepen, ook al zien we dat de eerste generatie geleidelijk aan de derde leeftijd bereikt. We wijzen erop dat de statistieken die gebruik maken van de variabele "nationaliteit bij de geboorte" geen rekening houden met de steeds talrijker wordende afstammelingen van migranten, waardoor de veroudering van de met de Turkse nationaliteit geboren populatie versnelt. Samengevat kunnen we dus stellen dat de Turkse migrantenpopulatie demografisch dynamisch is in de zin dat ze zich in de jonge actieve leeftijdsgroepen concentreert en in de leeftijdsgroepen waar de vruchtbaarheid belangrijk blijft. Naast die demografische dynamiek, wijzen talrijke studies echter ook op de ongunstige positie van de populatie van Turkse herkomst op de arbeidsmarkt en op vlak van onderwijs (Feld 2010; Heath et al. 2008; Martiniello, Rea en Dassetto 2007; Neels 2000; Phalet, Deboosere en Bastiaenssen 2007; Phalet en Swyngedouw 2003; Timmerman, Vanderwaeren en Crul 2003). Rekening houdend met de vaststelling dat het om een demografisch dynamische populatie gaat, die tot de meest kansarme sociale groepen behoort (Eggerickx et al., 2009A), dient erop te worden

³⁵ Die mobiliteit is momenteel moeilijk te kwantificeren op basis van de gegevens waarover we beschikken.

gewezen dat de socio-economische integratie van deze populatie die hier duurzaam is gevestigd, een prioritaire uitdaging moet blijven voor de Belgische overheden.

Vruchtbaarheid is een centrale component van de demografische dynamiek van een populatie zoals die van de Turkse migranten. We hebben er ten eerste op gewezen dat de vruchtbaarheidsintensiteit van de vrouwen van Turkse herkomst hoger blijft dan die van de Belgische vrouwen. Toch hebben de transversale gegevens een nogal opvallende daling aangetoond van de vruchtbaarheid tijdens de jaren 1980 en 1990. Die vaststelling geldt ook wanneer we de opeenvolgende generaties vrouwen van Turkse herkomst in aanmerking nemen: de vruchtbaarheidsintensiteit voor jongere generaties is geringer. We hebben vervolgens ook vastgesteld dat de vruchtbaarheid van personen van Turkse herkomst die in België verblijven niet in tegenspraak is met de hypothese van een convergentie van vruchtbaarheidsgedragingen in de richting van de vrouwen uit het herkomstland (socialiseringshypothese). We stellen immers vast dat zowel de intensiteit, als de kalender van de vruchtbaarheid van de met de Turkse nationaliteit geboren in België verblijvende vrouwen in de lijn liggen van de tendensen die in Turkije worden vastgesteld. De studie van de vruchtbaarheidskalender heeft ook gewezen op het vroege tijdstip van de geboortes bij de vrouwen van Turkse herkomst en een verhoogde geboortecontrolé na 30 jaar. Toch lijkt dit vroege tijdstip van geboortes op termijn af te nemen. Die analyses onderstrepen tenslotte ook de noodzaak een beter inzicht te krijgen in de vruchtbaarheidsgedragingen. Zo zou het interessant zijn om analyses uit te voeren die rekening houden met de plaats van socialisering en met de verschillende generaties Turkse migranten. Daarnaast zou het ook interessant zijn om vruchtbaarheidsgedragingen te analyseren rekening houdend met het type huwelijk: (i) huwelijk met een man uit het herkomstland, (ii) met een vrouw uit het herkomstland, (iii) met een persoon uit West-Europa, of (iv) met een partner uit de Turkse migrantengemeenschap die in België verblijft.

Onderzoek naar de gezinssamenstelling waarvan het hoofd met de Turkse nationaliteit is geboren, levert resultaten op die in de lijn liggen van de evoluties die zijn vastgesteld voor de vruchtbaarheid van de vrouwen van Turkse herkomst. De gegevens wijzen op het proportioneel kleiner worden van de zeer grote huishoudens tussen 1991 en 2005. Daaruit blijkt een zekere voorkeur van de jongere generaties voor kleinere gezinnen. Vervolgens hebben we een proportionele achteruitgang vastgesteld van het aantal jonge huishoudens met kinderen, die voortaan kiezen voor een huwelijk zonder kinderen. Deze tendens ligt in de lijn van een zekere achteruitgang van de vruchtbaarheidskalender binnen het huwelijk. Tenslotte wijzen we nog op de stijging van het aantal alleenstaanden en eenouderhuishoudens. Deze vaststelling kan verband houden met de groeiende kans op scheiding de laatste jaren, binnen huwelijken met een partner uit het herkomstland. Het type huishouden dat echter binnen de gemeenschap van Turkse herkomst dominant aanwezig is, blijft toch het huwelijk met kind(eren), terwijl het belang van de huishoudens van het type “andere” te maken lijkt te hebben met een soort familiale solidariteit, met vooral oudere personen.

Bibliografie

- “Akkoord tussen België en Turkije betreffende de tewerkstelling van Turkse werknemers in België, protocol en bijlagen, ondertekend te Brussel op 17.02.1964, goedgekeurd door de wet van 13.12.1976”, in *Belgisch Staatsblad*, 17.06.1977
- Adam I., Ben Mohammed N., Kagne B., Martiniello M. en Rea A., 2002, *Histoires sans papiers*, Bruxelles, Editions VISTA, Collection Vista Citoyenne, 227 p.
- Ahmad F., 1993, *The making of modern Turkey*, Routledge, 250 p.
- Akgunduz A., 2008, *Labour Migration from Turkey to Western Europe, 1960-1974*, Ashgate Publishing Company, 234 p.
- Apparicio, Philippe, 2000, “Les indices de ségrégation résidentielle : Un outil intégré dans un système d’information géographique”, *Cybergeo* 134. Online: <http://www.cybergeo.eu/index12063.html>
- Arango J., 2000, “Expliquer les migrations : un regard critique”, in “la migration internationale en 2000”, *Revue internationale des sciences sociales*, september 2000, nr. 165, Unesco/7res, p. 329.
- Bastenier A. en Dassetto F.. 1993. *Immigration et espace public. La contreverse de l'intégration*. Paris: L'Harmattan.
- Bayar A., Ertorun L. en Kisacik F., 2004, “Un aperçu économique de l’immigration turque”, *Histoire des étranger et de l’immigration en Belgique de la préhistoire à nos jours*, sous la direction Anne Morelli, Editions Couleur Livres, Charleroi, 416 p.
- Belgian Contact Point of the European Migration Network, 2005, *Illegally Resident Third Country Nationals in Belgium (State approaches towards them and their profile and social situation)*, september 2005, Brussel, www.dofi.fgov.be, 137 p.
- Caestecker F., Lievens J., Van de Putte B., Desmet G., Leys D. en Ronsijn W.. 2011. "Partnarmigratie van derdelanders naar Vlaanderen en Brussel. Een kwantitatieve en kwalitatieve studie in opdracht van de Vlaamse Overheid en het Europees Integratie Fonds." Universiteit Gent.
- Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding, 2009A, *Jaarverslag Migratie 2008*, www.diversiteit.be, Brussel, 178 p.
- Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding, 2010, *Migraties en migrantenpopulaties in België*, www.diversiteit.be, Brussel, 171 p.
- Centre de Relations Européennes (CRE), 2000, *Sociographie de la population Turque et d’origine turque : quarante ans de présence en Belgique (1960-2000)*,

Ed. Européennes S.A., Bruxelles, 230 p.

- Corijn M., 2009, "Divorce among Turkish and Moroccan marriage migrants in Flanders (Belgium)." in *Seventh Meeting of the European Network for the Sociological and Demographic Study of Divorce*. Antwerp, p. 22.
- Courbage Y., 2002, "Aspects quantitatifs, fécondité, nuptialité, mortalité, structure par âge et sexe", in *les caractéristiques démographiques des populations immigrées*, Etudes démographiques n°38, Editions du Conseil de l'Europe, 595 p.
- Courgeau D. en Lelièvre E., 2003, "Les motifs individuels et sociaux des migrations", in, Caselli G., Vallin J. en Wunsch G., *Démographie : analyse et synthèse, les déterminants de la migration*, Vol IV, L'institut National d'Etudes Démographiques, Paris, pp. 147-169.
- Damas H., Wattelar C. en Poulain M., (1987), *Démographie. La Belgique en 43 arrondissements*, Bruxelles 265 p.
- Dassetto F., 2001, *Migrations, sociétés et politiques : Belgique, Europe et les nouveaux défis*, Coll. Sybidi Papers n°25, Academia-Bruylant, Louvain-la-Neuve, 143 p.
- Deboosere P., Lesthaeghe, R et al ., 2009, *Enquête socio-économique de 2001, Monographie des Ménages et familles en Belgique*, n°4, publié par la DG-SIE, www.statbel.fgov.be, 187 p.
- Deboosere P. en Gadeyne, S., "La sous-mortalité des immigrés adultes en Belgique : une réalité attestée par les recensements et les registres", *Population*, 2005/5 Vol. 60, INED, pp. 765-811.
- Eeckhaut M.C.W., Lievens J., Van de Putte B. en Lusyne P., 2011. "Partner Selection and Divorce in Ethnic Minorities: Distinguishing Between Two Types of Ethnic Homogamous Marriages1." *International Migration Review* 45(2):269-296.
- Eggerickx T., Christian K., Michel P. et al., 1999, *La population allochtone en Belgique*, Monographie n°3 du recensement du 1er mars 1991, Institut National de Statistique, Bruxelles, 260 p.
- Eggerickx T. en Perrin N., 2004, Les comportements de fécondité des populations de nationalité étrangère en Belgique (1992-1996), in Brunet G., Oris M. en Bideau A., *Les minorités. Une démographie culturelle et politique, XVIIIe-XXe siècles*, Bern, Peter Lang, pp. 287-322 (Population, Famille et Société, vol 2).
- Eggerickx T., Gaumé C. en Hermia J.-P., 2002, "Dissolution des couples et devenir des enfants : une analyse de cheminement migratoire", in *Enfants d'aujourd'hui. Diversité des contextes, pluralité des parcours*, Paris, INED, pp. 140-156.

- Eggerickx T. en Sanderson J-P, 2007, “Les inégalités spatiales de mortalité en Belgique de 1980 à 2005”, Démographie et santé, 14e colloque national de démographie de la CUDEP, Bordeaux 21 - 24 mai 2007.
- Eggerickx T., Hermia J.-P., Kesteloot C., De Maesschalck F., Gerber P., Lord S. en Sohn C., 2009A, *DESTINY. Analyse spatiale et longitudinale des inégalités sociales en Belgique et au Luxembourg*. Rapport de la première phase du projet', Politique Scientifique Fédérale, Bruxelles.
- Eggerickx T., Wets J., Bahri A., Perrin N. en Steenssens K., 2009B, *Migrations internationales et population d'origine étrangère en Belgique*, Monographie 3 de l'Enquête socio-économique de 2001, DGSIE, Bruxelles, 230 p. (nog te verschijnen).
- Feld S., 2010. *La main-d'oeuvre étrangère en Belgique*. Louvain-la-Neuve: Academia-Bruylant.
- Flahaux M.-L., Beauchemin C. en Schoumaker B., 2010, “Partir, revenir : tendance et facteurs des migrations africaines intra et extra-continentales”, *MAFE Working Paper* 7, 24 p.
- Gauthier A., 1999, “Isolement social et santé mentale”, in Bawin-Legros, B. (ed.), *Familles, mode d'emploi. Étude sociologique des ménages belges*, De Boeck Université, pp. 219-240.
- Grimmeau J-P., 2004, “Vagues d'immigration et localisation des étrangers en Belgique”, *Histoire des étrangers et de l'immigration en Belgique de la préhistoire à nos jours*, sous la direction A. Morelli, Editions Couleur Livres, Charleroi, 416 p.
- Heath, A., Rothon C., en Kilpi E., 2008. "The Second Generation in Western Europe: Education, Unemployment, and Occupational Attainment." *Annual Review of Sociology* 34:211-235.
- Kesteloot C., 2006, “La répartition géographique de l'immigration étrangère : fondements, dynamiques et conséquences sociales”, *Penser l'immigration et l'intégration autrement*, sous la direction de B. Khader, M. Martiniello, A. Rea et C. Timmermans, Une initiative belge Inter-universitaire, Bruxelles, Ed. Bruylant, pp. 73-103.
- Khoojinian, M., 2006. "L'Accueil et la stabilisation des travailleurs immigrés turcs en Belgique, 1963-1980 " *Cahiers d'Histoire du Temps Présent* n°17, pp. 73-116.
- Khoojinian, M., 2007. "Fixer la main-d'oeuvre turque en Belgique : la tâche d'un mensuel officiel (1964-1970)." *Revue belge d'histoire contemporaine* vol. XXXVII (3-4).
- Kulu H., 2004, "Migration and Fertility : Competing Hypotheses Re-examined",

European Journal of Population, vol. 21, pp. 51-87.

- Lesthaeghe, R. en J. Surkyn, 1995. "Heterogeneity in Social Change: Turkish and Moroccan Women in Belgium." *European Journal of Population / Revue Européenne de Démographie* 11(1):1-29.
- Lievens, J., 1999. "Family-Forming Migration from Turkey and Morocco to Belgium: The Demand for Marriage Partners from the Countries of Origin." *International Migration Review* 33(3):717-744.
- Lievens J., 2000, "The third wave of immigration from Turkey and Morocco : determinants and characteristics", in Lesthaeghe, R., *Communities and generations: Turkish and Moroccan population in Belgium*, edited by R. Lesthaeghe. Ch 3, Brussels & The Hague, and VUB Press, pp. 95-128.
- Poulain M. en Perrin N., 2002, "Caractéristiques démographiques des populations issues de l'immigration en Belgique, *Les caractéristiques démographiques des populations immigrées*, Etude démographique n°38, Ed. Du Conseil de l'Europe, 609 p.
- Manço, A., 2000. *Sociographie de la population Turque et d'origine turque : quarante ans de présence en Belgique (1960-2000)*. Bruxelles: Centre des relations Européennes.
- Martens A., 1976, *Les immigrés: flux et reflux d'une main-d'œuvre d'appoint*, Presse Universitaire de Louvain, Louvain, 208 p.
- Martens A., 2004, "L'immigration marocaine et la politique de mains d'œuvre en Belgique", in Ouali N., *Trajectoires et dynamiques migratoires de l'immigration marocaine en Belgique*", Academia Bruylant, pp. 251-281.
- Martiniello M., Rea A. en Dassetto F., 2007, *Immigration et intégration en Belgique Francophone. Etat des savoirs*, Academia Bruylant, Louvain-la-Neuve, 590 p.
- Martiniello M., Rea A., Timmerman C. en Wets J., 2010. *Nouvelles migrations et nouveaux migrants en Belgique*. Gent: Academia Press, 339 p.
- Neels K., 2000. "Education and the transition to employment: young turkish and morocca adults in Belgium." in *Communities and Generations: Turkish and Moroccan Populations in Belgium*, edited by R. Lesthaeghe. Brussels: VUBPress, pp. 242-278.
- OESO (1991), "L'évolution de la fécondité des étrangers et des nationaux dans les pays de l'OCDE", *Les migrations. Aspects démographiques*, Paris, pp. 31-44.
- Perrin N., "Vieillissement de la population et phénomène migratoire.... Chiffres et évolution", 2009, in *Vieillissement et migration, Revue l'Observatoire*, n°61.
- Perrin N., 2008, *Demandeurs d'asile, réfugiés et apatrides en Belgique : un*

essai de démographie des populations demandeuses ou bénéficiaires d'une protection internationale, verslag voor het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding, www.diversiteit.be, 90 p.

- Perrin N., 2007, "Aperçu des données statistiques disponibles sur la délivrance et le refus des visas", *Revue du droit des étrangers*, n°143, pp. 138-146.
- Perrin N., Dal L. en Poulain M., 2007, *Appréhender "objectivement" les origines en Belgique : alternatives méthodologiques et implications statistiques*, acte de colloque : Statistiques sociales et diversité ethnique : doit-on compter, comment et à quelles fins?, Montréal, 20 p.
- Perrin N. en Schoonvaere Q., 2009, *National Data Collection, Systems and Practices: Belgium Country report*, www.prominstat.eu, 22 p.
- Perrin N., 2005, "Les déterminants individuels du retour ou de la pérennisation de l'immigration : une analyse du cheminement des immigrants dans les années 1990 en Belgique", Communication présentée au colloque international de Budapest, 20-24 septembre 2004, *Les migrations internationales. Observation, analyse et perspectives*, AIDELF, 15 p.
- Phalet K., Deboosere P. en Bastiaenssen V., 2007. "Old and new inequalities in educational attainment - Ethnic minorities in the Belgian Census 1991-2001." *Ethnicities* 7(3):390-415.
- Phalet K. en Swyngedouw M.. 2003. "Measuring immigrant integration: the case of Belgium." *Studi Emigrazione* 40(152):773-803.
- Rea A. en Bietlot M., 2007. "Les changements du Code de la nationalité en Belgique. De la peur de l'étranger à son inclusion sous condition." in *Immigration et intégration en Belgique Francophone. Etat des savoirs*, edited by M. Martiniello, A. Rea, and F. Dassetto. Louvain-la-Neuve: Academia Bruylant, pp. 590.
- Reniers G., 1999. "On the History and Selectivity of Turkish and Moroccan Migration to Belgium." *International Migration* 37(4):679-713.
- Surkyn J. en Reniers G., 1997, "Selecte gezelschappen: over de migratiegeschiedenis en de interne dynamiek van migratieprocessen", in Lesthaeghe R. (Ed.), *Diversiteit in Sociale verandering : Turkse en Marokkaanse in België*, VUB-Press, Brussels.
- Schoenmaeckers R., Lodewijckx E. en Gadevne S., 1999 "Marriages and Fertility among Turkish and Moroccan Women in Belgium: Results from Census Data", *International Migration Review*, vol.33, n°4, pp. 901-928.
- Tabutin D., 1984, *La collecte des données en démographie*, Ordina, Liège, 258 p.

- Timmerman, C, 2006, "Gender dynamics in the context of Turkish marriage migration : the case of Belgium.", *Turkish Studies*, 7, pp.125-143
- Timmerman C., Vanderwaeren E. en Crul M.. 2003. "The Second Generation in Belgium." *International Migration Review* 37(4):1065-1090.
- Toulemon L., 2004, "La fécondité des immigrés : nouvelles données, nouvelles approche", *Population et Sociétés*, n°400, Paris, INED, avril 2004.
- FOD Economie, K.M.O., Middenstand en Energie, Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie, 2009, *Les statistiques démographiques relatives aux migrations internationales et aux populations issues de l'immigration : description des statistiques actuelles et proposition de redéfinition*, werkdocument opgemaakt in het kader van de werkgroep van de Hoge Raad voor de Statistiek inzake internationale migraties, 96 p. (intern werkdocument).
- Zlotnik H., 2003, "Théories sur les migrations internationales", in, Caselli G., Vallin J. et Wunsch G., *Démographie : analyse et synthèse, les déterminants de la migration*, Vol IV, L'institut national d'études démographiques, Paris, pp. 55-78.